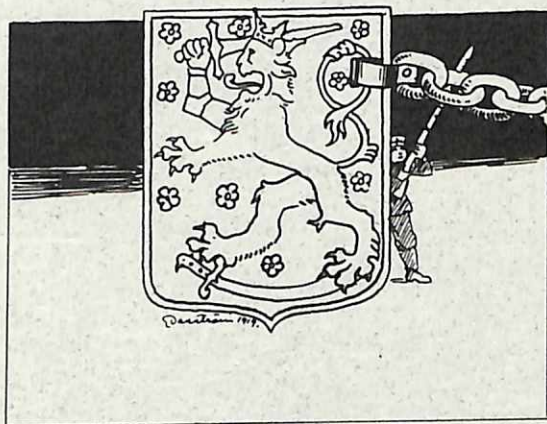

*Historisk
Tidskrift
för
Finland*

2 · 1991 årg. 76

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman
Historiska institutionen, Åbo Akademi, 20500 Åbo

Redaktionssekreterare: Fil.mag. John Strömberg
Skarpskyttegatan 18 A 33, 00150 Helsingfors

Ekonom: Fil.kand. Pertti Hakala

Skriftliga hänvändelser rörande prenumerationer under redaktionens adress:
Berggatan 6 A 9, 5 vån., 00100 Helsingfors

REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande)

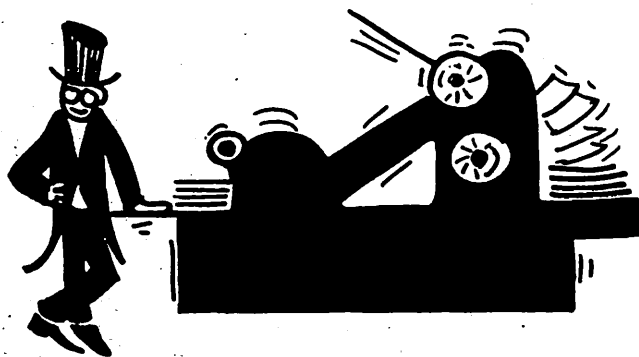
Martti Ahti · Max Engman

Matti Klinge · Rainer Knapas · Henrik Meinander

Beatrice Moring · Alexandra Ramsay · Per Schybergson · Kerstin Smeds

Henrik Stenius · Nils Erik Villstrand · Anna-Maria Åström

*När du har skrivit din
doktorsavhandling. . .*

. . . så trycker vi den

EKENÄS TRYCKERI AB

PB 26, Genvägen 4, 10601 Ekenäs, tel. 911-62 800

Historikern och samhället

Historisk Tidskrift för Finland, denna vår 75 år fyllda, tillkom mitt under första världskriget, under en på många sätt ödesdiger tid för Finland. Storfurstendömet stod visserligen i flera avseenden på sidan om kriget, finländarna var inte värnpliktiga och några krigshandlingar inträffade inte i Finland förrän 1918. Ändå drogs landet på olika sätt alltmör in i kriget. På en front var det en följd av finländarnas, framför allt studenternas egen aktivitet som resulterade i jägarrörelsen. På en annan front drogs Finland in i kriget genom storfurstendömets allt starkare ekonomiska beroende av kejsardömet både genom krigsleveranser och livsmedelsimport.

Den tid då *HTF* grundades var en tid av stark spänning. Man kunde tänka sig att beslutet att grunda en vetenskaplig historisk tidskrift under världskriget var ett uttryck för initiativtagarnas alienering från samhället, från de motstridiga strömningarna omkring dem. Det motsägs av att de tillhörde jägargenerationen och var mångsidigt aktiva i vetenskap och samhälle. Snarare var de tvärtom övertygade om att en tid skulle komma då kanonerna smältes ned till stålpennor och skrivmaskiner.

*

Uppsatserna i detta nummer behandlar *HTF:s* tillkomst och samhällsförhållandena under samma tid. Två av uppsatserna granskar mindre kända aspekter av jägarrörelsen, Timo Soikkanen en bortglömd del av idégodset bakom jägarnas handlande och Matti Lackman de interna spänningarna inom jägarrörelsen. Ilja Solomeshch behandlar åter de ryska försöken att dra in Finland i krigsansträngningarna och förhindra illojala handlingar på det ekonomiska området. På sitt sätt behandlar uppsatserna frågeställningar som i någon mån kom till synes också på *HTF:s* lugna vetenskapliga sektor. Rudolf Kjelléns komplicerade eftermäle inom till jägarrörelsen avspeglar *HTF:s* lätt problematiska förhållande till historieskrivningen i Sverige, de språkliga motsättningarna inom jägarrörelsen *HTF:s* ställning i spänningsfältet mellan finskt och svenskt samt de ryska myndigheternas förhållande till Finland, *HTF:s* små kontroverser med censuren.

*

Historiska föreningen grundades 1914 som Svenska studenters historiska förening. Den tog samma år initiativet till grundandet av Historisk Tidskrift för Finland och är sedan 25 år dess utgivare. Med anledning av tidskriftens 75-årsjubileum anordnade föreningen den 23 februari detta år en diskussion över temat "Historikern och samhället". Avsikten var att ur ett bredare perspektiv än enbart den vetenskapliga tidskriftens diskutera historikerns och den historiska kunskapens roll i dagens samhälle. En del av inledningarna, av Anders Björnsson, Max Engman, Walter Fortelius och Eljas Orrman, publiceras i något bearbetad form i detta nummer kompletterade av ett inlägg av Heikki Ylikangas.

En del av de temata som aktualiserades under diskussionen rörde evighetsfrågor, såsom historikerns förhållande till Makten, men det är kanske symptomatiskt att många inlägg kom att kretsa kring temat historikern och offentligheten, hur historikern kommunicerar i en offentlighet och ett medialandskap som idag ser helt annorlunda ut än då *HTF* grundades.

*

De vetenskapliga tidskrifternas berättigande har ibland ifrågasatts, men det förefaller som om en övervägande del av yrkeshistorikerna skulle anse att de, eller något motsvarande behövs. Samtidigt finns det även en växande övertygelse om att detta inte är tillräckligt, utan att historikerna måste kommunicera med sin läse-, snart kanske huvudsakligen tittarkrets i nya former, i nya medier och på nya sätt. Temat diskuterades bl.a. vid Nordiska historikermötet i Umeå i juni detta år och på våren utkom det första numret av en nystartad svensk tidskrift med titeln *Populär historia*.

*

Det finns sannolikt inga enkla svar på dylika frågor och sådana hittades heller inte vid Historiska föreningens diskussion. Den visade i alla fall på nyttan av att facket oftare än brukligt ställer sig frågorna, Varför historia? och Hurudan historia?

Max Engman

En Törnestic. HTF:s första år

MAX ENGMAN

Ett uttryck för professionaliseringen av vetenskapen under 1800-talet var att man betonade enheten mellan forskning och undervisning; universitetens uppgift blev att vara forskningsinstitutioner, som meddelade undervisning på vetenskaplig grund. Resultatet blev en specialisering, bl.a. historien etablerades som ett självständigt fack med egna professorer. Vetenskapsgrenens särprägel förstärktes genom en egen metod, källkritiken, och seminariet där det historiska hantverket lärdes ut som från mästare till lärling. Specialundersökningen i form av en monografi eller doktorsavhandling blev norm. Till historikerskråets institutionalisering hörde även olika hjälpmedel, diplomatarier och andra stora källutgåvor samt arkivväsendets utbyggnad. Andra led var grundandet av vetenskapliga samfund och publiceringskanaler. Professionaliseringen av historikerskrået skedde i tecknet av ett kumulativt vetenskapsbegrepp; uppsatserna och monografierna var byggstenar i en jättelik rekonstruktion av det förflutna.¹

De historiska tidskrifterna

I professionaliseringsprocessen spelade de historiska tidskrifterna, särskilt de stora nationella tidskrifterna, en viktig roll. Historikerna hade inte tidigare saknat publiceringskanaler, det avgörande med de historiska vetenskapliga tidskrifterna var att de, också då de samtidigt försökte vända sig till en bredare publik, uttryckte och kodifierade historikerskråets vetenskapliga spelregler och etos. Genom recensioner, bibliografier och notiser från fältet blev de arbetsredskap som fackhistorikern inte kunde vara utan. Lika viktigt var att de genom sin publicerings- och

¹ Inga Floto, *Historie. Nyere og nyeste tid* (København 1985), s. 13-50.

refuseringspolitik samt genom recensioner definierade vad som var god historisk vetenskap.

Historische Zeitschrift, som grundades 1859 av Heinrich von Sybel, blev mönsterbildande och kom att påverka den tyska historieskrivningen och disciplinen i hela världen mer än någon annan tidskrift. *HZ* etablerade en modell som blivit bestående till våra dagar. Den bidrog till att skapa den vetenskapliga uppsatsen som en egen genre skild från essän och den populariserande artikeln. Den bidrog till att etablera den vetenskapliga recensionen som den avgörande bedömningsgrunden bland likar, en bedömning som skapade eller krossade karriärer. Genom sin avdelning "Notizen und Nachrichten" skapade *HZ* en nyhetskanal för fackets interna angelägenheter. Författarna i *HZ*, liksom i motsvarande tidskrifter kom snart att bestå nästan enbart av fack-, d.v.s. framför allt universitetshistoriker. Liksom många senare historiska facktidsskrifter fick den pröva på svårigheten, för att inte säga omöjligheten, att samtidigt försöka vända sig till en specialistläsekrets och en bredare allmänhet. Theodor Mommsen, själv Nobelpristagare i litteratur, menade att strävan att nå en icke-vetenskaplig publik hade en återhållande verkan på vetenskapens utveckling. *HZ* bidrog sålunda också till den utveckling som med tiden lett till att fackhistorikerna i allt högre grad börjat skriva för varandra.²

De stora nationella tidskrifterna, *Historische Zeitschrift*, *Revue Historique* (1876), *Rivista Storica Italiana* (1886), *English Historical Review* (1886) och *American Historical Review* (1895), var uttryck för att historievetenskapen i sin helhet etablerat sig som en professionell disciplin. Samtliga fastslog med något olika betoningar att de avsåg att täcka historien utan geografiska och tidsbegränsningar, även om det nationella momentet är påfallande i samtliga.³

Samma mönster kan iaktas i Norden, även om den danska *Historisk Tidsskrift* (1840) internationellt sett tillkom ovanligt tidigt och under något andra tecken. I övrigt tillkom *Norsk Historisk Tidsskrift* (1871), den svenska *Historisk Tidsskrift* (1881) och *Historiallinen Aikakauskirja*

² Margaret F. Stieg, *The Origin and Development of Scholarly Historical Periodicals* (Alabama U.P. 1986), passim, särsk. s. 5-64.

³ Stieg, passim. Floto, s. 33-40. Tidskrifternas programförklaringar har publicerats i Fritz Stern, *Varieties of History. From Voltaire to the Present* (Cleveland, Ohio), s. 171-177.

(1903) på samma sätt och fick motsvarande ställning inom historievetenskapens professionalisering som på andra håll i Europa.⁴

De stora nationella tidskrifternas, "flaggskeppens", ställning som högsta domare bar emellertid redan inom sig fröet till opposition i fråga om vad som var riktig historia och därmed till konkurrerande tidskrifter. Motsättningarna kunde ta sig olika former. Den kanske vanligaste har varit en fortgående specialisering som lett till att nya områden etablerat sig, professionaliserats och markerat detta genom att grunda en tidskrift. Specialiseringen har varit både tematisk och geografisk och gett upphov till tidskrifter som *Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* eller *Journal of Transport History* respektive *Mississippi Valley Historical Review*. En annan form av opposition har kristalliserats kring en konkurrerande vetenskapssyn. En grupp forskare har inte kunnat acceptera eller accepteras av den vetenskapssyn som var förhärskande ombord på "flaggskeppet" och därför grundat "en tidskrift för en annan uppfattning", som alltså samtidigt markerat en ny skolas framträdande. Klassiska exempel är Lamprecht och *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, den franska *Annales d'histoire économique et sociale* (1929) och *Scandia* i Lund (1928). Slutligen har s.k. "utomvetenskapliga" faktorer såsom politiska och språkliga motsättningar spelat in; de från HZ utestängda katolska historikerna sökte sig till *Historisches Jahrbuch*, som utgavs av Görres Gesellschaft.⁵

Kollektivism, finskhet och gammalfinskhet

I bakgrunden till *Historiallinen Aikakauskirjas* tillkomst 1903 kan man se både professionaliseringen och en begynnande skolbildning. Den grupp som grundade tidskriften nöjde sig inte med Finska Historiska Samfundets tvåspråkiga årsbok *Historiallinen Arkisto* (1866) och företaget startades utan medverkan av äldre forskare och universitetslärare, som ställde sig skeptiska. Den första redaktionens tre medlemmar var mellan 22 och 26 år gamla. Den yngre generationen var starkt påverkad av strömningar på kontinenten, framför allt av den Lamprechtinspirera-

⁴ Floto, s. 32-33.

⁵ Stieg, s. 28, 33-35, 66-70, 95-99. Birgitta Odén, 'Scandia - tidskrift för en annan uppfattning', *Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén* (Lund 1975), s. 179-208. Floto, s. 110-114.

de kollektivistiska historiesynen. Tidskriften var finskspråkig och finsksinnad, programförklaringen uppgav att den skulle bringa de finska forskarnas tankar till "vårt lands stora finskspråkiga allmänhets breda lager". Politiskt orienterade den sig i gammalfinsk riktning och redan det första ordinarie numret, som tillägnades professor J.R. Danielson på hans femtioårsdag splittrade den presumtiva medarbetarkåren, vilket bl.a. innebar att en stor del av de svenskspråkiga historikerna ställde sig på sidan.⁶

Mot denna bakgrund och med tanke på tidskriftens ambition att nå en bred läsekrets är det inte överraskande att försök att få in svenskspråkiga bidrag bestämt avvisades. Alma Söderhjelm ville publicera sin redogörelse för nordiska historikermötet i Lund 1905 på svenska med hänvisning till att stilen skulle lida av en översättning. Tf chefredaktören K.R. Brotherus vägrade gå med på detta med motiveringen att tidskriften var enbart finskspråkig och att många av prenumeranterna förstod dåligt svenska. Redogörelsen översattes, men den blev Alma Söderhjelmns enda bidrag i tidskriften. Hon tog upp frågan på nytt vid den finländska historikerkongressen 1914, men blev neddämpad av sin do-centkollega P.O. von Törne:

Engång tvangs jag att yttra mig mot Alma, som med en viss häftighet yrkade på att Hist. Aikakausk. skulle göras tvåspråkig. Jag tror vi fått ett språkgräl, om jag ej brutit af.⁷

Även om en del av de svenskspråkiga skrev på finska i *Aikakauskirja* blev resultatet i alla fall att de i viss mån var utestängda från facketts viktigaste arbetsredskap och symbolen för dess professionalisering. Såsom den trespråkiga schweiziska nationella historiska tidskriften och flera kanadensiska exempel visar, finns det inget i den vetenskapliga historiska tidskriftens karaktär per se som skulle göra tvåspråkighet omöjlig.

⁶ *HAik* 1903, s. 1-2. Eino E. Suolahti, *Gunnar Suolahti. Ihminen ja tutkija* (Porvoo 1947), s. 127-137. Pirkko Rommi, 'Pro historia rerum gestarum. Historiallisen Aikakauskirjan ensimmäinen neljännesvuosisata', *HAik* 1978, s. 103-109. Päiviö Tommila, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia* (Porvoo 1989), s. 147-149.

⁷ P.O. von Törne t. H. Biaudet 19.1.1914, Åbo Akademis bibliotek (ÅAB). Marja Engman, *Suomen ensimmäinen naisprofessori. Alma Söderhjelmmin yliopistoura ja tiedellinen tuotanto*, licentiatavhandling i Finlands och Skandinaviens historia, Helsingfors universitet 1990, s. 102-103.

Orsaken till den avvisande inställningen måste sökas i *HAIK:s* egentligen orealistiska, eller åtminstone oförverkligade, folkbildarambitioner samt fennomanins självuppfattning som vägrade acceptera tvåspråkighet. Avgörandet var politiskt och framkallade också en politisk motreaktion.

I en viss mening stod man inför en ny situation i fråga om facktidsskrifternas utveckling i Finland. De svenskspråkiga facktidsskrifter som grundats före sekelskiftet var knutna till speciella yrkesgrupper, såsom *Finska Läkaresällskapets Handlingar* (1841, kvartalstidskrift 1867), *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* (1864), *Tidskrift utgifven af Juridiska föreningen i Finland* (1865), *Biet. Tidskrift för Finlands landthushållning* (1880-1893) och *Finsk Militär Tidskrift* (1881-1901). Samtliga kunde räkna med en läsekrets som bestod av en yrkeskår som till betydande del fanns utanför forskar- och universitetsvärlden. Som de första vetenskapliga facktidsskrifterna utan en direkt anknytning till en yrkeskår tillkom *Ekonomiska Samsfundets tidskrift* 1913 och *Historisk Tidskrift för Finland* 1916.

Bakgrund

Tanken på en svenskspråkig historisk tidskrift framkastades i offentligheten av studentpolitikern Einar Pontán i en recension av tredje bandet av Svenska litteratursällskapets *Studier i nordisk filologi* år 1912. Han ansåg att det skulle behövas en liknande skriftserie på historiens, särskilt den nordiska historiens område:

Det kan icke ha undgått någon, att historien är en af de vetenskapsgrenar vid vårt universitet, hvilka hålla på att — om man så kan säga — förfinskas. Vi ha ett antal äldre forskare, som skriva på svenska, men bland de unga äro svenskarna i påtaglig minoritet, och den vetenskapliga produktionen är på detta håll ytterst ringa. Kunde icke en svensk historisk tidskrift eller skriftserie här komma mycket godt å stad? Det har i själfva verket klagats öfver svårigheten att i Finland få historiska uppsatser på svenska tryckta, medan för den finskspråkiga forskningen särskilda lämpliga publikationsserier stå till buds.⁸

⁸ Einar Pontán, 'Filologisk litteratur', *Hbl* 30.3.1912 och 'Efter 1905. Strömningar inom den svenska ungdomen', *Svenskt i Finland. Ställning och strävanden* (Helsingfors 1914), s. 166-167 där Pontán ytterligare betonade vikten av samarbete med forskningen i Sverige.

**Svenska Studenters
historiska förening**

Sammanträder onsd. den 9 dec.
kl. 7 e. m. till möte å Nyländ-
ska nationshuset. — Diskussion:
Startandet av en historisk tid-
skrift (inledd av mag. S. Dahl-
ström). — Särskilda meddelan-
den från historieforskningens
område. — Nya medlemmar in-
tagas.

Studentbladet 24/8.12.1914

Pontán ansåg att litteratursällskapet låg nära till hands att ta hand om saken och fortsätta på den väg man slagit in på med festskriften till M.G. Schybergson 1911. Om man dessutom kunde få till stånd samarbete med historiker i Sverige vore detta en vinst för landets historieforskning "som förefaller åtminstone lekmannen i någon mån isolerad."⁹

Enligt tillgängliga källor spelade publikationsfrågor inte någon direkt roll vid grundandet av Svenska Studenters historiska förening våren 1914 — de nämns t.ex. inte i uppropet för att grunda föreningen —, men redan vid dess andra möte den 9 december 1914 diskuterades "Startandet av en historisk tidskrift" med viceordföranden, magister Svante Dahlström som inledare. Enligt referatet i *Studentbladet* var mötet "tyvärr icke alltför väl besökt men celebrerades genom professor Carl von Bonsdorffs närvaro". Vidare uppges att inledaren "refererade frågan om startandet av en svensk historisk tidskrift och behandlade grundligt liknande nordiska tidskrifters typ-existens-villkor etc."¹⁰

Ett bevarat utkast ger något fylligare uppgifter om vad Dahlström tog

⁹ Pontán avsåg *Historiska uppsatser tillegnade Magnus Gottfrid Schybergson på hans sextioårsdag den 26 november 1911*, SSLF 100 (Helsingfors 1911). Omdömet om den finska historieskrivningen ter sig märkligt med tanke på att *Historiallinen Aikakauskirjas* första årgångar sannolikt utgjorde de mest internationellt inriktade i tidskriftens historia.

¹⁰ *Stbl* 1914, s. 244, 253.

Magister Svante Dahlström (1883–1965) vid promotionen år 1914 (Åbo Akademis bildsamlingar). Förutom viceordförande i Svenska studenters historiska förening var Dahlström kurator vid Åbo avdelning 1912–1914 och ordförande i Svenska studenters partidelegation under världskriget.

upp. Han gick synbarligen med nästan bibliografisk noggrannhet igenom publikationerna på det historiska och arkeologiska området. Härefter kom han in på möjligheterna att publicera på svenska och nämnde Svenska litteratursällskapets skrifter som ett undantag där detta var möjligt.¹¹

I en eventuell ny tidskrifts område ville Dahlström tydligen även inbegripa litteraturhistoria, rättshistoria, pedagogisk historia och national ekonomi. Fördelarna med en tidskrift var enligt Dahlströms lakoniska anteckningar för det första "En skola" och för det andra "Metoden" samt kontinuitet i produktionen på svenskt håll och förbindelserna med Sverige. Dahlströms utkast ger tyvärr inte heller närmare upplysningar om vad han hade att säga under rubriken "Den svenska historieskrivningens förutsättningar och möjligheter framom den finska" och "svenskt och finskt".

Dahlström tänkte sig uttryckligen en tidskrift eftersom han menade att den borde innehålla recensioner och meddelanden. Han diskuterade utförligt möjligheterna, redigeringen och ekonomin och nämnde det privata initiativet, men ansåg tydligen att "en förening antagligen den enda säkra grunden". Som denna förening eller eventuellt finansär nämns Svenska litteratursällskapet och inledningen utmynnade i frågan "Huru kan svenska studenters hist. förening ingripa?"

¹¹ Dahlströms anteckningar, Svante Dahlströms arkiv 30, ÅAB.

Enligt mötesreferatet följde en livlig diskussion, enligt Dahlströms anteckningar yttrade sig åtminstone professor Carl von Bonsdorff, föreningens ordförande doc. P.O. von Törne, mag. Arne Jörgensen och de två studenter som undertecknat uppropet om grundandet av Svenska studenters historiska förening, Kurt Antell och Vilhelm Ramsay. Enligt uppgift

... väjde det tämligen jämt mellan intresset för saken och medvetandet om ett dylikt förslags många vanskligheter. Emellertid enades mötet om referentens uttalande, att en organisering av den historiska produktionen på svenskt håll på ett eller annat sätt borde företagas.¹²

Unga och gamla

Referatet ger en bild av ett överraskande reserverat mottagande, initiativet möttes inte av någon stormande entusiasm. Föreningen tillsatte emellertid en kommitté bestående av von Törne, Jörgensen, Dahlström och Antell "för att i samråd med en del äldre historiker överväga möjligheterna för utgivandet av en historisk tidskrift på svenska och därjämte skrida till de förberedande åtgärder ett sådant företag kunde kräva". Två månader senare beviljades kommittén rätt att "underhandla och besluta" i tidskriftsfrågan. Tvekan är förståelig, det var fråga om ett djärvt initiativ av en studentförening som 1915 hade 27 medlemmar.¹³

Svenska studenters historiska förening tillkom i ett bestämt ideologiskt klimat och i en bestämd studentpolitisk situation. Föreningen bars framför allt upp av en radikalt svensk, bygdesvensk studentgeneration och av en grupp aktiva och inflytelserika svenska studentpolitiker, som betonade den svenska folkstammens separata, germanska karaktär och gick in för att grunda separata svenska studentorganisationer. Riktningen benämndes "aggressiv svenskhet". Svante Dahlström menade att den inte riktade sig mot den finska befolkningen, men accepterade benämningen i så måtto att rörelsen var riktad "mot de sidor inom den svenska kulturledningen, som till följd av utvecklingens gång kommit att försumma en del svenska livsintressen". Gruppen var även aktivt engage-

¹² *Stbl* 1914, s. 253.

¹³ *HTF* 1916, s. 1. Svenska studenters historiska förening, prot. 9.12.1914 o. 17.2.1915, Svenska litteratursällskapets allmänna arkiv, Helsingfors.

rad i folkupplysningsverksamhet i bygdesvensk anda.¹⁴ Dess intresse för tidskriftsföretaget byggde också på dylika utgångspunkter.

Efter decembermötet 1914 tiger protokollen emellertid om saken i ett halvår tills Dahlström vid oktobermötet 1915 "interpellerade Ordf. ang. tidskriftsfrågans läge". Frågan bordlades "på särskilda grunder" och vid följande möte meddelade von Törne "att man under år 1916 ärnade starta en svensk historisk tidskrift". Avsikten var att man skulle ansöka om understöd från Svenska litteratursällskapet och framdeles skulle man precisera vilket bistånd föreningen och dess medlemmar kunde ge.¹⁵ I mars följande år konstaterades sedan i föreningens protokoll:

Ordf. meddelade, att det planerade tidskriftsföretaget i en snar framtid skulle blifva verklighet genom utgifvandet af första numret af "Historisk Tidskrift för Finland", redigerad af Dr. P. O. von Törne, med biträde af en redaktionskommitté, samt redogjorde för de åtgöranden, som ledt till detta resultat. Den af föreningen utsedda tidskriftskommittén, som deltagit i de förberedande underhandlingarna, förklarades härmed hafva fullgjort sitt åliggande. Mag. Dahlström uttalade föreningens tack till Ordf., som varit den drivvande kraften i företaget.¹⁶

Protokollen väcker flera frågor. Hur kom det sig att den ursprunglige referenten och föreningens viceordförande måste "interpellera" ordföranden i en fråga där båda tillhörde den kommitté som skulle bereda ärendet och varför kom tidskriften att stå helt oberoende av föreningen?

En del av svaren återfinns i en osignerad välinformerad notis, sannolikt skriven av redaktören, professor U.L. Lehtonen, i den finskspråkiga kollegans första nummer för 1916. Lehtonen välkomnade nykomlingen och uttryckte en förhoppning att den gemensamma saken skulle främjas. Han menade att det djärva företaget vittnade om det pigga intresset (pirteä harrastus) inom den svenska studentföreningen som "slutligen" fått också äldre svensksinnade historiker att stöda tanken. Några doktorer och ytterligare några äldre historiker skulle sannolikt inträda i redaktionen vid von Törnes sida, medan "nuoremmat tutkijat, nuo varsinaiset alotteen tekijät, jäänevät avustajien asemaan". *HAik* visste även berätta

¹⁴ Max Engman, 'Historiska föreningen i tiden och forskarsamhället', *HTF* 1989, s. 401-408 och där anförd litteratur. Svante Dahlström, *Anteckningar om arbetet för Åbo Akademis uppkomst 1907-1918* (Åbo 1919), s. 22.

¹⁵ SSHF prot. 6.10. o. 17.11.1915, SLSA.

¹⁶ SSHF prot. 15.3.1916, SLSA.

att det rått meningsskiljaktigheter om tidskriftens program, de yngre hade velat ha en tidskrift för "en upplyst läsekrets i allmänhet" som även programmatiskt skulle följa med och referera finsk historisk litteratur. von Törne och de äldre förespråkade åter en strängt vetenskaplig tidskrift, alltså en tidskrift redigerad enligt rent vetenskapliga principer närmast för den relativt begränsade kretsen av historieforskare i hemlandet och Skandinavien.¹⁷

Av Lehtonens notis kan man utläsa en motsättning mellan magistrarnas och studenternas målsättning att skapa en bred, "folklig" tidskrift för den svenskspråkiga allmänheten, en tidskrift som skulle bevaka finsk litteratur, sannolikt även framföra en svensk syn på denna. Artur Eklund, viktig ideolog för den yngre studentgenerationen, hade något tidigare krävt en svensk historiesyn, att "de svenske" framförde en egen syn på landets historia och inte lät den förfinskas.¹⁸

Mot de unga stod en äldre grupp som tänkte sig en vetenskaplig tidskrift enligt etablerad modell med den mera begränsade målsättningen att utgöra en facklig parallellkanal till *Historiallinen Aikakauskirja*. De "äldre" som undertecknade ansökningen till Svenska litteratursällskapet var fyra doktorer, museimannen K.K. Meinander (1872-1933) och bibliotekarien Georg Schauman (1870-1930) samt docenterna Alma Söderhjelm (1870-1949) och P.O. von Törne (1882-1940); medelåldern var alltså över 42 år.¹⁹ De etablerade historikernas ställning markerades ytterligare av att professorerna Carl von Bonsdorff (1862-1951) och M.G. Schybergson (1851-1925) inträdde i redaktionen, vilket samtidigt höjde redaktionens medelålder till 48 år.

Schybergson tog i egenskap av Svenska litteratursällskapets ordförande upp historiens stärkta ställning i sitt tal vid sällskapets årshögtid och prisade det nya företaget: "Denna uppspirande livaktighet har inom vår svenskspråkiga historiska litteratur visat sig bl.a. i ett företag, som utgått från en krets yngre idkare av fosterländsk historisk forskning."²⁰

¹⁷ *HAik* 1916, s. 122-123 och 266-267; övers: "de yngre forskarna, de egentliga initiativtagarna, torde få nöja sig med ställningen som medarbetare". von Törne bestred inte direkt Lehtonens kommentar även om han betecknade den som ett "på delvis motstridande uppgifter grundat omnämnande", *HTF* 1916, s. 61.

¹⁸ 'Snellman', *Stbl* 3.5.1912.

¹⁹ *HTF* 1916, s. 129.

²⁰ *FoU* 30, *SSLF* 134, s. xciv-xcv.

Docenten Per Olof von Törne (1882–1940) på 1910-talet (Åbo Akademis bildsamlingar).

De yngsta idkarna noterade berömmet, men kände sig sannolikt åsidosatta, studentföreningens sekreterare, Kurt Antell valde synbarligen rätt ord då han konstaterade att föreningens tidskriftskommitté "deltagit" i de underhandlingar som lett fram till tidskriftens grundande. Antell markerade dock i en kommentar att deras tid nog skulle komma:

Om än detta företag, såsom naturligt är, främst bygger på äldre och mognare krafters bistånd, måste föreningen dock inför detsamma känna ett visst ansvar. Dess uppgift blir att fostra en grupp historieforskare, som i en framtid kan uppbära tidskriften, med öppen blick för de svenska historikernas i detta land särställning och säruppgifter.²¹

Antells förutsägelse kan sägas ha förverkligats i det långa loppet, men till att börja med kom klyftan mellan "gamla och unga" nästan att leda till tidskriftens död.

von Törnes ställning i sammanhanget är intressant. Han var 34 år då tidskriften grundades och tio år yngre än den näst yngsta redaktionsmedlemmen. Valet av honom till redaktör berodde sannolikt på att han var Svenska studenters historiska förenings ordförande och i denna mening en representant för "de unga". Å andra sidan var han en etablerad forskare med en inte obetydlig produktion, som dock huvudsakligen låg inom allmän historia, Han var nära att få den professur i allmän historia

²¹ *Stbl* 1917, s. 25.

som 1916 tillföll Hjalmar Crohns och kallades 1918 till en professur i nordisk historia vid Åbo Akademi. En merit för redaktörskapet måste ha varit att han i *Historisk Tidskrift* i Stockholm publicerat omfattande årliga 'Översikter af i Finland utkommen historisk litteratur' för åren 1910-1915, vilka tidskriften senare betecknade som "högt skattade".²²

Meningsskiljaktigheterna vid tidskriftens tillkomst mellan "unga" och "gamla" kvarstod synbarligen och försatte redaktören i en besvärlig mellanställning. När en uppenbart frustrerad von Törne i december 1919 ansökte om understöd av litteratursällskapet medgav han ärligt att de ekonomiska problemen inte var de enda tidskriften hade att kämpa med, utan att svårigheterna att fylla den var sådana att "rentav tanken på dess möjliga nedläggande icke längre kan helt avvisas":

Den krets av forskare som med hängivenhet uppbär tidskriften, har förblivit liten. De "unga", som med iver deltagit i arbetet för dess grundande, delvis även pådrevo detta, ha i rätt ringa grad ställt sig till förfogande för dess uppehållande och ha sålunda knappast motsvarat de förväntningar man från början tyckte sig kunna ställa på deras medverkan. Dels ha deras intressen sedermera dragits åt andra håll, dels ligger väl orsaken till de yngres passivitet i en överskattning i första ögonblicket av de egna krafterna och i en något oklar föreställning om vilka mål en vetenskaplig historisk tidskrift borde ställa för sig.²³

Ännu två år senare klagade han över "den ständiga kampen mot svårigheter med oberäknliga medhjälpare på yngre håll."²⁴

Program

När de praktiska åtgärderna inleddes låg företaget i de äldres händer. När Meinander, Schauman, Söderhjelm och v. Törne i januari 1916 lämnade in en ansökan om understöd till litteratursällskapet var planerna långt gångna. I sällskapets protokoll förekommer ansökan under rubriken "Svensk historisk tidskrift", men av skrivelsen framgår att man redan bestämt sig för namnet *Historisk Tidskrift för Finland* och att von

²² SHT 1911, s. 37-45, 1912, s. 71-90, 1913, s. 104-120, 1914, s. 72-81, 1915, s. 98-109 och 1916, s. 99-111 samt 1940, s. 309. Se Max Engman, 'P.O. von Törne', Max Engman (red.), *Historiens studium vid Åbo Akademi* (utk. 1991).

²³ FoU 33, SSLF 148 (Helsingfors 1920), s. xliv. Jfr HTF 1920, s. 109-110.

²⁴ v. Törne t. M.G. Schybergson 7.1.1921, SLSA.

Törne skulle bli redaktör. Denne ansökte i början av januari av censurmyndigheterna om tillstånd att ge ut tidskriften vilket även beviljades utan svårigheter. Undertecknarna samt Carl von Bonsdorff nämndes som medlemmar av redaktionen, men däremot inte Schybergson, som tydligen kom in i bilden efter ansökningen till litteratursällskapet.²⁵

I sin inledning 1914 hade Dahlström betraktat en förening som en nödvändig bakgrundskraft, men HTF grundades som ett helt fristående företag. Den förblev redaktörens och redaktionens privatföretag till 1965 då utgivningen övertogs av den ursprungliga initiativtagaren, sedan 1929 omdöpt till Historiska föreningen.

Undertecknarna menade att tidskriften skulle fylla "ett länge känt behov af ett specialorgan, hvari på svenska affattade historiska undersökningar kunde placeras och i framtiden återfinnas." Tidskriften skulle utkomma med fyra häften om 64 sidor om året med en eller två uppsatser i form av "rent vetenskapliga, icke populariserande undersökningar". Vidare skulle den innehålla aktstycken och kortare meddelanden, "kritiker och granskningar af nyutkommen företrädesvis finländsk och skandinavisk historisk litteratur" samt slutligen en notisavdelning. I den sistnämnda skulle finskspråkig litteratur ägnas särskild uppmärksamhet eftersom tidskriften kunde fylla en viktig uppgift genom att göra denna känd för den skandinaviska forskarvärlden och därmed väcka intresse särskilt i Sverige.

Om tidskriftens område fastslogs att den skulle förbli "fullständigt vetenskaplig, men samtidigt ville den undvika alltför stor tyngd och specialisering". Begreppet historia skulle därför fattas "tämligen vidsträckt och ge rum för olika arter af öfvervägande kulturhistorisk forskning, såsom för litteraturhistoria, ekonomisk och rättshistoria, kyrkohistoria, arkeologi, personhistoria, genealogi, byggnadshistoria o.s.v." Undersökningarna skulle i främsta rummet ägnas "fäderneslandets historia", men notiser, referat och kritiker, liksom även självständiga uppsatser kunde uppmärksamma även andra länders historia. Utstyrelsens skulle vara tilltalande utan lyx och tidskriften skulle sålunda endast i undantagsfall innehålla illustrationer.

Tidskriftens inkomster var tänkta att bygga på 1500 mk från littera-

²⁵ FoU 29, SSLF 129, s. lxiv-lxvi. v. Törne till överstyrelsen för pressärendena 11.1.1916, överstyrelsen SD 11/182 1916, RA, tillståndet beviljades 18.1.1916.

Historisk Tidskrift för Finland

Tidskriften utkommer under år 1917 efter samma plan och i samma omfattning som under senaste år. Redaktionen förblir densamma, prenumerationspriset är oförändrat. Jmk 6 för hel årgång.

Historisk Tidskrift för Finland vänder sig icke blott till forskarnes trängre krets, utan även till den historiskt intresserade allmänheten. Den strävar att, utan frågande av sin vetenskapliga uppgift, erbjuda sitt innehåll i en för denna allmänhet tillgänglig form, utan att för stor tyngd och specialisering. Begreppet historia vill den fatta i möjligast vidsträckt mening och där i inrymma icke blott den s. k. politiska historien, utan ock den forskning, som i allmänhet betecknats som kulturhistorisk, sålunda även ekonomisk historia, socialhistoria, personhistoria, genealogi, arkeologi, byggnads- och konsthistoria, m. m. Att forskarne vill den erbjuda tillfälle att i uppsatsform publicera sina studier och att följa med den historiska vetenskapens framsteg såväl i hemlandet som, i mån av tillbödsdende möjligheter, i främmande land. I att bekantgöra den svenska allmänheten i vårt land och den skandinaviska forskarvärlden med den på finska utkommande historiska litteraturen ser tidskriften sluttigen även en uppgift.

REDAKTIONEN.

HTF:s prenumerationsanmälan för 1917 upprepade punkterna i tidskriftens programförklaring

tursällskapet, 150 prenumerationer à 5 mk (senare höjt till 6 mk), ett bidrag från universitetet (400 mk) och annonser (350 mk), men initiativtagarna räknade med att detta inte skulle räcka, varför de hopbringat en garantisumma av ett tiotal personer, vilka tecknade 100 mk eller mera om året. Något understöd från universitetet fick tidskriften inte och det förefaller som om man inte ens skulle ha ansökt. Eventuellt blev man avrådd eftersom universitetet redan understödde *Historiallinen Aikakauskirja*. Utgifterna fördelade sig ganska jämnt på tryckningskostnader (1500 mk), författarhonorar (1250 mk), redaktörsarvode (1000 mk) samt korrekturläsning, expedition och diverse (250 mk). Av litteratursällskapet ansöktes ett anslag för tre år, men sällskapet beviljade i februari understöd endast för ett år; nya anslag skulle bli beroende av ny ansökan och förnyad prövning.²⁶

Efter litteratursällskapets beslut kunde man gå vidare och i maj 1916 utkom det första numret, visserligen misshandlat av censuren så att en

²⁶ FoU 29, SSLF 129, s. cxvi.

del noter och avsnitt av avdelningen "Underrättelser" innehöll vita luckor. De nordiska kollegerna, Halvdan Koth i *NHT*, Georg Wittrock i *SHT* och Kristian Erslev i *DHT*, ironiserade samtliga i sina kommentarer över censurernas härjningar, Wittrock över censorernas nit att skydda läsarna för citat ur tyska arbeten. Mest upprörd var Koth som betraktade censur, särskilt detta slags censur, av vetenskap som överflödig:

Men naar de er foretat med en saa gjennemført vankundighet søm i det her omtalte hefte (enstedts kan man endog se, at det som er strøket, er angivelsen av enkelte sorter skyts i 17de aarhundred!), da spør man bare: hvad i al verden kan det være for en i d i o t som er sat til aa handæhve censuren i Finland? Jeg haaper at nogen som har med det aa gjøre, faar læse detta spørmaal. For slikt er bent frem en s k a m for et civilisert land.²⁷

Det första häftet inleddes med en programförklaring som sammanfattade den målsättning man kommit fram till. Den överensstämmer med den plan som framlades för litteratursällskapets styrelse. Man underströk att det funnits ett växande behov av en periodisk tidskrift för "de bland våra historiker, vilka begagna sig av svenskan såsom skriftspråk". Behovet hade blivit kännbarare ju mer antalet historiker "som vilja framlägga sina forskningar i svensk språkform" ökats.

Det avgörande var alltså att man önskade ett periodiskt fackorgan, men formuleringen om språket är påfallande "kultursvensk". Programförklaringen förväntar sig inget svenskt sinnelag av skribenterna, utan en vilja att framlägga sina resultat på svenska. I samma riktning går förhoppningen att tidskriften tillsammans med landets andra publikationer på området skulle kunna föra "den historiska vetenskapen i vårt land framåt och sålunda i sin mån gagna det fosterländska kulturarbetet". Det är också i denna mening man bör tolka uttrycket "för Finland". Det var inte fråga om en "finlandssvensk historisk tidskrift", en tidskrift för och/eller om en etnisk grupp – såsom, för att ta ett geografiskt avläggset, men samtida exempel, den likaså 1916 grundade *Journal*

²⁷ *NHT* 5 R. 3 Bd, s. 568-570. *SHT* 1916, s. 139-140. *DHT* 8 R. 6 Bd, s. 277. De strukna avsnitten var referat av redan utkomna finska skrifter som gällde bl.a. grundlagarna och stora ofreden. De saknade styckena trycktes i *HTF* 1920, s. 97-99. Censureringen var ett likartat fall som då Reinhold Hausen tvingades avgå från statsarkivarieposten p.g.a. att han under kriget gett ut källor rörande 1808-1809 års krig, vilket även kommenterades i *HTF* 1917, s. 64-65 av Georg Schaman.

of *Negro History*. På sitt sätt framgår detta även av att politiskt viktiga finlandssvenska arbeten som Axel Lilles *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse*, Arvid Mörnes *Från Saima till Vikingen* och sammelvecket *Det svenska Finland* fick välvilliga, men kanske lätt nedlåtande korta omnämmanden, men inga recensioner.²⁸ Det var inte heller primärt fråga om att grunda en tidskrift för Finlands historia – även om verksamheten gick i denna riktning. Redaktionen ville helt enkelt följa *Historische Zeitschrift* i spåren, vilket även framgår av att *HTF* publicerade sitt material i likartade avdelningar, som bar samma rubriker som *HT* i Sverige.

Tidskriftens breda målsättning upprepades: vetenskaplig, men i en form som den historiskt intresserade allmänheten kunde tillgodogöra sig, och med en bred definition av historia: inte endast politisk historia, utan även kulturhistoria. Till de i skrivelsen till litteratursällskapet nämnda områdena hade ytterligare tillfogats socialhistoria och konsthistoria. I fråga om den geografiska regionen nämndes nu uppsatser i inhemsk, nordisk, men också allmän historia, medan granskningarna företrädesvis skulle gälla finländsk och skandinavisk litteratur. Den finskspråkiga litteraturen skulle göras känd för den svenska allmänheten i Finland och den skandinaviska forskarvärlden. Allt som allt kan man konstatera att programförklaringen tog sikte på en factidskrift med kultursvenska ambitioner.

Ekonomiska problem

Ursprungligen hade man räknat med 150 prenumeranter, men i början av 1917 uppgavs spridningen vara c:a 300 exemplar och den stabiliserades på denna nivå för några år framåt, vilket von Törne betecknade som "en över förväntan stor välvilja från allmänhetens sida." Vid denna tid var detta dock en av de få omständigheter redaktören kunde glädja sig över. Ekonomin gick i spillror på grund av inflation och kostnadsökningar, fr.a. för tryckningen. Den första årgången medförde en förlust på 600 mk och efter fyra årgångar var man uppe i en deficit på 4000

²⁸ *HTF* 1916, s. 262, 1921, s. 186-187, 1922, s. 69, 1923, s. 137-138. Jfr Sven Lindman, 'Kultursvenskheten', Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet*, SSLF 511 (Helsingfors 1983), s. 169-177.

mk, d.v.s. en summa som motsvarade hela budgeten för 1916. Även om de ursprungligen låga prenumerationsavgifterna höjdes och omfånget minskade var situationen ohållbar i början 1920.²⁹

När von Törne redovisade de ekonomiska och redaktionella svårigheterna, framhävde litteratursällskapets funktionärer det "ovanliga och betänkliga i att använda Sällskapets medel för betäckandet av ett annat företags skulder" och ifrågasatte "huruvida skäl vore att med större belopp understöda ett företag, som redan av dess utgivare karaktäriserades som döende". Med siffrorna 3-2 förordades dock ett anslag; skattmästaren var först emot ett bidrag, men ändrade senare mening i styrelsen där det blev en "skarp debatt". Schybergson ansåg det självfallet att litteratursällskapet borde stöda ett företag som stod "mitt i dess intressen". Till redaktörens lättnad beviljades anslaget och han var efteråt något ångerfull över att han "skildrat tidskriftens läge i så dystra färger, att det hela efter vad jag kunnat finna sånär gått galet."³⁰

Den ekonomiska situationen fortsatte dock att vara besvärlig och tidskriftens sidantal sjönk fram till de följande krisåren 1923-1924:

1916	264 s.	1919	252 s.	1922	150 s.
1917	304 s.	1920	182 s.	1923	142 s.
1918	238 s.	1921	190 s.	1924	172 s.

Tidskriften hade svårigheter att få anslag av litteratursällskapet och utan redaktionsmedlemmarnas och andras garantier, i praktiken understöd, skulle företaget inte ha gått ihop. En av dem som synbarligen bidrog betydligt var statsrådinnan Jully Ramsay, som inte heller ville ha något arvode för sina bidrag.³¹

²⁹ FoU 29, SSLF 129, s. lxxv-lxvi, FoU 130, SSLF 134, s. lxxviii-lxix, FoU 31, SSLF 140, s. lxxi-lxxii, FoU 33, SSLF 148, s. xliii-xliv.

³⁰ M.G. Schybergson t. v. Törne 20.2.1920, ÅAB. v. Törne t. M.G. Schybergson 22.2.1920, SLSA. FoU 33, SSLF 148, s. xcvi-xcix.

³¹ Jully Ramsay t. v. Törne 17.5.1916 o. M.G. Schybergson t. v. Törne 1.3.1919, ÅAB. Schybergson konstaterade att garantibeloppet fördubblats utan att han tillfrågats. v. Törne t. Schybergson 22.2.1920, SLSA. HTF 1919, s. 58. Det förefaller som om bokföringen skulle ha varit ganska enkel. Redaktören brukade t.ex. dra av garantisummorna från ifrågasvarandes författararvoden.

Redaktörens tidskrift

Till innehållet kom tidskriften i hög grad att behandla Finland. Allmän historia förekom i mycket ringa utsträckning. Under von Törnes redaktörstid t.o.m. 1924 var antikforskaren Johannes Sundwalls föredrag 'Theoderik den stores inrikespolitik' vid klassiska föreningen i Uppsala 1918 det enda undantaget bland uppsatserna och fränsett en recension av redaktionsmedlemmen Alma Söderhjelm *Napoleons syskon* 1917 och några recensioner av medeltidsforskning höll sig också granskningsavdelningen till Finland och Sverige. Metodiska eller historiefilosofiska uppsatser var ovanliga. I det första numret publicerades Hjalmar Crohns installationsföreläsning om den individualistiska och socialpsykologiska uppfattningen av historien, 1923 bidrog von Törne med några mera teoretiska överväganden om förtroendeuppdrag och maktusurpering, medan Erik Karsten 1924 redogjorde för huvudproblemen i Spenglers *Der Untergang des Abendlandes*. Med få undantag stod tidskriften alltså för en empirisk utforskning av Finlands historia.³²

Medarbetarkretsen bestod till hög grad av de svenskspråkiga historikerna i Helsingfors och Åbo efter Åbo Akademis tillkomst. Undantagen var få, från Sverige medverkade endast Erland Hjärne (som 1920-1921 undervisade i statskunskap vid Åbo Akademi) med en uppsats 1919 och samma år bidrog Otto Walde med ett genealogiskt meddelanden, liksom K.K. Leijonhufvud 1923. Av de finskspråkiga historikerna medverkade Kustavi Grotenfelt med två recensioner och ett föredrag om Erik den helige som han hållit vid Nordiska historikermötet i Kristiania 1920. Gunnar Suolahti medverkade med en uppsats i festnumret till Carl von Bonsdorff 1922.

Trots vissa meningsmotsättningar fanns det en länk mellan Svenska studenters historiska förening och tidskriften genom att en stor del av föredragen vid föreningen publicerades i tidskriften. Om man frånsér från de två festnumren till M.G. Schybergson 1921 och Carl von Bonsdorff 1922 bestod över hälften av uppsatserna av föredrag, av vilka största delen av vid studentföreningen.

Den krets som skrev var rätt liten. von Törne blev tvungen att skriva mycket själv, av drygt hundra bidrag som publicerades som uppsatser

³² Jfr Engman, 'Historiska föreningen', s. 446-447.

och i avdelningen "Meddelanden och aktstycken" under hans redaktörstid 1916-1924, stod han för 19, d.v.s. nästan en femtedel; han bidrog i medeltal med en uppsats och ett meddelande per årgång, i början betydligt fler. De nästflitigaste författarna var Carl von Bonsdorff (8) och M.G. Schybergson (4).

von Törne konstaterade i en uppsats 1933 att "med en viss paradoxal överdrift kunde ju sägas, att det egentligen är recensionerna, som föra vetenskapen framåt." Professionaliseringen innebar att recensioner behövdes för att inskräpa fackets regler och von Törne var uppenbart angelägen om recensionsavdelningen. Med detta mått mätt förde *HTF* inte vetenskapen framåt i någon högre grad. Man bör dock beakta att recensionerna var få också i betydligt större svenska *HT*, ett drygt tiotal per årgång; i båda tidskrifterna behandlades betydligt fler arbeten i avdelningen "Underrättelser". von Törne var förtörnad över sina kollegers ovilja att recensera: "Även kritiker av utkomna historiska arbeten bör en fackman för vidmakthållande av sin vetenskaps höga nivå ju stundom ock kunna underkasta sig att prestera, om än sådant icke ter sig lika tilltalande som det fria författandet."³³

Genom några litteraturöversikter var redaktören själv fram till 1924 den flitigaste recensenten i recensionsavdelningen (9 recenserade arbeten) följd av Gabriel Nikander (7), Carl von Bonsdorff, Eric Anthoni och Magnus Hammarström (5). I recensionsavdelningen började "de unga" småningom medverka i högre grad, även om man kan konstatera att t.ex. Svante Dahlström publicerade sitt första bidrag i *HTF* först efter ett par decennier.

I slutet av 1919 klagade von Törne över att det var nästan omöjligt att erhålla anmärkningar och granskningar av nyutkommen historisk litteratur, ifall han inte skrev dem själv, "vilket dock icke kan anses i större utsträckning önskvärt eller för tidskriften fördelaktigt".³⁴ Han fick emellertid i mycket hög grad stå för avdelningen "Underrättelser" och presterade där fortlöpande kommenterande och refererande saklig information på sammanlagt långt över hundra sidor om nyutkommen inhemsk och utländsk litteratur från ett brett fält. Allt som allt stod han under de fem första årgångarna för något över en fjärdedel av tidskriftens sidantal.

³³ 'Huru skola vi skriva historia', *HTF* 1933, s. 126. 'Till läsaren', *HTF* 1920, s. 110.

³⁴ *FoU* 33, *SSLF* 148, s. xliii-xliv.

I en nekrolog gav Carl von Bonsdorff sin redaktionskollega von Törne ett senkommet, men också något tvivelaktigt erkännande för hans mödor. Han kritiserade von Törne för att denne, liksom många andra historiker, splittrade sig alltför mycket, men medgav dock att "såsom utgivare av *Historisk tidskrift* nödgades han ofta bidra till tidskriftens innehåll, som ju skulle vara omväxlande".³⁵

En orsak till att medarbetarkretsen blev snäv var att de unga höll sig borta, men detta berodde inte enbart på meningsmotsättningar. De hade många andra fora, såväl vetenskapliga serier som kulturtidskrifter, till sitt förfogande och den författargrupp som kom ifråga var slutligen rätt begränsad. Flera av de yngre historikerna, såsom Kurt Antell och Bruno Lesch, liksom även av de äldre, skrev t.ex. i *Finsk Tidskrift*.

Frånsett von Bonsdorff och Schybergson var de övriga redaktionsmedlemmarna rätt passiva. Alma Söderhjelm vistades i Sverige och skrev på andra fora, bl.a. journalistik, K.K. Meinander skrev flitigt i *Finskt Museum*, Georg Schauman i litteratursällskapets *Förhandlingar och Uppsatser* och *Nya Argus* samt ägnade sig åt politiken. I programförklaringen meddelades vidare att bidrag utlovats av flere personer som sedan av en eller annan orsak inte medverkade under de första åren såsom arkivarierna R. Hausen och T. Hartman samt skolmännen E. Hornborg, A. Mickwitz och S. Nordenstreng.

En intressant omständighet är att den stora kretsen av lärda och vittra tjänstemän och extra ordinarie amanuenser vid universitetsbiblioteket med några få undantag inte förekom i *HTF*.³⁶ Ändå borde *HTF* med programförklaringens omnämnande av kulturhistoria och litteraturhistoria väl ha kunnat bereda plats också för en del av dessa bibliografer, bokhistoriker och litteraturvetare såsom t.ex. Yrjö Hirn, Emil Hasselblatt, Gunnar Castrén, Olaf Homén, Holger Nohrström, Arne Jørgensen, Henning Söderhjelm. Här spelade synbarligen en annan aspekt av historikerskräets professionaliseringstendenser in. *HTF:s* inriktning på strikt historisk empiricism vidgade uppenbarligen klyftan till denna andra krets' estetiska och filosofiska inriktning. Genom att i sin praxis definiera vetenskaplig historia på ett sätt, definierade *HTF* samtidigt bort andra.

³⁵ *Societas scientiarum Fennica Årsbok XIX C 4* (Helsingfors 1941), s. 11.

³⁶ Om kretsen, jfr Göran Stjernschantz, 'Herr Corpwirth och hans vänner på gamla UB 1914-16', *Opusculum* 1981, s. 28-41.

Tidskriften var dock inte enbart ett forum för fackhistoriker. Det var kanske en tillfällighet att hälften av redaktionen var inskriven på riddarhuset, men under flera av de första årgångarna gällde detta också medarbetarna. Man kan i viss mån undra hur långt professionaliseringen egentligen hunnit på svenskt håll i Finland. De talrika publicerade föredragen tyder på att den vetenskapliga tidskriftsuppsatsen först höll på att etablera sig som genre. Bland medarbetarna fanns också många företrädare för den författartyp som i England brukar kallas "gentleman historian" och där betraktas som ett uttryck för fackets sena professionalisering. Det var personer som gjort karriär på helt andra områden och sysslade med historia av intresse, i form av memoarer, som genealogi eller som utforskning av det egna godsets historia. Under de första årgångarna medverkade sålunda bl.a. äldre konstitutionella politiker som V.M. von Born, C.A. Armfelt och R.A. Wrede, släktforskare som Jully Ramsay, Magnus Stackelberg, N.K. Grotenfelt och Harry Donner samt officerare som Hugo Schulman. Ifall "de unga" hade velat ha en radikallare bygdesvensk framtoning, blev resultatet snarare att den svenskspråkiga ståndspersonsklassen "grävde där den stod".

Omständigheterna medförde att von Törne fick göra en ganska stor redaktionell insats för att hålla tidskriften flytande. Hans ansökningar till litteratursällskapet vittnar om svårigheter, som känns igen av envar som haft motsvarande uppdrag. Förläggarna var ovilliga att sända recensionsexemplar, författare meddelade i månader att en utlovad uppsats var "så godt som färdig" o.s.v. von Törne medgav att numren ofta utkom kraftigt försenade, det sista dubbelnumret för 1920 sålunda tre månader in på följande år.³⁷

Svenskt och finskt

Den nya tidskriftens tillkomst hade en bakgrund i de bygdesvenska stämningarna i 1910-talets Finland, men fick en annan inriktning då redaktionen betonade dess rent vetenskapliga roll. En del kommentarer såg dock *HTF* som en del av vad Axel Lille något senare skulle definiera som "den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse". *Wiborgs*

³⁷ *Förh.* N.F. 1, SSLF 179, s. 9. *HTF* 1920, s. 109. T.ex. v. Törne t. M.G. Schybergson 2.4.1919, 1.6.1922, SLSA.

Till Läsaren.

Historisk Tidskrifts för Finland redaktion ödgår härmed vönda sig med en vödjän till tidskriftens läsare för att uppmana dem att verka för en ökad spridning av tidskriften. De ströövanden som den för sig uppställit ha under de gångna 8 åren vunnit medhåll inom den allmänhet, till vilken den vönt sig: att verka för en höjning och spridning av det historiska intresset inom den bildade svenska allmänheten och att bjuda de historiska forskarne och fackmännen ett gemensamt organ för forskning, diskussion, kritik och nyhetsförmedling. Redaktionen är vöel medveten om, att den endast i en anspråkös omfattning förmögt tjäna dessa syftemål. För den nu begynnande ärgängen och de efterföljande har redaktionen emellertid lyckats erhålla löfte om livligare medverkan av vödra på svenska skrivande historiker, särskilt av en yngre generation bland dem. Redaktionen vill därför hoppas, att dess vödjän till läskretsen nu icke må förklänga öhörd; det må tillfogas, att ett större understöd, som ädrjütits från utomstående håll, hotar att för framtiden indragas eller starkt minskas. Stödandet av historiskt studium och historisk forskning bör av naturliga skäl ligga vödr svenska allmänhet om hjärtat, liksom det historiska intresset och nitölskan för de historiska minnenas bevarande av samma slags skäl hos denna allmänhet vöuxit ut till en stark och bärande tradition!

Redaktionen.

Inför nedläggningshotet aviserade HTF:s redaktions upprop till läsarna i 1924 års ärgång en livligare medverkan från yngre forskare och vödjade samtidigt yttryckligen till en svensk läsekrets och dess särskilt starka sinne för historien.

Nyheter betecknade i en ledare tidskriften som "ett kulturföretag af stor betydelse för den svenska allmänheten" och "en yttring af stigande lifaktighet bland den vetenskapligt bildade krets af för svensk kultur intresserade personer, som hör hemma i landets hufvudstad". Det var en plikt för "alla för svensk kultur och historisk forskning intresserade personer i landsorten" att skänka företaget sitt stöd.³⁸ Tanken att det historiska intresset och medvetandet var något speciellt karaktäristiskt och traditionellt för "vår svenska allmänhet" framfördes också i prenumera-tionsanmälan för 1924.

Även om det förekom vödjanden till en finlandssvensk läsekrets följde tidskriften programförklaringens målsättning att uppmärksamma den finskspråkiga facklitteraturen. Finskspråkig litteratur recenserades i den relativt knapphändiga granskningsavdelningen. I början uppmärksammades några böcker genom autoreferat, Väinö Voionmaa refererade

³⁸ *Wiborgs Nyheter* 18.5.1916.

1916 själv sin bok om den karelska folkstammens historia och U.T. Sirelius följande år *Suomen kansanpukujen historia*. En innehållsresumé av Jalmari Jaakkola av hans avhandling utlovades 1922, men arbetet fick i stället en lång recension av Eric Anthoni 1924. År 1921 redogjorde Gabriel Nikander utförligt för Gunnar Suolahtis forskning rörande prästerskapet och motiverade detta med att *HTF* "bland sina uppgifter räknar den att presentera finska arbeten för rikssvenska läsare". Dessa strävanden fick ett gott mottagande av de skandinaviska kollegerna. *SHT* och *NHT* fäste särskild uppmärksamhet vid att man nu fick en möjlighet att följa med finskspråkig forskning som hittills varit otillgänglig och välkomnade tidskriftens målsättning att systematiskt redogöra för denna.³⁹

HTF:s och von Törnes strävanden på detta område fick en rätt positiv bedömning också på andra sidan språkgränsen. År 1920 lyckönskade J.R. Danielson-Kalmari von Törne till hans sätt att sköta tidskriften. När Gunnar Suolahti tog ställning till besättandet av professuren i allmän historia vid Helsingfors universitet 1932 ställde han visserligen Herman Gummerus framom von Törne, men räknade den senare till förtjänst att han rört sig på den inhemska historiens område och att han som redaktör för *HTF* "suhtautui ymmärtämyksellisesti historian tutkimukseen yleensä ja nimenomaan myös suomalaiseen". När Kaarlo Blomstedt 1935 presenterade nyare historieforskning i Finland i *Historisk Tidskrift* (Stockholm) betonade han klyftan i synsätt mellan finsk och svensk historieforskning i Finland, men konstaterade att von Törne som redaktör för *HTF* "från första början beredde rikt utrymme för sakligt hållna recensioner av den finskspråkiga litteraturen". Blomstedt fällde inget motsvarande omdöme om von Törnes efterträdare; under Eric Anthonis redaktörstid var språkklimatet kärvare och polemiken hårdare.⁴⁰

³⁹ *HTF* 1921, s. 183 o. 1924, s. 87-96. Målsättningen upprepades av den nye utgivaren Eric Anthoni i hans tal vid Finska Historiska Samfundets 50-årsfest 1925, *HArk* 35, s. 111. *SHT* 1916, s. 140. *NHT* 5 R. 3 Bd, s. 569.

⁴⁰ Danielson-Kalmari t. v. Törne 20.3.1920, ÅAB. Suolahtis votum tryckt i *HAik* 1933, s. 218. Kaarlo Blomstedt, 'Nyare historieforskning i Finland (1929-33)', *SHT* 1935, s. 42. Övers: "förhöll sig förståelsefullt till historieforskningen i allmänhet och uttryckligen även till den finska".

Nedläggning?

Redan i den ursprungliga ansökningen till litteratursällskapet tillbakavisade initiativtagarna för säkerhets skull tanken att *HTF* kunde bli en konkurrent till sällskapets årsbok *Förhandlingar och Uppsatser*. Man medgav att en del uppsatser av det slag som brukade ingå i den senare serien kunde finna sin plats i tidskriften – flera föredrag vid sällskapets möten publicerades också senare i *HTF*. Initiativtagarna ansåg dock att det måhända "skulle lända äfven Sällskapets publikationsserie till fromma, om en del artiklar af antydt slag upptoges i tidskriften."⁴¹

von Törne tillät sig ett par år senare ett litet skämt då han i en anmälan av *Förhandlingar och Uppsatser* 31 undrade hur länge det skulle befinnas nödvändigt att sammanbinda läsvärda och värdefulla uppsatser med "den fruktansvärda litterära dödvikt sällskapets i tryck utgivna 'förhandlingar' eller styrelseprotokoll utgöra". Redaktionskollegan, sällskapets ordförande M.G. Schybergson genmälde att frågan om att avskilja uppsatserna till en egen serie dryftats flera gånger, senast 1917 då man diskuterat grundandet av en ny underserie "Studier i Finlands historia och litteratur", men att man vidhållit det traditionella förfarings sättet. Genmålet tvingade von Törne till en avbön, privat i ett brev där han bad om ursäkt för att hans fatala tillspetsning rört en ömtålig punkt, och i tryck genom en förklaring att osignerade meddelanden i tidskriften skrivits uteslutande av honom och att de inte företetts andra redaktionsmedlemmar.⁴²

von Törnes lilla gliring fick emellertid en för *HTF* farlig aktualitet då SLS:s styrelse behandlade hans ansökan om anslag för tidskriften 1924. Den bordlades och sällskapets nye ordförande Hugo Pipping meddelade von Törne att SLS nu skulle sätta sina gamla planer i verket och grunda ett historiskt och litteraturhistoriskt motstycke till *Studier i nordisk filologi*. En dylik serie måste givetvis redigeras från Helsingfors och avsikten var att sällskapets medlemmar skulle "få mottaga skrifter med ett jämförelsevis lättläst innehåll". Pipping berättade inte att sällskapets funktionärer redan föreslagit att styrelsen endast skulle bevilja ett anslag

⁴¹ FoU 29, SSLF 129, s. lxxv. T.ex. FoU 33, SSLF 148, s. xi, xv. M.G. Schybergson t. v. Törne 21.7. o. 26.8.1919, ÅAB.

⁴² *HTF* 1918, s. 235, 1919, s. 63-64. v. Törne t. Schybergson 2.4.1919, SLSA.

för att täcka HTF:s förlust för 1923, men förberedde von Törne på att planerna sannolikt skulle gå ut över tidskriften:

Naturligtvis vore det Sällskapet mycket kärt, om Historisk Tidskrift kunde fortbestå vid sidan av vårt eget företag, som endast delvis kan ersätta en tidskrift. Men det är osäkert, huruvida våra tillgångar förlå att underhålla två i viss mån likartade företag.⁴³

von Törne inkom efter Pippings brev med en förnyad anhållan om understöd för 1924, men han hade synbarligen förlikat sig med tanken på att tidskriftens saga kunde vara all och ville försäkra sig om ett hederligt slut. Han meddelade att redaktionen avsåg att ordna:

en sammankomst av historiker och personer som stått tidskriften nära för att på ett auktoritativt sätt få utrönt, huruvida tidskriftens fortsatta uppehållande kunde anses önskvärt eller om den borde nedläggas. Även om företagets upphörande bleve förestående – vilket med hänsyn till Sällskapets planerade nya serie Historiska och litteraturhistoriska studier icke synes otänkbart – ter sig dess uppehållande under innevarande år som en förpliktelse på grund av ingångna förbindelser, medan dess upphörande alldeles oförberett och oförmedlat av åtskilliga skäl förefaller undertecknad mindre välbetänkt. Skulle tidskriften dömas att upphöra med utgången av året 1924, kunde med ett visst fog sägas, att den uppginge i Sällskapets nya skriftserie, och det beklämande intrycket av att ett om ock anspråkslöst svenskt kulturföretag nedlades i någon mån dämpas.⁴⁴

Närmare uppgifter om mötet saknas, men det förefaller uppenbart att historikerna i Helsingfors, särskilt de yngre utfäst sig att göra en aktivare insats i fråga om författarskap och redigering, vilket även betonades i prenumerationsanmälan för 1924. Litteratursällskapet beviljade också för 1924 den summa som von Törne angett som ett minimum, liksom även under följande år. Eric Anthoni bistod 1924 aktivt i redigeringen och tog följande år över som redaktör – för de följande 45 åren.⁴⁵

Eventuellt betingades redaktörsskiftet också av regionala synpunkter. von Törne klagade två år efter sin överflyttning till Åbo över att det "icke visat sig görligt att förflytta tidskriftens utgivning och distribution

⁴³ Pipping t. v. Törne 24.2.1924, ÅAB. FoU 37, SSLF 173, s. liii, xciii.

⁴⁴ Förhandlingar N.F. 1, SSLF 179, s. 8-9.

⁴⁵ Förhandlingar N.F. 1, SSLF 179, s. 68-69, N.F. 2, SSLF 185, s. 58, N.F. 3, SSLF 190, s. 52. Anthoni t. v. Törne 18.7.1924, v. Törnes arkiv, supplement 1, ÅAB.

UNDERRÄTTELSE

Historisk tidskrift Redaktionen för Historisk tidskrift överflyttar för Finland. med denna årgångs slut till Helsingfors. Prof. P. O. von Törne, som fortfarande skall tillhöra kretsen av stående medarbetare i tidskriften, har på grund av andra sysselsättningar velat draga sig tillbaka från det omedelbara redaktionsarbetet, vilket nu övertages av fil. dr Eric Anthoni. Redaktionen adress är härefter: Helsingfors, Nikolaig. 23.

till samma ort” och von Bonsdorff talade i sin nekrolog över ”svårigheter till följd av redaktörens avlägsenhet från huvudstaden och där boende historiker.”⁴⁶

Forum eller samlingsplats?

Heinrich von Srbik karakteriserade 1800-talets historiska tidskrifter som ”Sammelplätze der Tätigkeit der Gleichgesinnten”.⁴⁷ Det är en karakteristik som passar in också på många senare historiska tidskrifter och man frågar sig i vilka frågor gruppen bakom *Historisk Tidskrift för Finland* tyckte lika? Som ovan framgått tyckte de kretsar som tog initiativet inte helt lika som de kretsar som redigerade den. Under sina första år hade tidskriften svårigheter att etablera sig som en samlingsplats.

Akademiska miljöer som överbryggar två kulturkretsar och som regionalt befinner i opposition till den dominerande nationella riktningen kan ofta visa sig synnerligen fruktbara för nya och annorlunda inriktningar såsom t.ex. *Annales* med dess anknytningar från Strasbourg till Tyskland eller *Scandias* centrering på Öresundsregionen.⁴⁸ Som en svensk historisk tidskrift i Finland kunde *HTF* i princip ha spelat en likartad roll. Att så inte blev fallet kan bero på att *HTF* tillkom i anknytning till landets enda universitet och därmed inom samma akademiska miljö som *HAik*. Det förekom skillnader mellan de svenskspråkiga och finskspråkiga historikerna, men det radikalaste nytänkandet inom histo-

⁴⁶ *HTF* 1920, s. 109. v. Bonsdorffs nekrolog, s. 6.

⁴⁷ Heinrich von Srbik, *Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart* 1 (München 1950), s. 363.

⁴⁸ Jfr Odén, s. 181-182, 188.

rieforskningen representerades snarast av den krets av finskspråkiga historiker som samlades kring den kollektiva historiesynen och tog initiativet till *HAik*. Denna riktning omfattade emellertid inte alla finskspråkiga historiker och de vetenskapliga skillnaderna i övrigt var inte stora. Den krets av äldre svenskspråkiga historiker som bar upp tidskriften representerade snarast en källpositivistisk politisk historia. Att *HTF* inte stod för en på något avgörande sätt annorlunda vetenskapssyn än *HAik* framgår på sitt sätt av att tidskriftens första uppsats, Hjalmar Crohns' installationsföreläsning, uttryckte förståelse för en kollektiv syn.⁴⁹ Det i detta skede och för den första redaktionen avgörande var publiceringsspråket.

"De unga" representerade något annorlunda betoningar med bl.a. ett större intresse för det kollektiva, liksom även annorlunda politiska synsätt. "De unga" tog efter ett decennium över, men tiden hade förändrats, 1916-1924 mer än under ett normalt decennium. De unga var inte bara tio år äldre, utan hade blivit doktorer och docenter med en ställning i samhället. 1910-talets germanistiska "völkisch"-stämningar hade under intrycket av de politiska omvälvningarna 1917-1918 övergått till en konservatism av mera traditionellt slag.⁵⁰

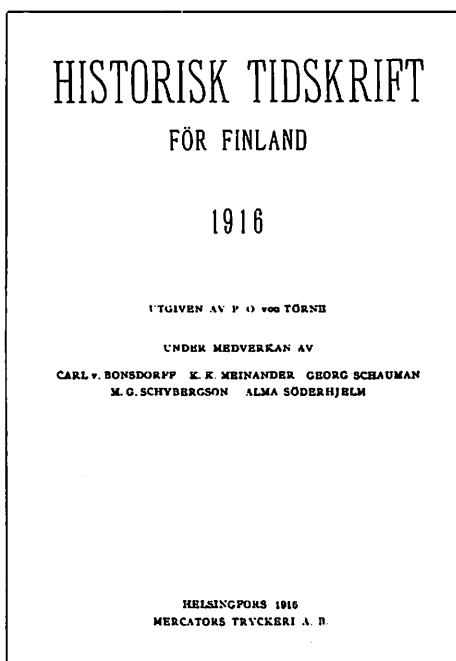
Ställningen mellan svenskt och finskt kom tidskriften dock inte ifrån och mycket av dess historia fram till 1960-talet präglades av en strävan att hävda en syn på Finlands historia som varken var storsvensk eller finsknationell, bl.a. i de klassiska polemikerna om klubbekriget, Finlands ställning i den svenska stormakten och den s.k. självständighetsrörelsen på 1700-talet. Detta tvåfrontskrig kom i mycket hög grad att föras av 1910-talets magisters- och studentgeneration, den som grundade Svenska studenters historiska förening och som även tog initiativet till *Historisk Tidskrift för Finland*. Här kom den att under andra förhållanden och i andra former kämpa för vad som fanns kvar av den svenskhetssideologi den förfäktat på 1910-talet. Den "aggressiva svenskheten" kom nu att i motsättning till en aggressiv finskhet att utveckla en historiesyn som placerade sig mellan en rikssvensk och en fenno-

⁴⁹ Matti Klinge, 'Suomen ja Skandinavian profesorinviran täyttäminen v. 1911-1915, *HAik* 1974, s. 134-135.

⁵⁰ Engman, 'Historiska föreningen', s. 447-448. Matti Klinge, *Från lojalism till rysshät* (Helsingfors 1988), s. 229-230.

mansk historiesyn. Härigenom kom *HFT* mer än ett decennium efter sin tillkomst att utformas till ett språkrör för "en annan uppfattning".⁵¹

I mellankrigstidens skärpta språkklimat blev tidskriften i högre grad samlingsplats för likatänkande än det allmänna forum von Törne velat skapa. Det skedde dock i den form som von Törne och "de äldre" etablerat, på gott och ont som en svenskspråkig *Historische Zeitschrift* för Finland.

⁵¹ Jfr Engman, 'Historiska föreningen', s. 435-441, 'Konungen eller hakkapeliterna. Gustav Adolfsminnet i Finland 1932', *HTF* 1990, s. 566-616 och 'Valtakunnallinen, suomalaisen vai suomenruotsalainen näkökulma? Ruotsinkielisestä historiantutkimuksesta Suomessa', Pekka Ahtiainen & al. (red.), *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta* (Helsinki 1990), s. 49-63.

Kjelléns geopolitik

En förtigen bakgrundsfaktor i självständighetspolitiken

TIMO SOIKKANEN

Jägarrensens historia har undersökts grundligt. Vi känner jägarbataljonnens sammansättning, dess äventyrsfyllda öden och det diplomatiska spelet i bakgrunden med en dags, t.o.m. en timmes noggrannhet. För forskarna har det varit mera lockande att utreda den framgångsrika verksamhet som kunnat dokumenteras än den abstrakta idébakgrunden, som är svår att få grepp om. Valet av forskningsämnen har otvivelaktigt också påverkats av att jägargenerationen själv aktivt deltog i skrivandet av sin egen historia.

Forskaren kan dock inte undgå att fästa uppmärksamhet vid att vissa samtida källor som omedelbart ansluter sig till självständighetens första år ger en annorlunda bild av 1910-talets ideologiska påverkare än senare memoarer och den omfattande jägarlitteraturen.

Kjelléns geopolitik

Professorn i statslära i Uppsala, Rudolf Kjellén började efter sekelskiftet utveckla en ny, bredare och mera realistisk syn på staten och politiken som en motvikt till liberalismens rättsstatsuppfattning och statslärans juridiskt betonade statsuppfattning. Kjelléns grundläggande utgångspunkt var den organiska nationen som består av en helhet som bildas av förgångna, nulevande och kommande släktled. Nationen är emellertid för Kjellén mera än enbart generationernas summa. Den borde granskas som en "biologisk organism", som besitter egna instinktmässiga funktioner och medvetna målsättningar. En sådan är t.ex. strävan till

naturliga gränser. Stormakterna har också sina särdrag, såsom t.ex. Rysslands instinktiva längtan till haven. Stormakterna är alla till sin grundnatur expansiva, status quo-tänkande är närmast karakteristiskt för småstater.

År 1905 gav Kjellén ut första delen av sitt arbete *Stormakterna*. Serien växte ut till fyra delar och granskade lagbundenheterna i stormakternas, "de mäktigaste på jordens yta existerande levande varelsernas", aktivitet: deras födelse, tillväxt och död samt deras inbördes kamp för sin existens. Enligt Kjellén borde denna "biopolitiska" forskning rörande stormakterna inriktas på fem områden, som motsvarade statens huvudsakliga verksamhetssektorer:

1. geografisk ställning och gränser
2. naturresurser och ekonomisk produktion
3. befolkningsutveckling, rasförhållanden och folkkaraktär
4. sociala förhållanden
5. konstitutionella förhållanden.

Kjellén var den första som använde begreppet "geopolitik", med vilket han avsåg läran om staten som en "geografisk organism".¹

Den geopolitiska infallsvinkeln var socialdarwinistisk i den meningen, att den såg internationell politik som en kamp mellan statsorganismer. Inom inrikespolitiken betonade den geopolitiska uppfattningen betydelsen av nationell enighet samt individens skyldigheter, eftersom de interna förutsättningarna lade grunden för statens uppträdande utåt och för dess framgång. Personligen drev Kjellén i den svenska riksdagen omfattande sociala reformer för att uppnå nationell enighet.

¹ Rudolf Kjellén, *Stormakterna. Konturer kring samtidens storpolitik I-IV* (Stockholm 1905). Arbetet utkom i flera upplagor före första världskriget och på finska *Suurvallat. Puoliteitä nykyajan suurpolitiikasta I* (Porvoo 1917). Nils Elvander, 'Rudolf Kjellén och nationalsocialismen', *Statsvetenskaplig Tidskrift för politik, statistik, ekonomi* 1956, s. 16-20. Bland forskare i Finland är det närmast bara Matti Klinge som tangerat Kjelléns betydelse i *Vihan veljistä valtiosialismiin* (Porvoo 1972; jfr *Från lojalism till rysshät*, Helsingfors 1988, s. 205-209) och *Studenter och idéer III* (Helsingfors 1978). I motsats till andra forskare anser Klinge dock att initiativet till jägarrörelsen kom från de tyska myndigheterna. Om Kjellén och geopolitiken, se även Timo Soikkanen, *Näkijä ja tekijä*, en biografi över Yrjö Ruutu som utkommer i slutet av 1991.

Enligt Kjellén bevisade historien ovedersägligt att makt var den avgörande faktor som bestämde hur nationens och statens målsättningar och funktioner förverkligades. Maktpolitik och krig ingår som naturliga företeelser i Kjelléns geopolitik, men är inte föremål för dyrkan. Kjellén såg inte makten som allsmäktig och slutgiltig såsom man har hävdad inom svensk forskning.² *Stormakterna* avslutas tvärtom med slutsatsen: "Makt är öfverhufvud icke historiens sista ord, utan kultur: andlig såväl som materiell, moralisk ej mindre än fysisk". Kjelléns geopolitiska synsätt beträffande maktens väsen var sålunda markerat mångsidigt jämfört med tidens allmänna betraktelsesätt som betonade enbart militär makt.

Ryssland och Tyskland

Kjelléns teorier och *Stormakterna* intresserade finländarna av flera orsaker, han granskade ju två för Finland viktiga stormakters, Tysklands och Rysslands inre och yttre utveckling och styrka. År 1913 publicerade Kjellén dessutom en separat pamflett *Den ryska faran*, som innehöll tidningsartiklar och utdrag ur *Stormakterna*.

I sin behandling av Ryssland ägnade Kjellén också utrymme åt Finland. Han såg de ryska åtgärderna för att bryta Finlands konstitutionella ställning som en del av den tyngdpunktsförskjutning som ägt rum inom Rysslands militärpolitiska strategi. Yttre bevis för detta var enligt hans mening byggandet av den strategiskt viktiga järnvägsförbindelsen mellan Petersburg och Vasa, förryskningen av lotsverket i Finland samt höjandet av den ryska militärens numerär i landet och inrättandet av nya stödjepunkter. Kjelléns tolkning var att "en andra erövring av Finland" pågick. Till de källor han utnyttjade hörde arbeten av den finländska tidiga aktivismens ledare Konni Zilliacus.³

I fråga om Tyskland gav Kjellén en översikt över landets interna växt till stormakt samt dess uppstigande till en ödesmättad vågmästarställning. Enligt Kjellén stod Tyskland inför ett påtunget val: för att bli

² Se t.ex. Elvander, s. 20, som hävdar att uppfattningen om kulturen som det i sista hand avgörande skulle ha kommit in i Kjelléns tänkande först år 1920 som en följd av Tysklands nederlag. De upplagor av *Stormakterna* som utkom före första världskriget avslutas med tanken, att det inte är makten utan kulturen som är historiens sista ord.

³ Rudolf Kjellén, *Den ryska faran* (Karlskrona 1913). Ryssland behandlas utförligt i *Stormakterna IV*.

Maailmanpolitiikkaan

perheytäkseen on paras lukea
ruotsalaisen prof.

RUDOLF KJELLÉNIN
kuuluista teos

Suurvallat.

I osa (Entiset suurvallat sekä Itävalta-Unkari ja Italia)	4: 25
II osa (Ranska ja Saksa)	4: 25
III osa (Britannian maailmanvalta)	2: 50
IV osa (Yhdysvallat, Venäjä ja Japani)	5: —

Arvosteluotteita:

»Suurvallat on arvokkaimpia yleissivistyksellisiä tietokirjoja mitä meillä on suomeksi ilmestynyt.
(Etelä-Saimaa.)

»Tämä teos on allekirjoittaneelle ollut täydellinen yllätys, sillä siinä määrässä se eroaa kaikista lukemistani historiallisista ja poliittisista kirjoista . . . Mestariteos.
(Satakunta.)

»Suurimmalla tarkkuudella analysoi tekijä eri suurvaltojen ulkonaista ja sisäistä terveyttä tällä hetkellä.
(Helsinki Sanomat.)

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ.

*Förläggarens reklam för den finska upplagan av Stormakterna i A. Osw. Kairamos skrift
Suomen suhteet ulkomaihin 1918 betonar att den som vill sätta sig in världspolitiken gör
bäst i att läsa Kjellén samt citerar berömdande recensioner.*

Europas ledande stormakt måste landet inom en nära framtid bryta den inringning som motståndare slagit kring landet eller nöja sig med rollen som medelstor stat. Tyskland hade fötts genom "järn och blod" och enligt Kjellén föreföll denna väg vara den enda på vilken landet kunde

komma framåt. Han förutspådde att Europa stod på tröskeln till ett storkrig.⁴

Uppfattningen att Tyskland stod inför ett oundvikligt val – ”världsmakt eller nedgång” – härrörde från tysken Paul Rohrbachs arbeten som Kjellén använde som källor. I *Stormakterna* kan man också iakta en klar överbetoning av Tysklands roll och makt. Boken ger dock inte uttryck för en öppen beundran av Tyskland, utan behandlingen är klädd i geopolitikens ”vetenskapliga” dräkt och ställningstagandet framkommer i slutsatserna. Kjelléns tyskvänlighet framkom öppet först efter världskrigets utbrott, då han arbetade för att Sverige skulle inträda i kriget på Tysklands sida. Kjelléns geopolitik bör dock inte sammanblandas med den vulgärtolkning som framfördes av tysken Karl Haushofers skola på 1930-talet och där geopolitiken inarbetats som en komponent i Lebensraum-läran.

Småstaterna och självständigheten

För finländarna torde i alla fall det mest intressanta ha varit Kjelléns analys av småstaternas utsikter i Europa. När han presenterade de europeiska småstaternas ”dödslista” betonade Kjellén samtidigt på ett sätt som avvek från tidens allmänna uppfattningar, att småstatsbildningen skulle komma att fortsätta i Europa. Krisen på Balkan visade enligt hans uppfattning att tendensen mot småstater t.o.m. höll på att förstärkas trots stormakternas makttillväxt. Uppfattningen att småstaterna skulle komma att försvinna från Europas karta hade enligt Kjellén visat sig vara lika felaktig som Karl Marx’ spådom att alla småföretag skulle få stryka på foten för storföretagen.

I sin analys av småstaternas födelseprocess hänvisade Kjellén till den också för finländarna betydelsefulla omständigheten att små stater i allmänhet uppkommit i två skeden: först hade de uppnått autonomi, sedan självständighet. Just i fråga om småstaternas uppkomst och bestånd betonade han de kvalitativa och andliga värdenas betydelse.

Betydelsefullt var även det sätt på vilket Kjellén granskade internationell rätt och moral i samband med uppkomsten av en ny stat. Han hävdade att en nykomling av nödtvång blev tvungen att bryta det system

⁴ Tyskland behandlades i *Stormakterna II*.

och den rätt som rådde i dess omgivning och samtidigt att fela mot "sina närmaste". Härmed placerade Kjellén i själva verket en ny stats födelse ovanom rätt och moral; en stats födelse var en så djupgående process, ett slags uppfyllelse, att endast historien kunde ta ställning till den. Den var "jenseits von Recht und Unrecht".⁵

Nationalkänslan definierade Kjellén som nationens berättigade självmedvetande, som avspeglar dess vilja och önskan till liv. Nationalkänslans medvetna och "berättigade egoism" står vid sidan och ovan om moralfrågor, på nietzscheanskt manér "jenseits von Gut und Böse".

Om nationen och staten ännu inte ingått en förening, strävar nationen att uppnå en statlig organisation och en självständig politisk ställning. Staten reglerar och styr moraliskt nationens instinkter och målsättningar. Med statens hjälp uppnår nationen en högre andlig nivå. En förening mellan den naturenlighet som nationen representerar och den rationalitet som staten betonar ger upphov till ett för individen förpliktande fosterlandsbegrepp.⁶

Finländska uppfattningar om Kjellén

Den läsande allmänheten i Finland kände nog Kjelléns *Stormakterna*, en del utkom på finska redan före världskriget. Krigscensuren, som utvidgades till att gälla "alla frågor och ytterligare några andra" förhindrade att hela serien utkom före marsrevolutionen 1917. Kjellénska inflytelser kan även spåras i pressen – särskilt i de svenskspråkiga tidningarna.

Speciellt entusiastiska läsare fann Kjelléns skrifter emellertid inom de akademiska kretsarna i Finland omedelbart före världskrigets utbrott. Sålunda rekommenderade båda de för jägarrörelsens uppkomst mest centrala unga magistrarna, Yrjö Ruutu (till 1927 Ruuth) och P.H. Norrmén, i offentligheten att finländarna borde bekanta sig med Kjellén. I maj 1913 prisade Ruutu *Stormakterna* i tidskriften *Nuori Suo-*

⁵ Kjellén, *Stormakterna IV* (1913), s. 256-259. Rudolf Kjellén, *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan* (1907-1913), s. 21-22, 42-45 (essäer från åren 1908 och 1911). Rudolf Kjellén, *Staten som livsform. Politiska handböcker III* (Stockholm 1916), s. 163-165.

⁶ Elvander, s. 17-18.

Studentledaren P.H. Norrmén (1894–1945) hörde till dem som omsatte Kjelléns läror i handling, här som Feldmeister sysselsatt med persedelvård på Pfadfinderkursen (Jägarbataljonen 27 I, 1919).

mi och ansåg att verket var värt uppmärksamhet särskilt "som kunskapskälla beträffande de nuvarande maktförhållandena och de interna nationella och ekonomiska förhållandena". Norrmén uppmanade åter vid samma tid i *Studentbladet* svenskspråkiga läsare att bekanta sig med Kjelléns arbeten.⁷ Det är på sätt och vis förståeligt, att finländarna, som granskade världen ur en småstats perspektiv, intresserade sig för en teoretiker som Kjellén, som själv representerade en småstat och i sin analys av makten tillmätte också kvalitativa faktorer ett värde, tvärtemot många tyska teoretiker som enbart betonade militär makt.

Ruutu skildrade i ett arbete som utkom 1918 hur han och de andra studentaktivisterna blev besvikna då de vid sitt besök i Stockholm i början av år 1915 märkte hur litet de ledande kretsarna i Sverige intresserade sig för eller förstod stormaktspolitiken "trots att de hade så utmärkta lärare som historikern och statsvetaren Kjellén och historieprofessorn Harald Hjärne".⁸

⁷ Se översättaren Eino Woionmaas förord till *Suurvallat. Pürteitä nykyajan suurpolitiikasta I* (Porvoo 1917). *Nuori Suomi* 1913, s. 63. Klinge, *Vihan veljistä valtiososialismin*, s. 33-34.

⁸ Yrjö Ruuth, *Itsenäisyyspolitiikan edellytykset ja alkuvaiheet* (Jyväskylä 1918), s. 60.

Inom aktivistkretsarna hänvisade man ofta till Kjelléns skrifter efter självständigheten. Kjelléns finska översättares förord ger ett exempel på inställningen. Han uppmanade läsarna att tillämpa Kjelléns synsätt på Finland; härvid kunde man se att det självständiga Finlands födelse "helt följde reglerna" och att Finland besatt utmärkta förutsättningar att också i fortsättningen leva vidare som självständig stat.⁹

Från tiden omedelbart efter självständigheten, men före Tysklands nederlag finns tecken på att Kjelléns geopolitiska tänkande spreds utanför student- och aktivistkretsarna, t.o.m. ända upp på beslutsfattandets högsta nivå. Den tidigare senatorn A. Osv. Kairamo skrev i februari 1918 en skrift om Finlands relationer till omvärlden, som publicerades i april samma år. Kairamos analys och t.o.m. hans begrepp visar en klar påverkan från Kjellén. Paasikivi hänvisar åter i sina ofullbordade memoarer om åren 1917-1918 till Kairamos bok och nämner att tankegångarna i den gick "i samma riktning" som hans egna.¹⁰

Geopolitiken som en bakgrundsfaktor bakom besluten hösten 1914

För 1910-talets ledande studentpolitiker öppnade geopolitiken en helt annorlunda och mera dynamisk infallsvinkel än rättsstatstanken i Yrjö-Koskinens eller liberalismens utformning. Den föreföll att erbjuda vetenskapliga begrepp och en vetenskaplig referensram som gjorde det möjligt att förstå det alltmer tillspetsade stormaktspolitiska läget. Samtidigt vände den i helt annan utsträckning än tidigare blickarna mot internationell politik som ett område där man kunde finna svar också på de problem som aktualiserats av förryskningspolitiken.

Geopolitiken föreföll likaså att erbjuda ett vetenskapligt sätt att granska också nationalstaters uppkomst. Det autonoma Finland sågs endast som ett första steg. När det gällde att ta följande steg "jenseits

⁹ Se Aarne Anttilas förord till Rudolf Kjellén, *Valtio Elinmuotona. Poliitikan käsikirja* (Hämeenlinna 1919).

¹⁰ A. Osv. Kairamo, *Suomen subteet ulkovaltoihin, Ajankysymyksiä XXIV* (Porvoo 1918). T.ex. uttrycket "planetarisk" (s. 30) hör till dem som Kjellén regelbundet använde. Se även skriftens sista sida med dess annons för Kjelléns *Stormakterna*. J.K. Paasikivis ofullbordade memoarer 1917-1918, publ. i *Helsingin Sanomat* 27.5., 3.6., 9.6. och 17.6.1984.

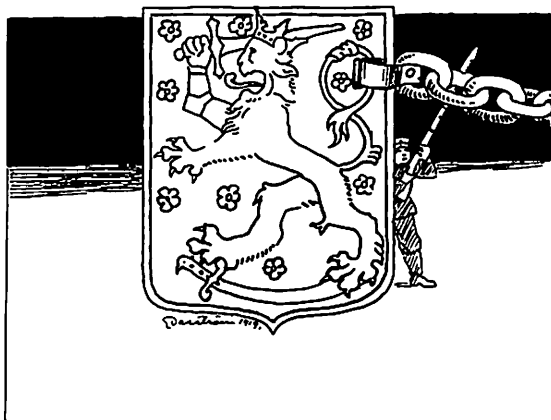

von Recht und Unrecht” bidrog geopolitiken på ett avgörande sätt till att i studentungdomens medvetande sänka den tröskel som skilde passivt och aktivt motstånd från varandra.

Vilka var studentaktivisternas geopolitiska uträkningar och argumentering? Några förstahandskällor finns inte från ofärdsåren; några protokoll kunde ju inte föras vid aktivisternas möten. Aktivisterna ville inte heller gärna i senare memoarer erinra sig sina uträkningar och argument för en tysk seger vilkas felaktighet framgått av världskrigets utgång. Ett intressant undantag utgör ett radioföredrag som Yrjö Ruutu höll på 1930-talet. Han redogjorde för det internationella läget vid världskrigets utbrott samt jämförde i slutet av föredraget detta med de beräkningar som den lilla kretsen av studentaktivister då hade till sitt förfogande. Han nämnde inte Kjellén vid namn, men nog Paul Rohrbach, vars arbeten hade haft en stor betydelse för Kjelléns uppfattningar och på vilka denne i sin tur i rätt stor utsträckning hade byggt sina slutsatser och prognoser rörande Tyskland. Ruutu skildrade inte heller uträkningarna närmare, utan nöjde sig med att betona skillnaden mellan Tysklands faktiska situation och studentaktivisternas dåtida uträkningar. Enligt honom var det lyckligt att studentaktivisterna inte hade kommit fram till en riktig lägesbedömning. Ifall de hade känt till fakta kunde detta ha lett till onödigt tvekan och till att beslutet att skrida till verket hade uppskjutits. När den gynnsamma stunden sedan kom skulle man kanske inte längre ha haft den aktivitetsberedskap som de felaktiga uträkningarna hade skapat. Samma problematik avspeglas sannolikt också i en talande kommentar av bankdirektör Emil Schybergson, som hörde till jägarrelsens mest bemärkta motståndare, men som väl kände aktivisternas geopolitiska tänkande: ”Studenterna ha haft orätt men fått rätt!”¹¹

I praktiken torde de unga studentaktivisternas geopolitiska uträkningar och de slutsatser som drogs av dem - i efterhand betraktade - ha varit naivt mekanistiska. Geopolitiken kan ge en ungefärlig bild av staters utgångsresurser, men på basen av den är det svårt att dra slutsatser om ett krigs förlopp eller slutresultat. Å andra sidan bör man beakta,

¹¹ Yrjö Ruutu, 'Itsenäisytemme yleispoliittinen tausta', *Suomen historia radiossa III. Venäjän vallan loppukausi ja itsenäistyminen*, Historian Aitta IV (Helsinki 1931), s. 156-160. Om Schybergsons yttrande, se t.ex. Olof Enckell, *Jägarrens historia* (Helsingfors 1943), s. 23.

Med riktiga uträkningar i geopolitikens anda kunde också en på rätt sida insatt liten jägartrupp bryta de bojar som fjättrade Finlands lejon (Jägarbataljonen 27 I, 1919).

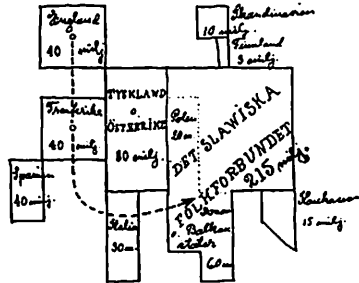
att man i Finland under autonomins tid, liksom även ännu i början av självständighetstiden, nästan totalt saknade förmåga att bedöma internationell politik. I detta avseende utgjorde studentaktivisternas beräkningar ett sällsynt undantag.

I två ledande aktivisters, Yrjö Ruutus och Kai Donners, arkiv finns en uträkning från början av självständigheten om olika alternativ för hur Europas kommande maktbalans samt relationerna mellan Tyskland och Ryssland skulle utforma sig.¹² Även om uträkningarna ansluter sig till tiden efter kriget torde de ge en bild av i vilka tekniska banor studentaktivisternas beräkningar rörde sig åren 1912–1917 (se s. 209).

Det vore förvisso fel att överbetona jägarrörelsens teoretiska bas. Om någon så var jägarna handlingens män. Beslutet att slå in på upprorets väg fattades dock i en mycket liten krets; större grupper kom med först senare. Trots sin ungdom hade de som fattade beslutet – en handfull magistrar – alla fått en teoretisk skolning. Flera av dem arbetade på eller stod i beråd att inleda arbetet på sin doktorsavhandling och kände –

¹² P.M. angående Tysklands förhållande till Ryssland, Yrjö Ruutus samling 18, RA. Samma PM finns även i Kai Donners samling. Jfr även *Suunta* 2/1920. Ruutu var *Suuntas* huvudredaktör och Donner direktionens ordförande.

samt å andra sidan det slaviska folkförbundets bildande, kunde belysas av följande diagram, däri en ruta är lika med 10 milj. invånare.

Det slaviska statsförbundet utgör, om invånarantalet beräknas i avrundade siffror så länge gränserna för de nya staterna icke äro bestämda.

Stor - Ryssland	185 milj.
Polen	20 "
Tschecko - Slovakien	10 "
Ungern	12 "
Rumänien	12 "
Jugo - Slaven	12 "
Bulgarien	6 "
Grekland	6 "

S:o Frankrike o. England göra naturligtvis allt som är i deras makt för att få det slaviska förbundet på sin sida emot Tysk-

Uträkningen om utsikterna för ett slaviskt folkförbund är från år 1919, men ger en viss bild av studentaktivisternas geopolitiska argumentering (Yrjö Ruutus samling 18, RA)

såsom Ruutu och Norrmén - senare i livet en stor dragningskraft till att teoretisera kring internationell politik.

Den teoretiska bakgrunden i jägarrörelsens första skede visar också på rörelsens rationella karaktär. Jägarrörelsens uppkomst bestod inte enbart av "idealism", fosterlandskärlek och äventyrshåg!

Glömskans problem

Den svenska påverkan på jägarrörelsen har rätt långt glömts bort inom historieskrivningen. Den svenska aktivismen förefaller att vara närapå okänd såväl inom självständighets- och jägarlitteraturen som inom annan finländsk historieskrivning. Dess "senare" skede är visserligen i någon mån känt närmast därför, att vissa finländska aktivister såsom Norrmén var aktiva på ett synligt sätt inom Stockholms aktivistkretsar från år 1916. Däremot har man helt förbigått Rudolf Kjelléns och Adrian Molins "tidiga aktivism".

I fråga om självständighets- och jägarlitteraturen är orsaken också uppenbar. Största delen av dem som skrivit om dessa frågor hade själv varit med. En djup besvikelse över den linje det officiella Sverige följde åren 1915-1917 har fått memoarförfattare och andra att antingen helt förbigå svenska inflytelser och kontakter eller åtminstone att minimera dem. För majoriteten av författarna kompletterades denna opinionsutveckling av det officiella Sveriges inställning till de stridande parterna 1918 och försöket att erövra Åland; ur deras synvinkel var det fråga om "ett dolkstyg i en väns rygg".

"Glömskan" blev möjlig och underlättades av att inga protokoll fördes vid de hemliga sammanträdena; diskussionerna och bakgrunden till besluten bokfördes ingenstans; det var ju fråga om upprorsförberedelser. Likaså var det farligt för dem som var med att föra dagbok, tryggt kunde man göra detta först i Tyskland. Den senare historieskrivningen har i första hand koncentrerat sig på att utforska den tyska orienteringen som sedan ledde till resultat.

Den svenska aktivismen inverkade förvisso på Finland också på andra sätt än på det ideologiska planet. De svenska aktivisternas planer och strävanden, som gick ut på att föra in Sverige i kriget på den tyska sidan, ökade Finlands betydelse i de tyska beslutsfattarnas ögon. W.M. Carlgren, som undersökt den svenska aktivismen, har också träffande konstaterat, att de svenska aktivisterna i verkligheten i högre grad påverkade det stora Tysklands än det lilla Sveriges utrikespolitik.¹³

¹³ W.M. Carlgren, *Neutralität oder Allianz. Deutschlands Beziehungen zu Schweden in der Anfangsjahren des ersten Weltkrieges*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 6 (Uppsala 1962), s. 254. Carlgren betecknar förhållandet

Ovan konstaterades redan, att beslutet att slå in på upprorets väg hösten 1914 fattades i en liten krets vars teoretiska utbildningsnivå var mycket hög. Inom denna krets ersatte den "riktiga teorin" till en del det "sunda bondförstånd" som fick den äldre generationen att förskräckas över de fattade besluten. Orsakerna till att den "riktiga teorin" senare glömdes bort torde kunna sökas på två håll. Redan besvikelsen över det officiella Sveriges linje ledde till att man senare höll tyst om allt som antydde svensk påverkan. Till detta anslöt sig en uppenbar vilja att med nationalkänslan som utgångspunkt betona självständighetens nationella grund.

Det finns emellertid en ännu uppenbarare bakgrundsfaktor till att man senare förnekade Kjelléns geopolitik: det tyska sammanbrottet och nederlaget i världskriget. Kjellén hade ju på geopolitiska grunder "förutspått" att Tyskland skulle segra. Man hänvisade också ofta till Kjellén omedelbart efter självständigheten – före Tysklands sammanbrott, där efter minskade hänvisningarna till Kjellén på ett avgörande sätt. Härvid underlät man att notera det faktum, att världskriget många gånger om förverkligade Kjelléns uppfattning – som alltså stod i strid med de flesta andra tänkares – att processen mot flera småstater skulle fortsätta i Europa.

Uppskattningen av Kjellén sjönk snabbt efter Tysklands sammanbrott och det förefaller som om hans död år 1922 skulle ha beseglat glömskan. Axel Brusewitz, som efterträdde Kjellén på lärostolen i Uppsala, representerade en för anglosaxisk statslära typisk empirisk realism. Utnämningen av honom innebar ett slut på den kjellénska, nu som "spekulativ forskning" stämplade riktningen vid Uppsala universitet. I mitten av 1920-talet var det också i Finland nästan regel att anföra kritiska kommentarer i samband med Kjelléns geopolitik och *Stormakterna*.

Direkt läcker är den minnesbild som Åbo Akademis mångåriga professor i statslära Sven Lindman förmedlat av hur det gick till då han sökte sig till Uppsala för att fortsätta sina studier under Brusewitz' ledning. När Lindman berättat om sina studier i internationell politik i Finland kunde han i Brusewitz' anlete avläsa ett talande uttryck med budskapet "we are not amused". När Lindman dessutom ovarsamt kom att

som en "paradox". Osmo Apunen, *Suomi keisarillisen Saksan politiikassa 1914-1915* (Helsinki 1968), passim, s. 269-270.

nämna Kjelléns namn mulnade professorns ansikte definitivt. Enligt Brusewitz' uppfattning hade Kjelléns forskning rörande internationell politik förblivit på journalistikens nivå. Brusewitz' inställning gjorde ett så starkt intryck på Lindman att han inte mera vågade sig på att skriva om internationell politik.¹⁴

Det torde vara synnerligen mänskligt, att man om man uppnår ett mål från premisser som senare visar sig vara delvis felaktiga antingen medvetet eller omedvetet försöker glömma dessa utgångspunkter; vid förklaringen av slutresultatet betonas andra faktorer och motiv.

Alldeles totalt "glömde" inte ens alla de som tillhörde jägaraktivismens krets sina geopolitiska rötter i svensk jord. Sålunda betonade Kaarlo Koskimies, kurator för Sydösterbottniska nationen och en av jägarrörelsens mest centrala bakgrundskrafter, i en minnesbild den stora inverkan som Kjelléns tankar om staternas födelse och död hade på hans eget och många av hans aktivistkamraters tänkande.¹⁵

¹⁴ Sven Lindman, 'Axel Brusewitz', *Finsk Tidskrift* 1950, s. 120. Id., 'Mina lärofäder. Tillbakablick', *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1983, s. 4.

¹⁵ Kaarlo Koskimies, 'Eräitä itsenäisyysajatuksen liittyviä mielialoja ja muistelmia', *Joukahainen XVI* 1940 (Helsinki 1941), s. 113. Föredraget hölls ursprungligen 28.1.1933 i Sydösterbottniska nationen.

Jägarnas eftertrupps hemkomst 1918-1919

MATTI LACKMAN

Vid sekelskiftet råkade det autonoma Finland i en allt svårare situation inför trycket från Ryssland. Storfurstendömetts rättigheter var hotade. Denna situation väckte i början av första världskriget bland studentungdomen tanken att förvärva militärutbildning för en relativt liten grupp som vid ett lägligt tillfälle kunde användas för att lösgöra landet från Ryssland.¹

Först tänkte man sig att militärutbildningen skulle äga rum i Sverige, men eftersom Sverige, liksom inte heller Danmark, inte gick med på detta, vände sig de envisa finländarna till Rysslands huvudfiende Tyskland. Efter en tids tvekan accepterade tyskarna. Jägarrörelsen fick sin början vid kvällsitsar för studenter som många betraktade som drömmare, men hade härmed övergått till ett skede då planerna började förverkligas.²

Företaget måste kamoufleras. I början av år 1915 reste närapå 200 unga män till Tyskland för att delta i ett "scoutläger". Gruppen bestod närmast av svenskspråkiga studenter eller magistrar från Nylands Na-

¹ T.ex. Olof Enckell, *Jääkärien tarina* (Keuruu 1956), s. 7-64 (sv. original *Jägarnas historia*, Helsingfors 1943). Matti Lauerma, *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus* (Porvoo 1966), s. 38-91. Osmo Apunen, *Suomi keisarikunnan Saksan politiikassa 1914-1915* (Helsinki 1968), s. 100-137. I *Historiallinen Aikakauskirja* diskuterades åren 1969-1970 om det var studenterna som stod bakom tanken på jägarrörelsen eller om initiativet till utbildningen kom från Tyskland såsom Matti Klinge hävdade i studentkårens historia. I diskussionen deltog K.J. Kalliala, Matti Klinge, Osmo Apunen och Per Zilliacus och slutresultatet kan sägas ha varit ett accepterande av den traditionella uppfattningen, se *HAIk* 3-4/1969 samt 1 o. 4/1970.

² Enckell, s. 37-54. Lauerma, s. 44-90. Apunen, s. 100-132.

tion. En följd av detta blev att de svenskspråkiga kom att inta en klart ledande ställning inom jägarbataljonen och jägarrörelsen.³

Ursprungligen var det meningen att dessa så kallade Pfadfinder-kurser skulle räcka bara några veckor, men de förlängdes flera gånger. Efter en tid av pinande osäkerhet blev det klart, att Tyskland var redo att fortsätta utbildningen och grunda en särskild utlänningsbataljon för ändamålet.⁴

När truppens framtid åtminstone för ögonblicket säkrats, följde en period av aktiv jägarvärvning. Förutom att truppens numerär måste utökas, borde också dess sociala sammansättning ändras så att den bättre svarade mot hela Finlands folk.⁵

Utvecklingen gick i önskad riktning. Tjugosjunde Kungliga Preussiska Jägarbataljonen eller bara Tjugosjunde jägarbataljonen växte småningom till en trupp som omfattade närapå två tusen man. Av totalt 1897 jägare kom 648 (34%) från hem på landsbygden och 497 (26%) från arbetarhem. I truppen fanns 270 studenter (14%), men de ickeskolgångna männen ur folkets led bildade dock en övervägande majoritet. Av jägarna hade 946 (50%) genomgått folkskola eller påbörjat melanskola, 366 (19%) hade inte påbörjat eller slutfört folkskola.⁶

Det har sagts att Jägarbataljonen 27 representerade Finlands folk i miniatyr. Det är sant, inte enbart i fråga om männens sociala bakgrund, utan också i den meningen att truppen var synnerligen oenig. Den intensiva språkstriden i Finland vid sekelskiftet framträdde klart och rent av som ett element som förgiftade jägarnas inbördes relationer.⁷

Det har skrivits mycket om jägarrörelsen, men det finns fortfarande luckor i forskningen. De beror på källproblem och på att vissa ämnen är ömtåliga. Så länge jägargenerationen levde hade forskarna inte till-

³ *Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975. Jägaratrikeln 1975*, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XIV (Vaasa 1975), s. 16-17 och passim. Enckell, s. 63-70. Lauerma, s. 104-108 och passim.

⁴ Enckell, s. 110-132 och passim. Lauerma, s. 116-178. Apunen, s. 138-269.

⁵ Enckell, s. 133-144 och passim. Lauerma, s. 179-253. Värvingen har beskrivits i detalj i ett flertal memoarverk samt i flera arbeten av K. A. Wegelius.

⁶ *Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975*, s. 757. Lauerma, s. 254-273. Jfr Jarl Kronlund, *Suomen puolustuslaitos 1918-1939. Puolustusvoimien rauhan ajan historia*, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXIV (Porvoo 1988), s. 28.

⁷ Enckell, passim. Lauerma, s. 148-149, 262-265, 325 och passim. Enligt min mening har man inte tillräckligt uppmärksammat vilket problem språkfrågan utgjorde.

Den första jägartruppen kamouflerades som en scoutkurs, Pfadfinderkursus, med särskild pfsadfinderuniform (Jägarbataljonen 27 I, 1919).

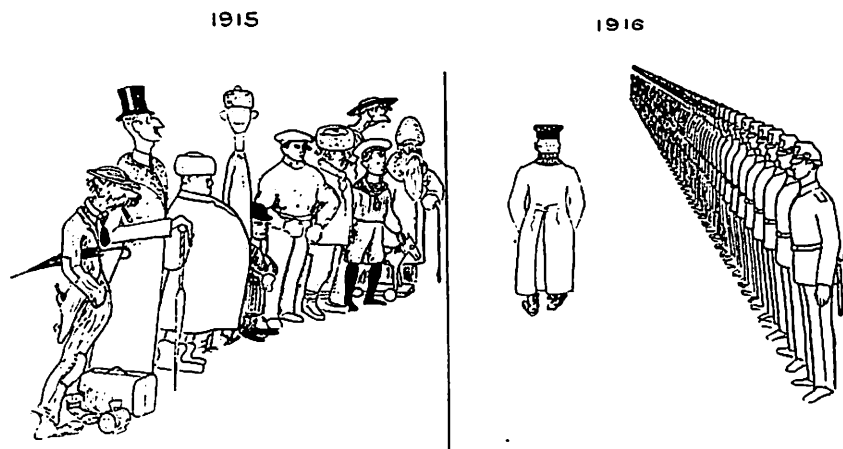
räckligt mod att ifrågasätta tidigt etablerade tolkningar eller att granska dem mera kritiskt än tidigare.⁸

Idag har det redan förflutit över sjuttio år sedan jägarbataljonens verksamhet åren 1915-1918. Jag har på senare tid fördjupat mig i detta intressanta skede i Finlands politiska historia. Mitt arbete har framskridit rätt långt, men i detta sammanhang kommer jag att ta upp endast ett av mina resultat och problem: jägarnas eftertrupps hemkomst 1918-1919.

De splittrade jägarna

De flesta finländare torde från skolans historiektioner bära med sig en uppfattning som går ut på att jägarna återvände som en enig trupp till

⁸ T.ex. i Lauermas som beställningsarbete skrivna mammothistoria över bataljonen har många frågor behandlats i enlighet med de uppfattningar som stabiliserades redan kort efter kriget 1918, om också mera utförligt. Hans källor har gjort rättvisa närmast åt de jägarofficerare som gjorde lysande karriärer.

Jägarnas bild av hur militärutbildningen i Tyskland stöpte dem i samma form. I själva verket förblev jägarna en miniatyrbild av Finlands folk med alla dess motsättningar. Skämtteckning av Gruppenführer Lauri Malmberg för pionjärkompaniets program vid nyårsfesten 1916 (Jägarbataljonen 27 I, 1919).

inbördeskriget i hemlandet, alltså i början av kriget 1918, och att de alla kämpade för att uppnå det tidigare uppställda ädla målet.⁹ Strikt taget stämmer ingetdera påståendet i sin helhet. Jägarlitteraturen har inte, lika litet som forskningen rörande jägarrörelsen, i någon större utsträckning tagit upp denna intressanta fråga.¹⁰

Enligt det material som insamlades av 1935 års jägarpensionskommitté återvände jägarna enligt följande tidtabell: före kriget återvände några tiotal jägare i separata kommenderingar. Jägarnas huvudtrupp ankom till Vasa den 25 februari 1918. Enligt materialet uppgick den till 973 man. I en del andra källor uppges en något lägre siffra. Av omkring 1900 jägare hann 1301 återvända och ta del i kriget. Efter kriget återvände ytterligare över 440 man eller något över 20% av hela jägarbataljonnens styrka, d.v.s. omkr. 25% av samtliga som återvände till Finland.

⁹ Se t.ex. Salme Vehvilä & Matti J. Castrén, *Suomen historia lukioluokkia varten* (4 uppl. Porvoo 1975), s. 182. Jorma Lempinen, Erkki Markkanen, Toivo Nygård & Heikki Rantatupa, *Historian linjoja 3, Suomen historia* (Keuruu 1979), s. 156-159, 232.

¹⁰ Lauerma, s. 834-838. Kronlund, s. 29.

Tabell 1. Jägarnas återkomst till Finland

Återvände före eller under kriget 1918 och deltog i detta	1301
Återvände efter kriget; deltog inte	441
Avled i Tyskland (stupade o.a.)	79
Överlöpare som stannade i Rådsryssland	1
Avgick från Pfadfinder-kursen	21
Försvunna	37
På kommendering under kriget 1918	14
Sammanlagt	1894

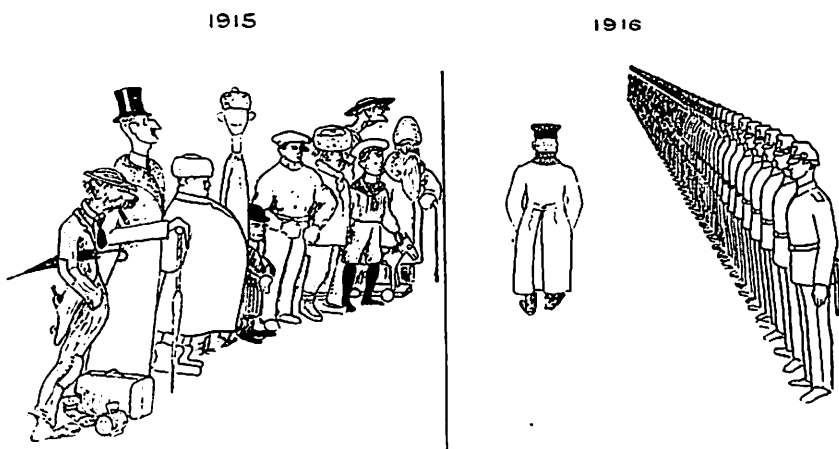
Källa: KrA, Pk 252 (Rimala)

Enligt jägarmatrikeln var antalet jägare som återvände efter kriget ännu högre.¹¹

Forskningen har inte i någon högre grad dryftat varför så många jägare återvände först efter kriget. Det hade ju varit förståeligt om den vita regeringen, som försökte bli herre över situationen i Finland och vars trupper i hög grad byggdes upp kring jägarna, med alla upptänkliga medel skulle ha försökt få hem också återstoden – förutsatt att det inte fanns något politiskt hinder, t.ex. skäl att misstänka att de jägare som fanns kvar i Tyskland inte var lojala mot regeringen.

Det fanns många olika orsaker till att jägare återvände sent och jag kan inte här behandla dem i detalj. Som bakgrund kan man konstatera att det hela tiden förekom svåra konflikter inom jägarbataljonen. Åtminstone tre gånger var bataljonen nära att upplösas efter en mycket svår kris. Till följd av jägarnas olikartade bakgrund och utbildningsnivå var det naturligt, att det svenskspråkiga befälet och de finskspråkiga meniga inte alltid förstod varandra. Utöver språkproblemet och skillnaderna i kulturbakgrund, måste man komma ihåg, att över 1100 man (cirka 60%) av bataljonens manskap kom från landsbygds- och arbetarhem och stod närmare proletariatet än den ägande klassen. Många av arbe-

¹¹ Jägarpensionskommitténs betänkande, Pk 252 (Rimala), Krigsarkivet (KrA). Jfr *Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975*, passim. Kronlund, s. 29.

Jägarnas bild av hur militärutbildningen i Tyskland stöpte dem i samma form. I själva verket förblev jägarna en miniatyrbild av Finlands folk med alla dess motsättningar. Skämtteckning av Gruppenführer Lauri Malmberg för pionjärkompaniets program vid nyårfesten 1916 (Jägarbataljonen 27 I, 1919).

inbördeskriget i hemlandet, alltså i början av kriget 1918, och att de alla kämpade för att uppnå det tidigare uppställda ädla målet.⁹ Strikt taget stämmer ingetdera påståendet i sin helhet. Jägarlitteraturen har inte, lika litet som forskningen rörande jägarrörelsen, i någon större utsträckning tagit upp denna intressanta fråga.¹⁰

Enligt det material som insamlades av 1935 års jägarpensionskommitté återvände jägarna enligt följande tidtabell: före kriget återvände några tiotal jägare i separata kommenderingar. Jägarnas huvudtrupp ankom till Vasa den 25 februari 1918. Enligt materialet uppgick den till 973 man. I en del andra källor uppges en något lägre siffra. Av omkring 1900 jägare hann 1301 återvända och ta del i kriget. Efter kriget återvände ytterligare över 440 man eller något över 20% av hela jägarbataljonens styrka, d.v.s. omkr. 25% av samtliga som återvände till Finland.

⁹ Se t.ex. Salme Vehvilä & Matti J. Castrén, *Suomen historia lukioluokkia varten* (4 uppl. Porvoo 1975), s. 182. Jorma Lempinen, Erkki Markkanen, Toivo Nygård & Heikki Rantatupa, *Historian linjoja 3, Suomen historia* (Keuruu 1979), s. 156-159, 232.

¹⁰ Lauerma, s. 834-838. Kronlund, s. 29.

Tabell 1. Jägarnas återkomst till Finland

Återvände före eller under kriget 1918 och deltog i detta	1301
Återvände efter kriget; deltog inte	441
Avled i Tyskland (stupade o.a.)	79
Överlöpare som stannade i Rådsryssland	1
Avgick från Pfadfinder-kursen	21
Försvunna	37
På kommendering under kriget 1918	14
Sammanlagt	1894

Källa: KrA, Pk 252 (Rimala)

Enligt jägarmatrikeln var antalet jägare som återvände efter kriget ännu högre.¹¹

Forskningen har inte i någon högre grad dryftat varför så många jägare återvände först efter kriget. Det hade ju varit förstäligt om den vita regeringen, som försökte bli herre över situationen i Finland och vars trupper i hög grad byggdes upp kring jägarna, med alla upptänkliga medel skulle ha försökt få hem också återstoden – förutsatt att det inte fanns något politiskt hinder, t.ex. skäl att misstänka att de jägare som fanns kvar i Tyskland inte var lojala mot regeringen.

Det fanns många olika orsaker till att jägare återvände sent och jag kan inte här behandla dem i detalj. Som bakgrund kan man konstatera att det hela tiden förekom svåra konflikter inom jägarbataljonen. Åtminstone tre gånger var bataljonen nära att upplösas efter en mycket svår kris. Till följd av jägarnas olikartade bakgrund och utbildningsnivå var det naturligt, att det svenskspråkiga befälet och de finskspråkiga meniga inte alltid förstod varandra. Utöver språkproblemet och skillnaderna i kulturbakgrund, måste man komma ihåg, att över 1100 man (cirka 60%) av bataljonens manskap kom från landsbygds- och arbetarhem och stod närmare proletariatet än den ägande klassen. Många av arbe-

¹¹ Jägarpensionskommitténs betänkande, Pk 252 (Rimala), Krigsarkivet (KrA). Jfr *Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975*, passim. Kronlund, s. 29.

tarjägarna och av dem som kom från enkla förhållanden på landsbygden var också socialister.¹²

Under bataljonens svåraste kriser, i slutet av hösten år 1916, i början av år 1917 samt på sommaren och hösten samma år, lämnade hundratals män truppen. Som en följd av kriserna hösten 1916 och vintern 1917 internerades över 200 man i ett straffkompani (arbetskommenderingen Altona-Bahrenfeldt) eller sattes i fängelse för olika förseelser, närmast dock för uppstudsighet. Småningom övergick över 500 man till civila arbeten på olika håll inom den tyska krigsindustrin eller till befästningsarbeten vid den franska fronten.¹³

Även om alla som lämnade bataljonen fick noggranna direktiv om att inrapportera sin vistelseort till myndigheterna med tanke på en framtida hemfärd, var det bara få som följde dem. Av de 512 man som övergick till civila arbeten återvände endast 32 i tid till bataljonen. En del fick aldrig ens veta om återresan till Finland, men det fanns även sådana som inte längre var särdeles intresserade av att återvända.¹⁴

Försiktighet

Bland dem som återvände efter kriget fanns många sådana som var svårt invalidiserade, tillfälligt eller kroniskt sjuka. Det stora antalet jägare som återvände efter kriget kan dock inte förklaras enbart med sjukdomar eller brister i informationen. Det fanns andra skäl av vilka de viktigaste var politiska. Myndigheterna hade skäl att misstro vissa jägares politiska tillförlitlighet och man ville därför inte låta dem komma till landet så länge strider pågick. Det fanns också sådana jägare som inte ville återvända därför att de antagligen skulle ha blivit tvungna att strida mot arbetarrörelsen.¹⁵

De som stannade i Tyskland och av vilka de flesta återvände ännu under år 1918 eller i början av följande år, utsattes för många korstryck och drogs till olika sinsemellan motstridiga aktiviteter. Under kriget

¹² Enckell, passim. Lauerma, passim. *Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975*, passim. Eino Ketola, *Kansalliseen kansanvaltaan. Suomen itsenäisyys, sosialidemokraatit ja Venäjän vallankumous 1917* (Helsinki 1987), passim. Kronlund, s. 29.

¹³ Enckell, passim. Lauerma, s. 409-438, 491-544, 683-691 och passim.

¹⁴ Lauerma, s. 691-699.

¹⁵ Lauerma, s. 834-838. Kronlund, s. 29-31.

verkade den finländska beskickningen i Berlin nog för att jägare som var redo att inträda i regeringens trupper så fort som möjligt skulle kunna överföras till Finland. Regeringens företrädare i Berlin och Hamburg mötte dock stora svårigheter i sitt arbete.¹⁶

Man kunde inte få kontakt med alla jägare och de tyska myndigheterna gjorde ingenting för att påskynda de kvarvarande jägarnas hemresa. Tyskarna förhöll sig till och med avvisande till att jägare skulle få resa i små grupper. Ett särskilt bekymmer utgjorde frustrerade individer som uppträdde omilitäriskt och trotsigt, liksom även de rykten som uppstod och den propagandan som spreds bland dem.¹⁷

Av dem som sändes hem förutsattes att de anslöt sig till den vita armén. Den som inte undertecknade det erbjudna kontraktet eller som misstänktes för att vara det minsta röd, fick tillsvidare stanna i Tyskland. Situationen underlättades knappast heller av att en del av dem som fick resa uppträdde uppstudsigt. Regeringens försiktighet ökades säkert ytterligare när en grupp på omkr. 40 jägare gjorde myteri utanför Åbo och krävde att fartygets vapenlast skulle överlämnas till röda gardet.¹⁸

Jägarkaptenen Olof Heinrichs, som under kriget tjänstgjorde vid Finlands beskickning i Stockholm, rapporterade den 11 mars 1918, att det bland de jägare som blivit kvar i Tyskland av hälsoskäl eller på grund av olika förseelser fanns sådana som visat sig vara öppet fientliga mot den lagliga regeringen. Eftersom sådana jägare inte fick komma till Finland, "där mången af dem endast skulle vänta på tillfälle att få öfvergå till de röda", anhöll Heinrichs om att beskickningen i Stockholm skulle informeras om de jägares bakgrund som reste genom staden.¹⁹

¹⁶ Edvard Hjelt t. UM 13.6.1918, UM 1 L C 9 I. Edvard Hjelt, *Vaiherikkailta vuosilta. Muistelmia. Sotavuodet ja oleskelu Saksassa* (Helsinki 1919), s. 231. Sv. uppl. *Från händelserika år. Upplevelser och minnen II. Från krigsåren och vistelsen i Tyskland* (Helsingfors 1920).

¹⁷ Finlands beskickning i Berlin t. UM 14.6.1918 och Hjelt t. UM 13.6.1918, UM 1 L C 9 I.

¹⁸ Hjelt t. UM 13.6.1918, UM 1 L C 9 I. F.A. Polttos dagbok 16.3. o. 20.3.1918, Högsta domstolen SD 9/1920, RA. Övl Wilhelm Thesleff, som blivit jägarnas befälhavare före huvudtruppens avfärd till Finland, hade redan 24.1.1918 direkt uppmanat befälet att fråga de missnöjda hur de förhöll sig till ett ingripande mot ryssarna och "anarkisterna" i hemlandet. De som kunde ställa upp på motståndarsidan i Finland skulle avlägnas från truppen och lämnas i Tyskland. Se *Lauerma*, s. 811.

¹⁹ Finlands beskickning i Stockholm t. UM 11.3.1918, UM 1 L B 4 I.

Määräyksiä siviiliin tai lomalle lasketuille jääkäreille.

1. Jokainen, joka jätää pataljoonan tai lasketun lomalle joko opintujen jatkamista varten tai vapaasern työhön, on velvollinen ilmoittamaan tšydällisen osoitteensa, S. t. v. paikka, katu, talonnumero kuin myöskin vuokraajan nimi. Ellei näitä ilmoituksia heti voida tehdä, ovat ne tehtävät heti määräpäikkään tultua.
2. Oleskelupaikassa on heti sinne tullua tehtävä ilmoitus asianomaiselle poliisivirastolle. Tämä on ensimmäinen täytettävä toimenpide.
3. Oleskelupaikkaa vaihdettaessa on siitä viipymättä tehtävä ilmoitus:
  1. Poliisikamariin,
  2. Aushildungsgruppe Lockstedt, Aht. Berlin, Kurfürstensir 148
 Uudessa paikassa on heti tehtävä ilmoitus poliisikamariin
4. Työpaikkaa vaihdettaessa on entiseltä työnantajalta saatava n. k. „Abkehrschein“, sillä ilman sitä ei voi uuteen työpaikkaan päästä.
5. Saatua passi on mitä huolellisimmin säilytettävä. Ei millään ehdolla saa sitä luovuttaa pois. Tämä passi on jokaisen tärkein paperi ilman sitä tulee kohdelluksi vihollismaalaisena ja viedään vankileiriin. Mahdollinen passinkatoaminen on heti ilmoitettava. Jos joiain erityistä sattuua on siitä heti tehtävä suora ilmoitus Aush. Tr. Lockstedtulle, myöskin sinä tapauksessa että asianomainen on tehnyt jonkun rikkomuksen. Ainaustaan silloin voi „Truppe“ neuvoillaan ja toimillaan häntä auttaa asiasta rippuvien seikkojen mukaan.
6. Se, joka rikkoo näitä säännöksiä vastaan, joika ovat teidän omaksi eduksenne määrätty, menettää kaiken Trupelta tulevan avunannon, — jos joku lomalla huonolla käytöksellä häpäisee Suomalaisen maineen niin häneltä otetaan annettu passi pois vieläpä viedään vankileiriin

10	191
----	-----

Bestämmelserna för permitterade och entledigade jägare inskräppte vikten av att jägarna bevarade sina pass och uppgav sin adress för polismyndigheterna och utbildningsenheten. Den sista paragrafen konstaterade: "Den som bryter mot dessa bestämmelser, som faställts för ert eget bästa, går miste om allt framtida bistånd från Truppe, — om någon under permission genom dåligt uppförande vanhedrar den finska hedern kommer han att berövas sitt pass och dessutom placeras i fångläger. (Jägarbataljonen 27 II, 1919).

Arbetarjägarna

Hade regeringen och militärmyndigheterna då faktiskt skäl för en så här stor försiktighet? Man kunde ju tänka sig att män som tröttnat på att vänta på hemresan uppträdde trotsigt under de sista månaderna och på ett sätt som inte lämpade sig för en militär endast av denna orsak. Även om man måste räkna med att det förekom stämpling utan anledning i en del fall, visar flera olika källor, att saken inte endast kan förklaras på detta sätt. Myndigheterna hade skäl till försiktighet och misstro.

Jägarbataljonens interna situation var mycket oklar på hösten 1917 och i slutet av året; det förekom många olika slag av meningsskiljaktig-

Sitoumus.

Me allekirjoittaneet sitouduimme taten 200: — Smk:n kuukausipalkalla, vapaine elin- ja asumiskustannuksineen yhden vuoden ajaksi tasta päivästä lukien vasvääpelinä astumaan Suomen hallituksen perustamaan joukkoon.

Me katsomme olevamme velvolliset, jos hallitus niin vaatii, myös sitoumus ajan päätyttyä puolestaan samassa palveluksessa samoilla ehdoilla, kuitenkin silla edellytyksellä, että hallitus yhden kuukauden irtisanomisajan jälkeen on oikeutettu sanomaan meidät irti palveluksesta me: joka taten vakuutetaan.

Libau, 11 pna helmä - kuuta 1918.

Todistavat:

Yrjö Mäkelin *Eric Hlimbörger*

Suomen hallituksen meille osoittaman valtakirjan perusteella hyväksymme yllä olevan sitoumuksen.

Libau, 11 pna helmä - kuuta 1918.

Mika Järvelin

Jägarna undertecknade den 11 februari i Libau en förbindelse att mot en viss månadslön inträda i den finländska regeringens trupper och att tjäna i dem under ett års tid. T.ex. Leo Mäkelin, Yrjö Mäkelins son, skulle som vicesälvväbel erhålla 200 mk i månaden. Fastän Mäkelin undertecknade kontraktet (ovan) bröt han det senare. Då han — efter att tillsammans med jägarnas förtrupp ha anlänt till Vasa — upptäckte att man i Finland utkämpade ett medborgarkrig, anmälde han sig för sin förman major Österman, och berättade att han inte skulle kunna kämpa mot arbetare eller personer med samma övertygelse som han. Österman lät placera Mäkelin i arrest och han deltog således inte i striderna under kriget. Senare anslöt sig Mäkelin till FKP och blev partiets militära specialist och organisatör (Lackman 1988, s. 173).

heter. Till slut gick det så långt att en radikal grupp avgick från det bataljonsråd som grundats för att bevaka manskapets intressen. Trots detta fortsatte denna av socialister ledda fraktion sin verksamhet och kunde egentligen till och med intensifiera den. Bataljonens arbetarjägare valde nämligen senast i detta skede en egen ledning, en exekutivkommitté (ek), som började driva deras intressen, bl.a. en upplösning av bataljo-

nen, eftersom det fanns en risk att den skulle komma att användas mot arbetarrörelsen.²⁰

Även om jägarnas för- och huvudtrupp snart avreste till Finland, fortsatte arbetarjägarnas exekutivkommitté sin verksamhet under kriget. Det finns t.o.m. skäl att tro, att verksamheten fortsatte ända till återkomsten till Finland, ty de röda jägarnas ledning försökte senare organisera revolutionär verksamhet i hemlandet.²¹

Ur olika källor framgår, att de jägare som stannade i Tyskland och småningom samlades i Berlin och Hamburg politiserade intensivt kring Finlandsfrågan i de lokala ölstugorna. Som "huvudagiterare" nämns bl.a. jägarna Heikki Repo, K.H. Rydman, J.V. Syväjärvi och Juho Kemppainen och "andra finländare, som alla har hört till någon bolsjevikorganisation i Berlin", som en jägare som nära samarbetat med de nämnda senare påstod.²²

Även om jägarna inte fick särskilt mycket information från Finland, fick de i alla fall veta en del, bl.a. ur utländska tidningar och av anhängare. Det skulle också ha varit ett under om man inte hade politiserat och kannstöpt, ty mycket snart visste man att ett inbördeskrig pågick i hemlandet och att jägarnas motståndare till största delen utgjordes av arbetare.²³

Till allt detta kom att de jägare som ännu var kvar i Tyskland snart befann sig i centrum för en propagandaverksamhet som från Berlin beredde marken för världsrevolutionen. Rådsrysslands beskickning utvecklades nämligen snart till ett centrum för den bolsjevikiska propagandaverksamheten i Centraleuropa. Den spred flygblad bland tyska och österrikiska arbetare och soldater. Även om myndigheterna miss-

²⁰ Erkki Hannulas dagbok 24.11.1917 och passim, Pk 1842 (Jägarförbundet), KrA. Sign. "-i-o", 'Marraskuun suurlakko ja jääkäripataljoona', *Kommunisti* 1 (13)/1926, s. 56-57.

²¹ Pekka Kumpulainens berättelse 12.11.1920, Detektiva Centralpolisen-Statpolisen (DC-STAPO) persondossier 2291 (Pekka Kumpulainen), RA. Pekka Kumpulainen t. generalstabens krigshistoriska byrå 18.11.1931, Pk 973:7 (Arvi Korhonen), KrA. Generalstabens passavdelning, Helsingfors 29.6.1919, DC-STAPO, persondossier 200 (Leo Mäkelin), RA. Pekka Kumpulainens berättelser, DC-STAPO dossier XXXIII 20 (De röda jägarna), RA.

²² Pekka Kumpulainens berättelse för generalstaben, Pk 973:7, KrA. Jägare Toivo T. Jatkolas berättelse, DC-STAPO dossier XXXIII 20, RA.

²³ Polttos dagbok, t.ex. 16.3.1918, HD SD 9/1920, RA.

tänkte sändebudet A.A. Joffe och Karl Radek, räckte det länge innan man fick fram bindande bevis mot sändebudet.²⁴

Det vore naivt att hävda, att de några hundra finländska jägare som vid denna tid fanns kvar i Tyskland skulle ha intresserat världsrevolutionens arkitekter. En sådan grupp måste ha tett sig som skäligen obetydlig för den som var ute efter de stora massorna. Man bör dock komma ihåg att för Finlands kommunistiska parti, som grundades i Rådssryssland i augusti-september 1918 på den finländska revolutionens ruiner, utgjorde jägarna en trupp som intresserade och erbjöd vissa möjligheter.

På Toivo Antikainens initiativ sökte sig medlemmar av det tidigare socialdemokratiska ungdomsförbundet till Rådssryssland och i samband med FKP:s konstituerande möte anordnades en rådplägning för dem. Under den väcktes frågan om hur man skulle förhålla sig till de arbetarjägare som var kvar i Tyskland. Antikainen beskrev mötets slutsatser på följande sätt:

De röda jägare som stannat i Tyskland riskerade vid denna tid att bli skickade till Finland under tvång. De ville ha direktiv om hur de skulle gå tillväga. De uppmanades att söka sig till Finland för att göra revolutionärt arbete inom armén samt även att försöka komma till Ryssland för att gå in i Röda Armén.²⁵

FKP sände ytterligare studenten Mauno Heimo till Tyskland för att hålla kontakt med jägarna och förklara läget för dem. Heimo verkade även senare som sändebudet Joffes biträde vid den rådsryska beskickningen.²⁶

Hur kände FKP då till opinionerna bland de kvarvarande jägarna och hur kunde dessa få kontakt med ett parti som än så länge bara höll på att bildas? Man kan med goda skäl hävda att förmedlaren var den rådsryska beskickningen i Berlin. Den inledde sin verksamhet vid samma tid som jägarnas huvudtrupp överfördes till Finland. Beskickningen hade

²⁴ E. H. Carr, *A History of Soviet Russia. The Bolshevik Revolution 1917-1923* 3 (London 1961), s. 18. Hjelt, s. 197-199.

²⁵ T. Antikainen, 'Kommunistisen nuorisoliikkeen alkua ajoilta', *SKP:n taistelun tieltä. Muistelmia, kuvauksia ja aineistoa SKP:n 15-vuotistaipaleelta*, red. T. Antikainen (Leningrad 1934), s. 85.

²⁶ Antti Hyvönen, *Suomen kommunistinen puolue 1918-1924* (Tampere 1968), s. 55; Matti Lackman, "Hajanaisia muistiinpanoja Libaussa talvella 1918." Raahelaisen jääkäri Fredrik A. Polton päiväkirja.' *Kaltio* 5/1988, s. 173.

fått veta att det fanns svåra konflikter bland jägarna och att dessa hotade att spränga bataljonen innan den avreste. Beskickningen visste också, att arbetarjägarna kände en viss sympati för de röda.²⁷

Men varför var FKP intresserat av att ge direktiv åt truppen? När partiet grundades hade man ett misslyckat revolutionsförsök bakom sig. Som målsättning uppställdes att störta den regim som uppstått i Finland och att upprätta proletariats diktatur i dess ställe. Partiets grundare visste mer än väl, att målet endast kunde nås med vapen och utbildade trupper.²⁸

En särskild militärorganisation grundades för att leda det praktiska revolutionsarbetet. Som första åtgärd uppmanade den de röda flyktingarna i Rådsryssland att gå in i röda armén. Dessutom uppstod mycket snart på initiativ av rådsregeringens ledare, V.I. Lenin tanken på att inleda utbildning av rödgardistofficerare i Petrograd med sikte på den kommande revolutionära kampen.²⁹

Blickarna riktades givetvis även på de röda i Finland, ty revolutionen skulle göras där, och snart även på dem som flytt till Sverige. Tanken var nämligen att ge den kommande revolutionen stöd såväl västerifrån som österifrån.³⁰

Tanken att värva de jägare som var kvar i Tyskland för revolutionens sak torde ha mognat redan i mycket tidigt skede. De rödas ledning hade före striderna inleddes 1918 förhållit sig rätt likgiltigt till jägarna. FKP:s attityd var en annan.³¹

Ur militär synvinkel kan man väl förstå att FKP var intresserat av jägarna och särskilt av arbetarjägarna. De hade bakom sig 1–3 års militärutbildning, medan FKP tillsvidare endast planerade uppställandet och utbildandet av egna trupper.

²⁷ På vilket sätt man erhöll information om de i Tyskland kvarvarande jägarnas opinioner och åsikter känner man inte exakt till. Senare höll i alla fall finländare som tjänstgjorde vid den rådsryska beskickningen kontakt med dem.

²⁸ Matti Lackman, *Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918-1939 Scripta Historica XVI*, (Oulu 1991), s. 17-18.

²⁹ Ilkka Hakalehto, *Suomen kommunistinen puolue ja sen vaikutus poliittiseen ja ammatilliseen työväenliikkeeseen 1918-1928* (Porvoo 1966), s. 70-71. Nikolai Kondratjev, *Luotettava toveri* (Moskova-Petroskoi s.a.).

³⁰ Lackman, *Kommunistien salainen toiminta*, s. 18.

³¹ "-i-o" i *Kommunisti* 1(13)/1926, s. 56-57. Juhani Aho, *Hajamietteitä kapinaviikolta*, Kootut teokset, täydennysosa II (Porvoo 1961), s. 468.

De kvarvarande jägarnas opinioner bearbetades med lämplig propaganda som regelbundet distribuerades från den rådsryska beskickningen i Berlin. Finlands sändebud i Berlin, Edvard Hjelt berättade senare hur man t.ex. i Hamburg, där det som mest fanns omkring 200 jägare, regelbundet påträffade de finskspråkiga kommunisttidningarna *Vapaus* och *Kumous* som trycktes i Rådssryssland. Från andra källor vet man att jägarna dessutom även fick tillgång till *Viesti* som kommunisterna tryckte i Sverige.³²

Det var mycket lätt att hösten 1918 dölja FKP:s nys inledda verksamhet vid rådsregeringens beskickning i Berlin. Partiets militärorganisation kunde utan svårigheter sköta sin propaganda- och värvningsverksamhet därifrån. Vi vet att några finländare som var i beskickningens tjänst sysslade med sådan verksamhet, framför allt studenten Mauno Heimo som verkade som Joffes medhjälpare.³³

Man kan ytterligare konstatera att attraktionen var ömsesidig! En jägare berättade år 1920 då han förhördes av hemliga polisen i Finland, att han i Berlin blivit bekant med jägaren Heikki Repo, som "hade kontakt med den ryska beskickningen och bedrev kraftfull agitation bland Finländarna till förmån för Ryssland".³⁴

Repo var inte den enda jägaren som agerade på detta sätt, det fanns också andra. Det finns till och med skäl att anta, att arbetarjägarnas exekutivkommitté, vid sidan av finländarna i sovjetbeskickningens tjänst, bedrev direkt värkning för militärorganisationens räkning.³⁵

Det är omöjligt att fastslå värvingarnas omfattning. Det kunde emellertid finnas flera olika motiv för en jägare att acceptera FKP:s erbjudande: besvikelse över jägarrörelsen, svåra förhållanden i Tyskland, frustration i väntan på hemresan, meddelanden om krossandet av arbetarrörelsen i Finland och den röda propagandan, som ytterligare överdrev händelserna i Finland.

³² Hjelt t. UM 16.11.1918, UM 1 P k 3. Hjelt, s. 197. Polttos dagbok 28.8.1918, HD SD 9/1920, RA.

³³ Generalstabens passavdelning, Helsingfors 22.6.1919, DC-STAPO persondossier 200 (Mäkelin), RA. Hyvönen, s. 55.

³⁴ Pekka Kumpulainens berättelse 1920, Pk 937:7, KrA.

³⁵ Pekka Kumpulainens berättelse 1920, DC-STAPO persondoss. 2291, DC-STAPO dossier XXXIII 20, RA. Polttos dagbok 20.8. o. 3.9.1918, HD SD 9/1920, RA.

Man får en god bild av reaktioner och motiv i de känsloutbrott en jägare skrev ned i sin dagbok. Mannen hade just läst i den finskspråkiga kommunisttidningen *Viesti*, att hans ungdomsvänner hade satts i fångläger. Han skrev:

En tiedä siis kiroaisinko vai itkisinkö. Asetan itselleni kysymyksen, täytyykö siis todellakin tuhansien Suomen työläisten kostoa huutava veri jäädä koston toimeenpanijoita vaille. Ei. Olkoon siis minunkin vähäiset voimani pyhitetty koston, joka olkoon verinen.³⁶

Den här mannen valde alltså revolutionen och arbetade också tillsammans med några andra en tid för en revolution. Han hörde bevisligen till de så kallade röda jägarna. Han arresterades år 1919, men frigavs efter någon tid och dömdes inte.³⁷

Jägare i Hamburg

När kriget i Finland 1918 var över, blev återbördandet av de jägare som då ännu befann sig i Tyskland en ännu aktuellare – och till om med pinsam fråga, eftersom deras anhöriga började höra sig för om dem. Man påstod också att jägare lämnats vind för våg eller glömts bort i fångläger, trots att de inte var några brottslingar.³⁸

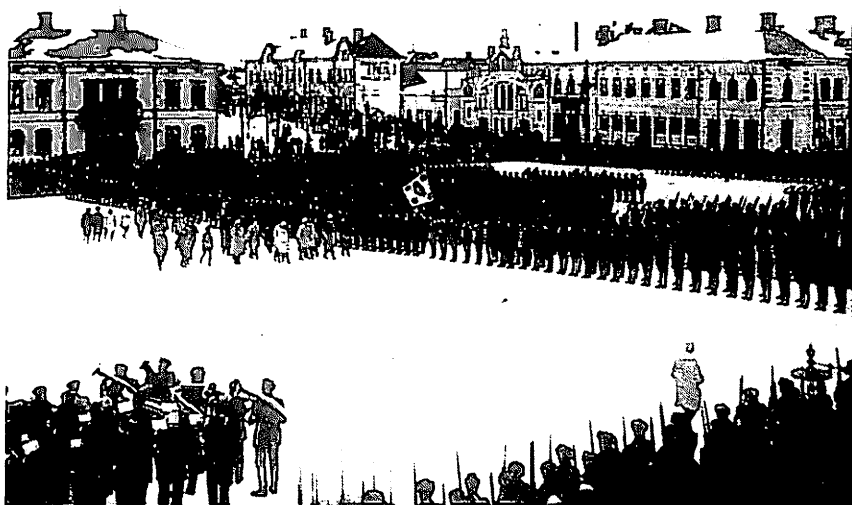
De som framförde sådana påståenden kände uppenbart inte till alla de svårigheter och konflikter som uppstått bland jägarna. Likgiltighet förekom, men inom truppen fanns otvivelaktigt också brottslingar och personer som regeringen betraktade som farliga.

Vid samma tid som det i Finland började höras krav på att de återstående jägarna skulle tas hem, föreslog Finlands beskickning i Berlin, att de skulle transporteras till Finland i små grupper:

³⁶ Polttos dagbok 28.8.1918, HD SD 9/1920, RA. Övers: "Jag vet alltså inte om jag skall svära eller gråta. Jag ställer mig frågan, måste alltså tusentals finska arbetares blod som ropar på hämnd verkligen förgäves vänta på hämnare. Nej. Må alltså också mina ringa krafter helgas hämnaden, en hämnd som må bli blodig."

³⁷ Förhørsprotokoll och utslag, HD SD 9/1920, RA. Aktivisternas centrals rapporter 1919 (i pol.dr Martti Ahtis förvar). Yrjö Jääskelä, *Henkipattona Suomessa*, red. Arvi Ranta (Pori 1978), s. 139.

³⁸ Ahto Sippola t. Edvard Hjelt 10.6.1918, UM 1 L C 9 I.

*General Mannerheim inspekterar truppen vid jägarparaden i Vasa den 26 februari. Parad-
den var en stor stund för jägarbataljonen, men kvar i Tyskland fanns ännu en fjärdedel
av de återstående jägarna (Krigsmuseets bildsamlingar).*

Den sistnämnda synpunkten är värd desto mer uppmärksamhet, eftersom största delen av de personer som avskilts från Tjugosjunde jägarbataljonen torde vara anhängare av bolsjevistiska läror, varför en viss risk kan vara förenad med en återresa i större grupper.³⁹

Trots förslaget stampade frågan på stället. Med tiden började de kvarvarande jägarnas ställning bli ohållbar. Deras små besparingar, i den mån de överhuvudtaget hade sådana, var snart slut. Efter det tyska vapenstillståndet blev många av de finländare som deltagit i befästringsarbetena i norra Frankrike arbetslösa. De fördes till Tyskland, särskilt till Hamburg. Där samlades också jägare som arbetat inom krigsindustrin, eftersom deras arbetsplatser togs av tyskar som återvände från fronten. När de jägare som frigavs från fånglägren och från arbetskommenderingen

³⁹ Finlands beskickning i Berlin t. UM 1.6.1918, UM 1 L B 7 I.

Altona-Bahrenfeldt också sökte sig till Hamburg, fanns där snart en mycket brokig uppsättning tidigare jägare.⁴⁰

Dessa jägare, bland vilka det ytterligare fanns sjömän som internerats under kriget, fann sig snart mitt i hunger, nöd och elände, en god grund för FKP:s propaganda. Situationen förvärrades av att det politiska läget i Tyskland tillspetsades hösten 1918. I början av november utbröt upplopp i Kiel och oroligheterna spreds snart över hela landet. Revolutionsrörelsen nådde Berlin den 8 november. I spetsen för rörelsen gick de radikala, särskilt Spartacus-gruppen. Det var typiskt att de radikaliserade arbetarna och soldaterna började grunda arbetar- och soldatråd enligt rysk modell.⁴¹

Enligt sändebudet Hjelt fanns det i november 1918 i Hamburg omkring 120 finländare, till största delen tidigare jägare, som ville återvända till hemlandet. Ur den finländska regeringens synvinkel var det fråga om ett problem, såsom Hjelt konstaterade i sin rapport:

De tyska myndigheterna vilja icke taga någon hand om dem, och allmänheten fruktar "de finska banditerna". Några av dem hava kommit hit till Berlin och vänt sig direkt till legationen, andra hava nödtorftigt omhändertagits av sjömansmissionen i Hamburg. En del av dem säges vara ordentliga, andra äro rena röda huliganer i stånd till vad som hälst.⁴²

Det förekom problem i samband med återsändandet av gruppen. Bland annat var det problematiskt att ekipera männen, som med allt skäl ansåg att de inte kunde sändas hem i trasor. Men då man tidigare på hösten hade delat ut de första understöden åt dem som då ännu befann sig i Berlin, uppstod omedelbart spekulation. Några som blivit "rika" på verksamheten grundade nämligen, enligt vad Finlands beskickning påstod, en spelhåla i en krog, "där understöd varje kväll förlorades i kortspel, vilket ledde till att förlorarna sedan under de följande dagarna med olika svepskäl ville ha nya penningunderstöd."⁴³

Problem uppstod också på grund av att beskickningen inte hade finskspråkiga pass. När gruppen slutligen skulle avresa till Finland från

⁴⁰ Finlands beskickning i Berlin t. UM 14.12.1918, UM Pk 3. Hjelt, s. 231.

⁴¹ Finlands beskickning i Berlin t. UM 16.11. o. 14.12.1918, UM 1 Pk 3. Hjelt, s. 198-205.

⁴² Finlands beskickning i Berlin t. UM 16.11.1918, UM 1 Pk 3.

⁴³ Finlands beskickning i Berlin t. UM 14.12.1918, UM 1 Pk 3.

Hamburg den 26 november, vägrade en del att följa med. Männerna förhöll sig misstänksamt till hela företaget, bland annat för att beskickningen i brist på finska pass blivit tvungen att förse dem tysk "Passersatz".⁴⁴

Arbetarjägarnas hemkomst

En djup förtroendekris avspeglades också i de radikalaste individernas verksamhet kort före hemfärden. Denna grupp - de röda jägarna - hade redan tidigare bett om direktiv av FKP hur de skulle gå tillväga. Nu fortsatte den sin aktiva verksamhet.

De röda jägarnas ledning fick nämligen order av de finska kommunisterna i Stockholm att komma till staden för att förhandla om en överföring till Petrograd av de kvarvarande jägarna. En delegation bestående av fyra jägare, Repo, Syväjärvi, Kemppainen och Kumpulainen, reste. FKP hade en byrå i Stockholm och jägarna träffade Edvard Gylling, Artur Usenius och Herman Hurmevaara - alla kända kommunister. Under förhandlingarna framgick att det inte fanns något disponibelt fartyg för den planerade resan till Petrograd. Samtidigt konstaterades dock, att det var möjligt att resa till Rådssryssland över Danmark. Usenius och jägarna Syväjärvi och Kumpulainen kommenderades tillbaka till Hamburg för att organisera resan.⁴⁵

Stockholmsbesöket ledde inte till några resultat, ty när de tre utsända kom till Trelleborg, möttes de av jägartransporten. De hade inga möjligheter att hindra den bevakade kolonnens resa och återvände därför till Stockholm.⁴⁶

Svårigheter uppstod in i det sista då det gällde att få iväg de återstående jägarna. Bland männen spreds olika rykten, som ledde till att de började tveka eller ville resa via något annat land. Av de 205 man som skulle resa, vågade slutligen bara 156 ge sig iväg och av dem stannade en del i Stockholm.⁴⁷

När denna huvudgrupp av eftertruppen hade avrest samlades ytterligare fler jägare i Hamburg. Snart uppgick deras antal till 66. Svårigheter

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Pekka Kumpulainens berättelse 18.10.1920, DC-STAPO persondossier 2291, RA. Jfr Lackman, "Hajanaisia muistiinpanoja Libaussa talvella 1918", s. 173.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Finlands beskickning i Berlin t. UM 14.12.1918, UM 1 Pk 3.

uppstod också i fråga om dem. En del av männen var alldeles uppenbart rädda för hemresan och eventuella sanktioner i Finland. När det framgick att de inte hade någon möjlighet att klara sig i Hamburg utan språkkunskaper och pengar, vågade 31 ge sig iväg till hemlandet. De återstående stannade tillsvidare i Hamburg och togs om hand av Finska byrån. En del reste senare till andra länder, en del återvände till hemlandet.⁴⁸

På grund av bristen på källor kan man bara spekulera om i vilken utsträckning de här problemen inom eftertruppen några dagar före den planerade avresan hade något samband med de röda jägarnas försök att transportera hela gruppen till Petrograd. Oviljan att resa till Finland och oron inom gruppen påverkade alldeles uppenbart av rädsla.

Den här gruppens resa, ankomst till Stockholm och avfärd till Finland beskrevs senare av de finländska kommunisternas tidning *Viesti* i Stockholm i mycket kritiska ordalag, sannolikt med vissa överdrifter. Efter ankomsten till Stockholm, skrev tidningen, "omringades de hungriga och efter resan helt uttröttade jägarna av detektiver, poliser till fots och till häst samt andra myndigheter, det finländska slaktarkonsulatets tjänstemän, som hade varit skyldiga att ta hand om de passlösa och hungriga resande, syntes inte till".⁴⁹

Man avsåg att placera männen i ett snuskigt finländskt fartyg som gick i surkålslast, men detta vägrade de gå med på. I fartyget kunde man enligt tidningen inte sova och det fanns inte ens tak över huvudet för alla. "De förbittrade jägarna gav öppet uttryck för sitt missnöje", skrev *Viesti*. Slutligen anlände representanter för Finlands konsulat och kunde efter mindre medgivanden förmå männen att gå ombord. Omkring 30 jägare ansåg det dock klokast att stanna i Stockholm. Slutligen antog tidningen att den dåliga behandling som kommit jägarna till del i Stockholm inte skulle upphöra, "ty de här hörde ju till dem, som på vintern inte böjde sig för att följa med de "vita" jägarna för att slakta Finlands arbetare: de var arbetarjägare". Enligt tidningen togs de återvändande i Åbo emot av militärvakt.⁵⁰

Eftertruppen firades verkligen inte vid hemkomsten och för den ord-

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ 'Kun työläisjääkärit palasivat', *Viesti* 7.12.1918. Det är möjligt att någon av de röda jägarnas ledare stod bakom artikeln.

⁵⁰ Ibid.

nades ingen parad. I Åbo hamn möttes den av beväpnade soldater som förde de tidigare jägarna från tullkammaren till Folkets hus där de förhöordes. En jägare skrev också ironiskt till en kamrat i Stockholm, att mottagandet var "ytterst högtidligt som det bör vara i en sådan här militärstat".⁵¹

Den problematiska eftertruppen

Mottagandet visar klart att det fanns problem inom jägarrörelsen och jägarbataljonen. Ur vit synvinkel utgjorde eftertrupperna en klar säkerhetsrisk i det system som uppstått efter kriget 1918.

Utöver det ovan sagda kan saken belysas med ett varnande cirkulär som biträdande krigskommissarien Grönlund den 30 november 1918 sände till skyddskårerna i Södra Österbotten:

Snart ankommer till hemlandet via Stockholm omkring 200 före detta finska jägare, som tidigare avskilts från jägarbataljonen och som på senare tid använts för arbeten i närheten av den franska fronten. Eftersom dessa frigivna jägare enligt inkomna uppgifter till stor del är "röda", får jag härmed uppmana skyddskårerna att hålla ett öga på de hemkomna och övervaka deras vistelse och verksamhet i landet.⁵²

Man kan med säkerhet fastslå, att Grönlund överdrev då han stämplade "en stor del" av de hemvändande som röda. Det fanns säkert också sådana, ty i gruppen ingick flera från arbetskommenderingen och andra som förorsakat svårigheter - det är överflödigt och omöjligt att uppge en exakt siffra.⁵³

Det är skäl att påminna om, att den politiska atmosfären i Finland år 1918 var inskränkt. Man kunde bli stämplad som röd eller rent av som bolsjevik, enbart för att man kritiserade makthavarna. I vågskålen för många tidigare jägare tyngde kanske uppstudsigthet mot förmän under

⁵¹ A. Ventelä till kamraterna 12.12.1918, Övervakningsavd./Avd. III/generalstaben, T. 22888/42, KrA. Brevet var, liksom även andra brev av de återvända arbetarjägarna, adresserat till *Viestis* ansvarige redaktör Vilho Wuokko i Stockholm.

⁵² Grönlund t. södra Österbottens skyddskårer 30.11.1918, Sk 1917-1918/2418 (Ilmola), KrA. Jag tackar doc. Turo Manninen för denna hänvisning.

⁵³ Bland dem fanns flera som visade sig vara röda jägare och snart övergick i FKPs tjänst.

tiden i Tyskland, men detta behövde inte innebära att ifrågavarande var röda.⁵⁴

Trots att största delen av de jägare som fanns kvar i Tyskland efter kriget återvände före utgången av år 1918, återvände en del ännu i början av följande år och senare. Eftersom det bland dessa fanns flera sådana som ställt till besvär i Tyskland, höll myndigheterna ögonen på dem. Det var också i viss utsträckning motiverat, ty de röda jägarnas ledning tog ännu i slutet av år 1918 från Stockholm kontakt med kamrater som rest till Finland och uppmanade dem att upprätta en hemlig organisation. Detta skedde med FKP:s militärorganisations vetskap och på dess initiativ.⁵⁵

Den här grupperingen upprätthöll närmast under år 1919 en hemlig verksamhet, vars omfattning och karaktär jag inte kan gå närmare in på här. Några röda jägare deltog även som utbildare i den militärskolning för röda flyktingar som ordnades i Sverige. Den här frågan har jag behandlat bl.a. i min nya bok.⁵⁶

Några jägare sökte sig efter hemkomsten till Rådssryssland, vilket också vittnar om förekomsten av konflikter. För en del av de jägare som rekryterats ur arbetarklassen var det svårt att acceptera krigets utgång. De här männen genomgick den röda officersskolan och tjänade senare i röda armén. Några deserterade ännu tillbaka till Finland, en del avled vid unga år, en del åter först i de stora utrensningarna.⁵⁷

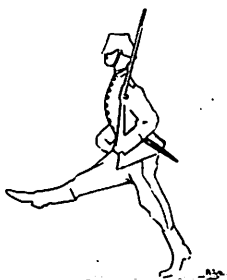
⁵⁴ Den kanske kändaste av dem som på fel grunder stämplades som otillförlitlig var Johannes Tamminen, som blev kvar i Tyskland då de andra avreste till Finland. Senare deltog han i frihetskriget i Estland och återvände därifrån som löjtnant till hemlandet. Han blev snart agrarledaren Santeri Alkios rådgivare i militära frågor och senare chefredaktör för *Suomenmaa*.

⁵⁵ Aktivisternas centrals rapporter 1919. Heikki Repo t. Matti Salminen 21.12.1918, DC-STAPO kp 22/1919, RA.

⁵⁶ Lackman, *Kommunistien salainen toiminta*, s. 42-43, 46. Ida Alajääski, 'Maanalaisen työn ensimmäisiä askeleita', *SKP:n taistelun tieltä*, s. 52. Aktivisternas centrals rapporter 1919.

⁵⁷ *Luettelo suomalaisista puna-upseereista, sotakoululaisista ja erikoistoimissa olevista Venäjällä* (Helsinki 1924). Fortsättningsdel till förteckningen över röda officerare, Uleåborgs landskansli BD 1 720/439-26 och 1932 års förteckning över röda officerare ibid. BD 6 95/46-32, Uleåborgs landsarkiv. DC-STAPO dossier III E 4 (skolan för röda officerare i Petrograd, allmänt) och III E 5 b (Finländska röda officerare i Ryssland). *Kronlund*, s. 29.

Jägarna utförde den uppgift som uppställdes för dem, men jägarrörelsen var inte alls någon så romantisk företeelse som man ofta hävdar. Jägarna utgjorde inte någon helt enig trupp, vilket också framgår av att flera hundra man återvände först efter kriget. En röd inställning var också betydligt vanligare bland jägarna än man tidigare trott, vilket dock är helt förståeligt om man beaktar jägarnas sociala bakgrund och de politiska förhållandena i Finland.

Artikeln är en utvidgad version av ett föredrag på XXI Nordiska Historikermötet i Umeå 17.6.1991.

De ryska specialorganen och den finska frågan 1914-1917

ILJA SOLOMESHCH

Första världskrigets utbrott innebar att storfurstendömet Finlands andel och ställning i det ryska kejsardömets politiska, militärt-strategiska och ekonomiska liv genomgick en betydande förändring. Kriget förändrade tsarregeringens målsättningar och dess möjligheter att förverkliga dem.

Finland låg som ett skydd i den kejsarliga huvudstadens omedelbara närhet. För centralregeringen var det därför viktigt, inte enbart att på ett säkert sätt trygga den ryska militära närvaron i storfurstendömet, utan också att om möjligt garantera den politiska stabiliteten samt motverka anti-ryska och tysksinnade opinioner i storfurstendömet. Samtidigt pågick ett starkt närmande mellan Ryssland och Finland på det ekonomiska området. Genom den ryska regeringens militära beställningar mångdubblades de finländska leveranserna till Ryssland; Ryssland förband sig åter att ersätta förlusten av tysk importerad spannmål i Finland. På denna grund byggde den kejsarliga regeringen sin Finlandspolitik under första världskriget.

Det är dock skäl att framhålla en viktig omständighet. Trots alla försök från de centrala myndigheternas sida under åren före kriget att integrera storfurstendömet fullständigare än tidigare, att förenhetliga lagstiftningen i Finland och Ryssland och att urholka den finländska autonomins innehåll, kvarstod avsaknaden av en allmän legislativ reglering mellan centrum och storfurstendömet ända fram till december 1917. Även om regeringen i stöd av krigsfullmakterna kunde vidta uppenbart impopulära åtgärder i Finland efter krigsutbrottet, kvarstod de juridiska grundmotsättningarna oförändrade.

Läget och utvecklingen inom de rysk-finländska relationerna under första världskriget har ur olika synvinklar belysts i undersökningar av

E. Pihkala, P. Luntinen, O. Turpeinen och andra finländska historiker och av deras sovjetiska kolleger I. Bobovič och G. Kornilov.¹ I det följande kommer jag att belysa problemet ur den synvinkel som erbjuder sig genom en granskning av centralmaktens försök att anpassa sig till nya, exceptionella och ständigt föränderliga förhållanden.

Det är känt att den ryska statsmakten efter krigsutbrottet började inrätta nya specialorgan vid sidan av existerande administrativa strukturer. Bland dem vill vi lyfta fram den statliga särskilda delegation för behandling och koordinering av försvarsåtgärderna (på ryska förkortad OSO), ett interdepartementalt organ som samordnade kejsardömet politiska och ekonomiska ansträngningar. Ett annat organ av intresse i detta sammanhang var Kommittén för begränsning av fiendemakternas underhåll och handel (på ryska förkortad KOS) som verkade i anknytning till handels- och industriministeriet på en betydligt lägre nivå inom den statliga hierarkin. Trots att de båda organen till synes hade olika funktioner och fullmakter kan deras verksamhet enligt vår uppfattning här behandlas parallellt. Den främsta motiveringen är att såväl OSO som KOS var krigstida specialorgan. Till följd av deras vida fullmakter hade de tillgång till praktiskt taget all existerande information som regelbundet tillställdes dem av de civila myndigheterna i kejsardömet och i storfurstendömet, av armén, bl.a. av underrättelseorganen och av kontraspionaget, av utrikesministeriet m.fl. myndigheter.

Låt oss alltså granska dessa organs politik i den finska frågan och fästa särskild uppmärksamhet vid deras informationskällor, arbetsmetoder, verksamhetsfält, befogenheter och beslutsfattande samt deras andel i utformningen av den ryska regeringens linje i fråga om Finland.

Specialorganen

De ekonomiska svårigheter som Ryssland ställdes inför under krigets första år ledde i augusti 1915 till inrättandet av Särskilda delegationen för behandling och koordinering av försvarsåtgärderna. Delegationen grun-

¹ För en översikt över litteraturen om relationerna mellan Ryssland och Finland under första världskriget, se I.M. Solomeshch, *Russko-finländskie otnošenija v gody pervoj mirovoj voiny (sovremennaja istoriografija voprosa)*, Institut jazyka, literatury i istorii Karelskogo filiala AN SSSR. Naučnye doklady (Petrozavodsk 1988).

dades som ett koordinerande organ mellan olika förvaltningsgrenar med huvuduppgiften att styra kejsardömets ekonomi för att övervinna den allt svårare krisen i den ryska arméns materiella underhåll.

OSO:s arbete leddes av ministerrådets ordförande. I delegationens arbete deltog representanter för alla ministerier och viktigare statliga organ. För att koordinera och leda industriinrättningarnas verksamhet ute i landet grundades fabriksdelegationer under OSO-delegater i tolv ryska industricentra.²

OSO:s relationer till handels- och industrimännen i Finland var inte i sin helhet föremål för särbehandling vid delegationens sammanträden. Frågor rörande Finland behandlades separat i varje konkret fall. På basen av OSO:s redogörelser fattade regeringen beslut om placering av krigsbeställningar vid produktionsinrättningar i Finland, övervakade leveransernas, betalningarnas och godstransporternas förlopp. De för delegationen mest bekymmersamma omständigheterna i fråga om Finland var bristen på medel att betala fullgjorda leveranser samt trafikkrisen.

Inom regeringskretsarna rådde i allmänhet ingen tvekan om det nödvändiga och motiverade i att dra in storfurstendömets ekonomiska resurser i krigsansträngningarna. Vid OSO:s sammanträden framfördes visserligen tvivelsmål i fråga om det ändamålsenliga i att placera krigsbeställningar i Finland på grund av storfurstendömets utsatta geografiska läge, men den ekonomiska nyttan fick snart överhanden över dylika betänkligheter.³

Genomförandet i Finland av åtgärder motiverade av de exceptionella krigsförhållandena försvarades av att den juridiska sidan allmänt var konfliktfylld och oreglerad. Detta kom särskilt till synes i samband med frågan om att inrätta en post som befullmäktigad för OSO:s ordförande i Finland. Lagen om inrättandet av OSO hade inte formellt utsträckts till storfurstendömet och posten inrättades genom en dagorder av överbefälhavaren över arméerna på Norra fronten i november 1916. Till be-

² S. V. Voronkova. *Materialy Osobogo soveščanija po oborone gosudarstva. Istočnikovedčeskoe issledovanie* (Moskva 1975), s. 5. M. F. Florinski, *Krizis gosudarstvenno-gu upravlenija v Rossii v gody pervoj mirovoj voiny: Sovet ministrov v 1914–1917 gg* (Leningrad 1988), s. 103–114. OSO:s protokoll i *Žurnaly Osobogo soveščanija dlja ob-suždenija i obedinenija meroprijatij po oborone gosudarstva. 1915–1918 gg. 1–3* (Moskva 1975–1979).

³ *Žurnaly OSO* 1, s. 311.

fattningen utsågs M. Borovitinov, viceordföranden i den finländska senatens ekonomidepartement. Däremot inrättades inte i Finland några fabriks- eller distriktsdelegationer som på andra håll i kejsardömet. De ersattes till en del av organ som grundades på initiativ av finländska affärsmän och industriidkare med intressen på den ryska marknaden.

I samarbete med krigsministeriet sände OSO specialfullmäktige till Finland med uppdrag att lösa konkreta frågor. De övervakade att krigsleveranserna följde de fastslagna tidtabellerna och produkternas kvalitet samt försökte efter förmåga kämpa mot den djupgående trafikkrisen på de finländska järnvägarna.⁴

På detta sätt kunde vilka som helst specialåtgärder i förhållande till Finland vidtas i huvudsak i militärmyndigheternas namn och i kraft av dessas fullmakter och inte som på andra håll i kejsardömet genom beslut som fattades av OSO på initiativ av dess befullmäktigade.⁵

De politiska aspekterna av tsarregeringens politik gentemot Finland var oupplösligt förenade med de ekonomiska. I detta sammanhang bör man inte glömma, att den finska frågan under den aktuella perioden (1914–mars 1917) inte hade någon större självständig betydelse för kejsardömetts regeringskretsar eller att de åtminstone uppfattade saken på detta sätt. Denna tes kan i stor utsträckning underbyggas genom en granskning av den verksamhet som bedrevs av Kommittén för begränsning av fiendemakternas handel och underhåll.

Först något om KOS:s historia. Efter världskrigets utbrott organiserade entente-makterna en ekonomisk blockad mot centralmakterna. Trots alla åtgärder fick Tyskland och Österrike-Ungern i alla fall råvaror, industriprodukter och livsmedel utifrån. Våren 1915 hölls i Paris en konferens mellan företrädare för Ryssland, England, Frankrike och Italien. Vid denna beslöts att utöver de kommittéer för begränsning av fiendemakternas handel och underhåll som verkade i England och Frankrike skulle motsvarande organ inrättas i Ryssland och Italien.

Den ryska KOS grundades på basen av en interdepartemental delegation som under S.A. Shatelens ledning verkade vid marinministeriet och representerade de förvaltningsgrenar som handhade exporten från Ryss-

⁴ Central'nyj gosudarstvennyj voenno-istoričeskij arhiv SSSR (CGVIA) f. 802, op. 1, d. 214, l. 60 och d. 1218, l. 8–10.

⁵ *Žurnaly OSO* 2, vyp. 3, s. 420.

land. Frågan om grundandet av KOS i anknytning till handels- och industriministeriet behandlades i ministerrådet i slutet av augusti 1915. I september stadfäste Nikolaj II beslutet om kommitténs grundande.⁶

Ordförande i KOS blev den kände nationalekonomen, filosofen och politikern, professorn i nationalekonomi vid Polytekniska institutet i Petersburg P.B. Struve (1870–1944). I kommittén satt representanter för marinministeriet, utrikesministeriet, krigsministeriet, finansministeriet, justitieministeriet och överstyrelsen för jorddisposition och lantbruk. Till KOS:s sammanträden inkallades vidare experter från dessa och andra förvaltningsorgan. Kommittén hade representanter på olika håll i kejsardömet och utanför dess gränser. I enlighet med ministerrådets beslut ingick det i kommitténs uppgifter att insamla och analysera uppgifter om den ryska utrikeshandeln och fiendemakternas behov samt om de utländska varor som Ryssland behövde under kriget. För att fullgöra detta uppdrag försågs KOS med omfattande fullmakter att samla in uppgifter. En granskning av arkivkällorna rörande KOS:s verksamhet visar att Finland i mycket hög grad väckte kommitténs uppmärksamhet.⁷

Finlands utrikeshandel under kriget

Anefter som kejsardömet ekonomi förlamades i allt större utsträckning, började i Ryssland höjas röster som anklagade Finland för bristande lojalitet, försök att dra nytta av Rysslands svårigheter och t.o.m. för direkt samverkan med fienden. Varuströmmen över järnvägen till Finland och vidare västerut började väcka uppmärksamhet i vida medborgarkretsar och gav upphov till misstankar och misstro.⁸

⁶ Central'nyj gosudarstvennyj istoričeskij arhiv SSSR (CGIA)) f. 30, op. 1, d. 8, 1. 1–3.

⁷ R. Pipes skriver i sin biografi över Struve att han inte lyckats finna material rörande KOS i sovjetiska arkiv, *Struve. Liberal on the Right 1905–1944* (Harvard, Mass. 1980), s. 220. Det är riktigt att detta material fram till senaste år hållit i "speciell förvaring", vilket innebär, att endast en begränsad grupp forskare fått tillstånd att ta del av det. Kommitténs arkiv förvaras i SSSR:s statliga historiska centralarkiv (f. 30) och omfattar elva arkivmappar och sammanlagt över två tusen sidor. Av mapparna gäller fyra Finland, av dem innehåller en (d. 5) enbart ombuds rapporter och korrespondens rörande Finlands export och import.

⁸ Materialet ger intrycket, att ifall kampanjen mot Finland i samband med exporten

P.B. Struve utsågs till ordförande för den Kommitté för begränsning av fiendemakternas handel och underhåll som bildades i Ryssland 1915. Struve har här fotograferats kort efter flykten till Stockholm 1919. (R. Pipes, Struve).

Det huvudsakliga resultatet av KOS:s aktivitet i förhållande till Finland var en skrift om "Finlands utrikeshandel under kriget".⁹ Dess tillkomstshistoria var följande. På initiativ av handels- och industriministeriet väcktes i ministerrådet frågan om villkoren för varuexporten västerut genom Finland. Som ett undantag tilläts export av ägg, fågelkött, vilt, smör och svinkött över Skandinavien till England. Samtidigt infördes en strikt ordning enligt vilken man på detta avsnitt skulle övervaka exporten för att försäkra sig om att varorna inte föll i fiendens händer eller stannade på finländskt område. Ministerrådet krävde en noggrann övervakning och uppföljning för att exporten genom Finland inte skulle överskrida den fastslagna nivån. Vid denna tid hade redan en kampanj inletts i Ryssland för att skära ned livsmedelsleveranserna till Finland självt, ty det hade framförts misstankar, att livsmedel lagrades i storfurstendömet för fiendens och finländska upproriska räkning. Dessa miss-

av ryska varor och livsmedel inte startades med avsikt, använde åtminstone anti-finländskt inställda kretsar, bl.a. militärkretsarna, den aktivt för sina egna ändamål.

⁹ *Vnešnjaia torgovlja Finljandii vo vremja vojni* (Petrograd 1916), 52 s.

tankar fick dock inte stöd på alla håll. Vintern 1915 förkunnade sålunda finansminister P.L. Bark i ministerrådet att han hade någon som helst anledning att klaga över missbruk i den ryska exporten till Finland. Trots det fäste ministerrådet i februari 1915 åter uppmärksamhet vid att de finländska tullmyndigheterna borde skärpa sin vaksamhet.¹⁰ KOS intog även samma ståndpunkt senare då kommittén företog egna specialundersökningar.

Kommitténs redogörelse trycktes på marinministeriets tryckeri i en liten upplaga. Texten hade utarbetats av KOS:s tjänsteman V.F. Hoefding, medan förordet författats av Struve. Kommitténs slutsatser, som godkändes av handels- och industriministern, delgavs statsminister Stürmer den 7 mars 1916.

Hur låg det då egentligen till, missbrukade Finland ryska råvaror och produkter till förfång för kejsardömet? Handlade storfurstendömet med Tyskland? Vilka var de verkliga orsakerna till en så stor varuström i riktning mot Finland? Låt oss citera ett utdrag ur Struves förord:

En jämförelse av de statistiska uppgifterna rörande Finlands utrikeshandel ger inte svar på alla frågor ... av den orsaken, att import- och exportstatistiken inte alltid förmår belysa det ena eller andra varupartiets destination ... Men trots att vissa delar av Finlands varuutbyte ... kräver utredning, kan man bilda sig en rätt klar uppfattning om den finländska utrikeshandeln i dess helhet. Kriget ... har synnerligen strikt, mycket striktare än tidigare knutit dess [storfurstendömet] ekonomi till kejsardömet ekonomi. Detta drag i Finlands krigstida varuutbyte ger de undersökta nya aspekterna av Finlands näringsliv en betydelse som sträcker sig utöver de ramar, som avgränsar specialfrågan om i vilken utsträckning Finland kunnat leverera de livsmedel storfurstendömet fått från Ryssland vidare till andra länder. Den sistnämnda företeelsen har såsom dessa statistiska uppgifter helt övertygande visar inte alls den omfattning eller den betydelse som den ibland tillmäts.¹¹

P.B. Struve hade gjort sig känd som en oklanderlig samhällstjänare och analytisk forskare och hans uppfattning var helt klar, även om den framfördes med vissa reservationer. Vad gav KOS:s ordförande anledning att de facto försvara Finlands och dess invånares heder? Förklaringen bestod framför allt i hans praktiskt taget obegränsade möjlighet att använda och kritiskt jämföra information.

Den första viktiga undersökningen rörande Finland som KOS deltog

¹⁰ CGIA f. 1276, op. 11, d. 1237, 1. 7–18 och op. 12, d. 35, 1. 23–27.

¹¹ *Vnešnja torgovlja Finljandii vo vremena voiny*, s. 2.

i, var en affär som gällde foder- och linfrökakor. I slutet av sommaren 1915 framgick att mycket stora partier linfrökakor transporterades från Petrograds hamn till Finland. En representant för det ryska tullverket fick "av finländska skeppare och olika privatpersoner" veta, att avsikten var att linkakorna skulle exporteras till Sverige och därifrån vidare till Tyskland samt att lasten inte ens lossades från fartygen i Finland. Tyskland påstods åter behöva linkakor för att man kunde utvinna glycerin ur dem. Inblandade i den olagliga exporten var handelshuset Rabinovič samt Berend och Blumberg.¹²

I december 1915 delgav överbefälhavaren över arméerna på Norra fronten N.V. Ruzskij statsminister I.L. Goremykin resultaten av den undersökning militärmyndigheterna hade låtit företa. Såsom redogörelsen visade avslöjades handelshuset för delaktighet i export till Tyskland av spannmål och linkakor, en export som "nådde enorma proportioner och omfattade miljoner pud". Vidare framgick att andra inblandade var Lars Krogius' speditorsfirma i Helsingfors samt en viss svensk Du Rietz som kallade sig kommissarie för svenska kronan. För handels- och industriministeriet var det ytterst ovälkommet att Krogius namn dök upp i sammanhanget, ty denne hade på KOS:s uttryckliga uppmaning och efter överenskommelse med England utsetts till huvudmottagare av alla transitoförsändelser som skulle vidarebeordras till England och till väst. I denna egenskap verkade han under den ryska regeringens överinseende.¹³

Det här var emellertid inte den enda och sista anklagelsen mot firman Krogius. Några månader senare fick en nämnd vid huvudartilleriförvaltningen som hade i uppdrag att övervaka lossningsarbetena vid järnvägsstationer och hamnar i Finland reda på att varor samlats i företagets lager och att leverantörerna var missnöjda med speditörens dröjsmål.¹⁴ I april 1916 rapporterade Östersjöflottans överbefälhavares stab till KOS, att svenska tidningar uppgett att firman Krogius hade svårigheter med tullen i Finland då den försökte exportera guld- och platinablandad sand till väst.¹⁵ Hösten 1916 sände KOS en representant till Finland för att

¹² CGIA f. 30, op. 1, d. 3, 1. 16, d. 5, 1. 10 och d. 6, 1. 27–52.

¹³ CGIA f. 30, op. 1, d. 1, 1. 111.

¹⁴ CGIA f. 30, op. 1, d. 3, 1. 178, 184–190.

¹⁵ CGIA f. 30, op. 1, d. 5, 1. 40. Av detta dokument (1. 36–46) framgår att flottans spionageavdelning allmänt sysslade med att infiltrera agenter i speditorsfirmorna.

granska Krogius' verksamhet, men undersökningen ledde inte till några resultat eftersom revisorn insjuknade.¹⁶

Vad gällde Du Rietz framgick snart, att denne illegalt verkade som ombud för de svenska livsmedelsmyndigheterna, trots att han i verkliga sak saknade fullmakter för detta. Det förblev dock oklart varför det svenska sändebudet i Petrograd i så fall förmedlade hans korrespondens med Blumberg.¹⁷ Dessa omständigheter gav åter general Ruzskij skäl att låsa upp de civila myndigheterna för deras positiva inställning till de otillförlitliga finländarna och att föreslå att regeringen helt skulle förbjuda varutransporter till Sverige.

Vid sidan av spannmål och linkakor nämnde rapporterna bland de varor man misstänkte att transporterades som smuggelgods genom Finland ofta även hönsägg, fågelkött o.a. I KOS:s synfält aktualiserades t.o.m. sådana enskilda fall i Rovaniemi och Torneå där invånare i Finland sålt renar och hästar till utlandet.¹⁸

Vid samma tid rapporterade kontraspionagegruppen vid Sjätte arméns stab om en upptäckt som dess agenter gjort i Sverige:

... i Stockholm finns för närvarande närmare 30 000 judar, såväl ryska som tyska undersåtar. Deras högkvarter är Grand Hotel, där de köper upp varor som inte får exporteras till Tyskland: mjöl, hönsägg och sänder dem vidare till Tyskland, därifrån de åter importerar tyska varor till Ryssland sedan de bytt ut de tyska varumärkena mot svenska eller engelska.

Det påstådda samarbetet mellan judar och finländare för att skada kejsarsardömetns intressen var överhuvudtaget ett omtyckt tema bland militärbefälet. Senare bekräftade Petrograds nyhetsbyrås korrespondent i Stockholm i ett brev till utrikesministeriet, att man i Sverige bytte ut varumärkena på tyska varor, packade om dem och sände dem vidare till Ryssland. Också krigscensurer som granskat privatpersoners brev meddelade hösten 1916 att vissa firmor i Stockholm förmedlade tyska produkter till finländska företag.¹⁹

På basen av materialet i KOS:s kansli kan man sluta sig till att kommittén i allmänhet förhöll sig mycket reserverat till agenternas rapporter

¹⁶ CGIA f. 30, op. 1, d. 5, 1. 143–146.

¹⁷ CGIA f. 30, op. 1, d. 3, 1. 24.

¹⁸ CGIA f. 30, op. 1, d. 3, 1. 78–84 och d. 5, 1. 10, 14.

¹⁹ CGIA f. 30, op. 1, d. 3, 1. 83 och d. 5, 1. 93, 137.

och till de uppgifter som militären levererade. I vilket fall som helst undvek kommittén tydligen att framlägga ogrundade anklagelser och försökte snarare avlägsna möjligheterna till missbruk än straffa konkreta försök att bryta mot bestämmelserna, än mindre straffa hela "det otillförlitliga Finland".

Den ryska politikens resultat

Som ovan konstaterades var det viktigaste resultatet av KOS:s verksamhet i förhållande till Finland att man lät utföra en specialundersökning och publicera resultaten i den nämnda skriften. Hade då de slutsatser som framlades i redogörelsen några följder för utformningen av den ryska regeringens politik gentemot storfurstendömet?

I februari 1916 kom åter från militärt håll uppgifter om risken för att ett av Sverige stött tysksinnat uppror kunde bryta ut i Finland. Man diskuterade bl.a. om det vore ändamålsenligt att evakuera statsegendom från storfurstendömet. Generalstabschefen, general M.V. Alekseev understödde den tanke som framförts av överbefälhavaren över arméerna på Norra fronten att åtgärder rörande Finland skulle genomföras först efter konsultationer med militärmyndigheterna.²⁰ I detta sammanhang frågade statsminister Stürmer handels- och industriminister V.N. Šahovskoj om hans åsikt i frågan. Dennes svar byggde på grundidén i KOS:s redogörelse: även om det i princip fanns möjligheter till missbruk i Finland, saknades dock uppenbarligen vägande bevis för att finländarna var illojala på det ekonomiska området. Šahovskoj förhöll sig också rätt svalt till militärernas bedömningar av Sveriges inställning.²¹

Ungefär vid samma tid försökte KOS avlägsna en av de omständigheter som gjorde det möjligt att transportera ryska varor genom Finland till skada för kejsardömet. P.B. Struve konstaterade upprepade gånger, att olaglig export av varor från Ryssland till väst kunde hållas hemlig

²⁰ CGIA f. 30, op. 1, d. 5, 1. 17–19.

²¹ CGIA f. 30, op. 1, d. 5, 1. 21–23. Militärmyndigheterna förordade i allmänhet med hänvisning till upprorsförberedelserna i Finland att livsmedelsleveranserna till storfurstendömet borde avbrytas. Om de ryska myndigheternas inställning till jägarrörelsen, se O. Turpeinen, *Venäjän viranomaisten suhtautuminen jääkäriliikkeeseen*, Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 7 (Helsinki 1980) och id., 'Jägarrörelsen och de ryska planerna på att inkalla finländare till militärtjänst år 1916', *HTF* 1979, s. 329–340.

РОССИЙСКАЯ ИМПЕРІЯ RYSKA KEJSARRIKET

Свидѣтельство о національности.

Nationalitetscertifikat.

Великое Княжество Финляндское
Storfurstendömet Finland

Магистратъ гор.

Симъ объявляете: что въ корабельный реестре Магистрата, на основаніи предъавленныхъ документовъ, мѣ. . . . . для . . . . . года за № . . . . . внесено судно

Название и поземля . . . . .

Мѣсто приписки . . . . .

Время и мѣсто постройки . . . . .

Родъ оснастки и матеріала постройки . . . . .

Magistraten i . . . . .

stad

Gør vederligt alt i det af Magistraten forda skeppregister, på grund af foreteld utredning, den år . . . . . No . . . . . inskripts fartyg sæson /år

Navn og signalbolstifter . . . . .

Memort . . . . .

Byggnadstid och ort . . . . .

Tacklings- och byggnadsart . . . . .

Senaten fastställde i mars 1916 nya formulär till skeppshandlingar för i Finland inregistrerade fartyg. Nationalitetscertifikaten lämnade inget tvivel om var finländska fartyg hörde hemma (Finlands författningssamling 16/1916)

på grund av att statistikföringen var annorlunda i Finland och Ryssland. Enligt den rådande ordningen antecknades alla varor som anmäldes för export från Ryssland till Finland i den ryska statistiken som exporterade till Finland. Den finländska statistiken klassificerade åter en vara som importerad ifall den var avsedd för hemmamarknaden. Om en vara sålunda importerades från Ryssland och omedelbart anmäldes som rysk vara för export från Finland upptogs den inte i statistikens kolumn för Finlands export. Resultatet kunde bli att export till områden utanför kejsardömet inte registrerades vare sig i den ryska eller finländska statistiken. I mars 1916 föreslog Šahovskoj på Struves initiativ för generalguvernör F.A. Seyn i Finland att denna skadliga diskrepans i statistiken skulle rättas till. Resultatet blev att senaten i Finland företog de behöv-

liga preciseringarna i statistiksystemet; de beaktades fr.o.m. den statistiska översikten för april.²²

Ett viktigt resultat av KOS:s verksamhet var en bestämmelse som kommittén beredde och som förbjöd transport av vissa godspartier till orter vid eller i närheten av gränsen. Impulsen till denna bestämmelse var att man i Torneå upptäckt stora partier varor, som inte fick exporteras från kejsardömet och som enligt dokumenten var avsedda enbart för Finland. Frågan diskuterades vid ministerrådets sammanträde den 6 maj. Rådet konstaterade att det var besvärligt att genomföra ett beslut på basen av lagen om rikslagstiftning av den 17 juni 1910, men godkände ett nytt system. Varje gång någon ansökte om att få exportera förbjudna varor från Finland skulle den finländska senaten utan dröjsmål informera finansministern och utverka tulldepartementets eller i vissa fall utrikesministeriets medgivande. I allmänhet fick senaten direktiv att behandla ansökningar om export från Finland "enbart utgående från om det är möjligt med tanke på lagren av ifrågavarande varor i Finland". För att uppfylla detta beslut av ministerrådet publicerade senaten den 30 maj 1916 ett beslut som förbjöd sändandet av gods till gränsområdena utan särskilda intyg.²³

*

Det framgår alltså, att såväl delegationen för koordinering av försvarsåtgärderna som kommittén för begränsning av fiendemakternas underhåll och handel vid sidan av andra ryska statsorgan försökte lösa upp den hårda "finska knuten" på något sätt, men inte på ett sätt som enbart svarade mot krigstidens behov. Det var dock långifrån någon lätt uppgift och svårigheterna berodde bara delvis på krigstiden. Såväl OSO som KOS var exceptionella organ som tillsatts på grund av exceptionella förhållanden. Det är dock belysande att ingendera trots sina omfattande fullmakter lyckades få till stånd något radikalt nytt i fråga om Finland. Kort sagt kan man konstatera att det knippe av olikartade problem som vanligen gick under benämningen "den finska frågan" var så invecklat, att en lösning låg utom räckhåll för kejsardömet myndigheter.

²² CGIA f. 30, op. 1, d. 5, 1. 26–27, 126.

²³ CGIA f. 30, op. 1, d. 5, 1. 94–100, 122. *Finlands författningssamling* 32/1916.

HISTORIKERN OCH SAMHÄLLET

Historikern i samhället

ANDERS BJÖRNSSON

1926 hade den svenska generalstaben beslutat att fira 250-års-jubileet av slaget vid Lund. Den 4 december 1676 var ju det datum då den svenska erövrarhären definitivt krossade arvfjenden och danskarna för alltid gick miste om sina provinser norröver: just här och då stod vad som länge betraktades som det avgörande slaget. Och nu hade det militära etablissemanget tänkt sig att fira sin segerfest, med konungen i spetsen och stor parad utanför Lunds domkyrkas västfasad; en markering av det officiella Sveriges aktuella stämmingsläge och samtidigt en anknytning till ett storstilat förflutet, fast kanske ändå inte av det mera storstilade slaget. Till jubelfesten hade man inbjudit representanter för de finska regementen som deltog i slaget på svensk sida, men däremot inte de danska regementen som också deltog, fast som förlorare.

Hela företaget var förstås i viss mån provokativt. Man levde ännu, 1926, i första världskrigets skugga. Krigets härjningar var alltjämt en realitet i människornas sinnen, och Sverige hörde till de länder där nedrustningsstämningarna vunnit störst anklag. Den socialdemokratiska försvarsministern Per Albin Hansson hade året dessförinnan lagt fram en proposition med drastiska nedskärningar av det militära försvaret, men sommaren 1926 hade regeringen Sandler fallit och de försvarssinnade började vädra morgonluft. Segerfesten på senhösten 1926 blev därför inte bara en segerfest över danskarna, utan också över att den socialdemokratiska regeringen hade fallit, med en stark förväntan om att den nya regeringen skulle komma på bättre tankar i försvarsfrågan.

Hur det gick med denna förväntan kan vi lämna därhän. Segerfesten blev i sig ett stridsämne. På studenthåll i Lund – den karolinska akademien där hade ju en gång tillkommit som ett direkt resultat av de danska provinsernas erövring, vilket gav studenternas agerande en stark symboladdning – och speciellt bland vänstersinnade studenter gick generalernas provokation ingalunda spårlöst förbi. På ett allmänt kärmöte fick ärendet ”en behandling. . . som lindrigast kan betecknas som mindre

trevlig", enligt lokalavisans rapportering. "Fyrop och stampningar omväxlande med applåder, ordföranden fick höra klander för sitt sätt att leda förhandlingarna, man diskuterade militär fest eller icke, talade om kåren som staffage vid denna, rättskränkning av stadgar och statuter, och lidelsernas vågor gingo höga, som de kunna göra det på ett kårmöte."¹

En majoritet i studentkåren beslöt visserligen att studentkåren skulle delta i spektaklet i domkyrkan. Men när de nationella i sin segeryra² gick vidare och dessutom föreslog att Lunds studenter skulle uppvakta Hans Majestät Konungen, som övernattade i biskopsgården, då räckte majoriteten inte till, eftersom det enligt kårens stadgar krävdes kvalificerad majoritet just vid uppvaktningar, och sådan uppnåddes inte. Lunds studenter hade alltså beslutat att *inte* uppvakta Hans Majestät Konungen. Praktisk skandal!

De här schismerna och tvistigheterna kring jubelfesten i Lund, december 1926, ledde till att den antinationalistiska opinionen spred sig. Lunds arbetarekommun och Hantverksgillet i Lund beslöt att samma dag som segerfestligheterna skulle äga rum fira en fredsfest ute vid det s.k. monumentet, ett stycke utanför stadens centrum. Monumentet över slaget vid Lund är i själva verket ett fredsmonument, i skandinavistisk stil. En dansk inskription lyder:

Her ligger kecke Mend
aff Himmelen begraffne,
som icke haffde Graff:
dig det kund' lidet gaffne.
Gid Himmelen saa vel
hver Siel til sig tog op,
som den bedeckede
med Hagl og Snee hver Krop.

Her ligger kecke Mend,
hvis Been og Blod er blandet
iblandt hinanden saa
at ingen siger andet
end de er aff een Slect
de var og aff een Troe,
dog kunde de med Fred
ey hos hinandenboe.

¹ *Lunds Dagblad* 26.11.1926.

² Den nationella organisationen av svenska studenter var vid denna tid imponerande. Av drygt 7 000 studenter i landet var 1928 över 1 000 medlemmar i någon nationell studentklubb. Christer Skoglund, 'Upp till kamp mot massväldet!' i Erland Sellberg/

Därute vid monumentet i Lund kom också en motdemonstration till stånd, och den som höll det stora talet var ingen mindre än professorn i historia vid Lunds universitet, Lauritz Weibull.

”Ute i Europa lever man ännu i en värld av hat; det egna folket ses i motsats till andra”, yttrade Weibull. ”Vi som leva här på stränderna av Sundet har övervunnit detta. Vi fira inga segrar över varandra. Vi ha här gemensamt, svensk och dansk. . . rest minnesmärket över de gångna tidernas strid. Vi vilja försoningens anda mellan folken. Och hägnad av denna, fredens gärning.”³ Lauritz Weibulls tal uppfattades av alla som ett slag i ansiktet på det officiella Sverige. Efter att ha förintat hela den nordiska sagavärlden gav han sig nu oombedd på svensk stormaktstid – och passade samtidigt på att vända kungen och hela hans följe ryggen. För många var det helt enkelt *too much*.

Men för Lauritz Weibull själv utlöste den här händelsen nya energier. Året därpå, 1927, valde Lunda-studenterna honom till ordförande i Akademiska föreningen, vars verksamhet han gick in för i detaljer. Nu inleddes också hans mest aktiva forskarår. 1928, mindre än två år efter segerfesten, grundar han tidskriften *Scandia*. Dess första häfte innehåller paraduppsatsen ’Stockholms blodbad’, där han lägger skulden för detta terrordåd inte på Kristian, den danske kungen, utan på ärkebiskopen Gustav Trolle: det var en fejd inom den inhemska aristokratin, bland svenskarna själva m.a.o., som utlöste slakten på Stortorget i Stockholm. Sedan följer ytterligare glansnummer av Lauritz Weibulls hand, just i *Scandia*, ett noga valt tidskriftsnamn – bl.a. något år senare uppsatsen om Karl XII:s död, där Weibull försöker leda i bevis att kungen inte dog av en fiendekula utan mördades av egna män.

Lauritz Weibulls uppsatser väckte enorm uppmärksamhet. Historiska ämnen började plötsligt diskuteras i pressen. Segerfesten i Lund 1926 fick följdverkningar som den svenska generalstaben inte hade kalkylerat med.

Kritik till döds

Den här episoden, där Lauritz Weibull kom att spela en av huvudrollerna, har jag tagit från ett intervjuband, inspelat hösten 1990, med en av Lauritz’ få kvarvarande elever: Per Nyström, på 20- och 30-talen tillhörig den radikala Lunda-intelligentian kring Clarté och Ateneum, sedermera statssekreterare under Gustav Möller, välfärdsstatens konstruk-

Staffan Källström (red): *Motströms. Kritiken av det moderna*, s. 314 (Stockholm 1991) (Festskrift till Nils Runeby) – Ett av den akademiska extremhögerns främsta namn var Lundahistorikern och weibullianen Sture Bolin.

³ *Lunds Dagblad* 6.12.1926.

tör, och därefter i många år landshövding i Göteborg.⁴ Jag tycker att Per Nyströms berättelse är så intressant därför att den justerar bilden av den positivistiskt lagde yrkeshistorikern, källkritikern, mytkrossaren; som en som står över och utanför dagens strider, för att med desto större liv och lust gå in för det akademiska intrigmakeriet kanske. (Ingenting säger att han inte var framstående på det området också.)

Weibulls radikalism var av 80-tals-märke. Hans idoler var Georg Brandes och August Strindberg. Han ville röja upp bland skrock och propagandalögner i det förflutna, göra historien till en vetenskap som arbetade i linje för naturforskningens metoder, och det intresset, som från början hävdades ur underläge, var starkt knutet till ett skandinavistiskt program och riktat mot den storsvenskhet som frodades i Uppsala och Stockholm. Lauritz Weibull var en liberal i ordets verkliga mening. När bokbålen började brinna i Berlin, öppnade han *Scandias* spalter för marxistiska historiker.⁵ Han "höll fracken ren" och sig själv på behörigt avstånd från Establishment.

Samtidigt – och det är naturligtvis en av de stora paradoxerna – kom ju hela Lauritz Weibulls forskargärning att medverka till att historien blev en angelägenhet för specialister, att den avskärmades från samhället. Weibullarna är de stora nedrivarna. Med sin skalpell gjorde de slamsor av historien; det historiska vetandet blev i allt väsentligt av negativt slag; vill man vara riktigt elak kan man säga att Lauritz Weibull dödade det allmänna historieintresset. Hans angrepp på storsvensk historieskrivning gav eko i pressen; men historien som sådan och som kunskapsfält spelar inte längre någon roll i den offentliga debatten. Offentliga figurer är mycket ofta historiska korkskallar. Vad som är en vetenskaplig vinst, behöver sålunda inte vara en kulturell. Man skulle rentav kunna hävda att det moderna, medialt baserade kulturbegreppet har utdefinierat den historiskt-vetenskapliga argumentationen och att kulturlivet tycks reda sig mycket bra utan den.⁶

Det här konstituerar ett problem. Och jag påstår att problemet till stor del är historikernas eget, antingen de nu kallar sig weibullianer eller anser sig ha någon annan metodisk och teoretisk hemvist.

⁴ Se vidare Per Nyström, 'Lundaradikalismen – från 20-tal till 30-tal' i Gunvor Blomquist (red): *Under Lundagårds kronor*. Femte samlingen (Lund 1991).

⁵ Nyströms egna bidrag börjar inflyta 1934 på direkt anmaning av Weibull. *I folkets tjänst. Historikern, journalisten och ämbetsmannen Per Nyström*. Artiklar 1927–83 i urval av Anders Björnsson, s. 264 (Stockholm 1983).

⁶ Se Thorsten Nybom, 'Från poetokrati till mediokrati', *Nytt Norskt Tidskrift* 1/1990; samt dens, Efterord: 'Två kulturer eller bara en. Ett memento för F.R. Leavis barnbarn', *VEST. Tidskrift för vetenskapsstudier* 4/1990.

Kontracyklisk osamtidighet

Nu är detta en klagan som har hörts många gånger förr. Ändå anser jag att det finns skäl i ett sådant här sammanhang, när vi talar om historikerns roll i samhället, att dröja vid en observation som förmodligen är fruktansvärt orättvis, eftersom man eventuellt inte kan göra mycket åt saken. Lagom medialt skulle man kanske kunna uttrycka det på det viset att historiker, åtminstone västerländska, har utvecklat en eminent förmåga att ställa precis rätt frågor vid absolut fel tillfälle. Västerländska – låt mig säga svenska historiker, det är dem jag känner bäst och umgås med. Saken *kan* ha att göra med en naturlig eftersläpning i historikernas val av forskningsobjekt, *eller* med att historikern som yrkesman känner sig "för fin" för att ta hänsyn till alla möjliga yttre omständigheter – att han inte vill smutsa sina händer helt enkelt. Men jag tror inte att någotdera stämmer. I varje fall har inte *jag* den uppfattningen att historikerskrået skulle vara mindre opportunistiskt än många andra i sin strävan att vara till lags. Visst bjuder man ut sig då och då, om inte annat så för att få forskningsanslag. Men låt mig belysa problemet utifrån en mera personlig infallsvinkel.

När jag började läsa historia, på tidigt 70-tal, var den politiska debatten på kokpunkten. Arbetare gick ut i månadslånga strejker, spontana och illegala, nya partier bildades, lika glatt och ofta nog med lika liten underbyggnad som nutida skalbolag, och i massmedia ställdes åter och åter frågan om samhällsmakten. Makthavare blev ett av de vanligare skällsorden. Allt var politik; spela tennis var politik; "fiska är politik", påstod hos oss Göran Palm. Vad gjorde historikerna? *Slutade* med politik.

På de historiska seminarierna avskaffades den politiska historien. Man satte igång med att läsa döda och födda och andra kolumner i kyrkböckerna, cliometrin gjorde sitt segertåg i de vetenskapliga journalerna, vi fick emigrationsavhandlingar med jättelika tabellbilagor, marxismens speciella bidrag till den här historiografiska processen var att medan klasskamp pågick i omvärlden, i Vietnam och på andra håll, så fick marxistiska historiker för sig att studera hackor och plogar, skördeutfall och fattigdomskvoter: det blev ofta kolossalt tråkigt det hela och sällan särskilt elegant. Framförallt: politiken försvann. Och det betydde att när samhället i övrigt vältrade sig i politiska vidlyftigheter och många människor villrådigt såg sig omkring efter orienteringspunkter, då gjorde sig historikerna renons på kunskap – relevant kunskap. Det drogs ett täcke över nationella frihetsstrider och imperiella krig i svensk historia, just när samtiden ställdes inför akuta frågor av det slaget.⁷

⁷ Även om traditionen av bondeuppror omhuldades i en marxistiskt inspirerad publikation som *Folkets Historia*, var denna dock faktiskt inriktad på social- och ekonomiskt-historiska frågeställningar och ämnesval.

En liknande *osamtidighet* i fackhistorikernas intresseinriktning tycker jag att man kan notera idag också. Idag är honnörsorden ekonomi och marknad. Vad gör historikerna? De återvänder till politiken. Sticker nosen i rättegångsakter och fackföreningsprotokoll, studerar våld och kriminalitet, talar om politisk kultur och om politiskt språk. Vi ser hur strukturerna sjunker undan och aktörerna är på väg tillbaka – i ett läge när ledande opinionsbildare är övertygade om att de anonyma marknadskrafterna har framsteget i sin hand! Men historikerna har inget att säga sin samtid – igen. Deras intresse är vänt åt annat håll. De uppträder kontracykliskt.⁸

Historikern som intellektuell

Måste historikern – den vetenskapligt utbildade historikern – alltid hamna i bakvatten? Jag är inte säker på det.

Den historiskt-kritiska skolan utförde på sin tid ett ideologiskt renhållningsarbete. Weibullarna var upplysningsmän, de ville att historikern bara skulle yttra sig om sådant som han var absolut säker på. Att veta så mycket som möjligt om så litet som möjligt kan vara en rimlig strategi när källmaterialet tryter: man undviker då att tala alltför häftigt i nattmössan. Men historikern upptäcker ju som regel nya källor hela tiden, insikter från grannvetenskaper tillkommer, materialflödet kan fortsätta att rinna också för materialglesa perioder som nordisk medeltid genom att tidigare kända dokument som ratats av historieforskningen, t.ex. helgonlegender, nu tas i bruk för nya syften.⁹ Och då blir problemet inte längre att rensa ur gammal kunskap, utan att bringa ordning i den nya kunskap som uppstår. Kort sagt: att göra synteser.

Kravet på synteser är inte ett förnyat krav på ideologiproduktion inom historieforskningen. Tvärtom: att avstå från synteser kan vara att lämna fältet fritt för ideologi, för spekulation, för vidskepelse. Om inte yrkeshistorikern åtar sig uppgiften att skriva syntetisk historia, har den tyska historikern Hans-Ulrich Wehler framhållit,¹⁰ så kommer andra att

⁸ "Tillbage til politikken" heter mycket passande ett temanummer av *Den jyske historiker*, nr 47 (1989). Omsvängningen inom arbetarklass- och arbetarrörelseforskningen belyses väl genom flera uppsatser i Bo Stråth (red), *Language and the Construction of Class Identities. The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800*, ConDis Project. Report No 3 (Gothenburg 1990).

⁹ Se ex. v. Eva Österberg, 'Människor och mirakler i medeltidens Sverige', *Studier i äldre historia tillägnade Herman Schüch* (Stockholm 1985); samt dens: 'Historiska perspektiv på skratt och lek', *KRONOS. Historia i skola och samhälle* 2/1990. – Den nämnda tidskriften ägnar sig åt ett försummat område: historiedidaktiken.

¹⁰ Hans-Ulrich Wehler, *Aus der Geschichte lernen? Essays* (München 1988), s. 11–25 (titelessän).

göra det i hans ställe. Journalister t.ex. Wehler, som så många andra som började inom pressen, tycks närmast förakta journalister – och ger sig därför desto hellre in i den publika debatten själv. Det *kan* nu ha sina risker. Om historikern försöker lägga sig före och inte släpa efter, kan han lätt bedra sig själv. De som vann den s.k. *Historikerstreit* i Västtyskland för 3–4 år sedan, vann därför inte historien. Det omvända gäller: vad som då vanns intellektuellt, och emotionellt, förlorades ganska snart politiskt. Många av översiktsverken om historikerstriden – exempelvis Richard J. Evans *In Hitler's Shadow* – gick omedelbart miste om sitt historiografiska värde och blev i sig själva politiskt intressanta dokument.¹¹

De nyss timade händelserna i Öst- och Centraleuropa är naturligtvis ett gott exempel på inte bara hur Historien verkar i nuet, utan också på hur historiker kan – eller tvingas – gripa in i samhällsutvecklingen.

Om det nämligen är så, som bl.a. Timothy Garton Ash – den efterfrågade Oxfords-akademikern – så mångkunnigt har argumenterat, att de östeuropeiska revolutionerna i allt väsentligt ska ses som ett återställande av en europeisk normalitet – med rättsstat, parlamentarisk demokrati och fri marknad som de visionära elementen – så måste en sådan revolution, där själva begreppet revolution återtar något av sin "förrevolutionära" betydelse, i rätt hög grad baseras på en historieuppfattning, rent av en historiespekulation. Man väger vinster och förluster över tid; folket på gatan gör detta. Man ställer *the bad guys* mot *the good guys*; det blir ett led i upprättandet av en politisk samtalskultur. Och jag finner det intressant att se hur historikerna har tagit sitt ansvar – eller sett sin chans, hur man nu uppskattar deras insatser. Faktiskt innebär ju ett sådant handlande att Historien och Historikerna, med

¹¹ Richard J Evans, *In Hitler's Shadow. West German Historians and the Attempts to Escape from the Nazi Past* (New York 1989). – Det sagda gäller givetvis i än högre grad stort anlagda partsinlagor från bägge håll, där den polemiska udden knappast är ägnad eller avsedd att stimulera det historiska kunskapsökandet. T ex: Ernst Nolte, *Das Vergehen der Vergangenheit. Antwort an meine Kritiker im sogenannten Historikerstreit* (Berlin/Frankfurt/M 1987); liksom Hans-Ulrich Wehler, *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum "Historikerstreit"* (München 1988). – Utmärkta orienteringar på svenska hos Thorsten Nybom: 'Kulturvetenskapen som samhällets spegel. Den tyska Historikerstriden,' i dens (red): *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhällseliga roll* (Stockholm 1989); samt Lars-Arne Norborg: 'Att hantera historien – om den tyska historikerstriden,' *Historielärarnas förenings årskrift 1988/89*. – Givande retrospektivt är Jürgen Kocka: 'Burdeus and Opportunities. The Importance of History for the Political Culture of the Federal Republic of Germany,' i Ferenc Glatz (ed): *Modern Age – Modern Historian. In Memoriam György Ranki (1938–1988)* (Budapest 1990).

polacken Bronislaw Germek som den kanske mest lysande stjärnan, återknyter förbindelsen med Samhällsmakten. Några blir hovfunktionärer, utan vidare. Andra blir ideologer i klassisk bemärkelse.

Då kan man fråga: Vilket utrymme ges det här för den kritiska blicken, för ett arbete med weibulliansk inriktning? Vilket behov har länder som bygger sig själva på nytt av mytkrossare, bråkstakar, potentiella gruskastare? Vart tar de emancipatoriska lidelserna vägen när Friheten själv blir maktbärande och mytologisk? Kanske finländska historiker har lättare än svenska att se sansen i sådana retoriska figurer.¹² De pekar i alla fall på att ämnet för dagen – historikern i samhället – inte bara är av akademiskt intresse.

Anknytningen till Öst- och Centraleuropa kan föras vidare. Revolutionerna i Prag, i Berlin, i Bukarest var i hög grad massmediala företeelser. En ditrest intellektuell som Garton Ash förvandlas omedelbart till journalist och upprepar i Prag 1989 var John Reed gjorde i Petrograd 1917. Också i språkbruket lägger han sig – omedvetet? – nära sin amerikanske föregångare. Själv protesterar han när han ställs inför jämförelsen. Reed var ju en *fellow-traveller*, men å andra sidan: när historien vänder, vem kan då låta bli?

Det är i sin omtumlande och enastående välskrivna essä om händelserna på och kring Laterna Magica-teatern som Garton Ash, på samma sätt som John Reed, börjar räkna dagar.¹³ Det är alldeles i början av revolutionen, minst lika välregisserad som någonsin bolsjevikernas kupp. Garton Ash, Vaclav Havel och några andra sitter och häver öl på en lokal i Prag. Då säger den verserade engelsmannen plötsligt: det som tog tio år i Polen, tio månader i Ungern, tio veckor i DDR, kanske kommer det att ta tio dagar för er här. Det sitter ett TV-team i andra ändan av ölhallen. Havel ruser dit, Garton Ash upprepar sina ord inför kamerorna och nästa dag är de på allas läppar. Jag hörde dem ofta när jag var i Prag i början av december 1989.

Nu går jag inte så långt som att direkt påstå att ord kan välta makten över ända – makten i Prag var urgröpt och beskyddet utifrån saknades, det var bara rollhäftet som behövde plockas fram. Men även om orden inte utlöste revolutionen och bestämde dess förlopp, så kommer de utan tvivel att bestämma dess eftermäle och vad människorna kommer att ta sig för med sin frihet. Då är det viktigt vem som formulerar ord och tankar. 1989 var i stor utsträckning den bildade medelklassens revolution, ett verk av författare, vetenskapsmän, intellektuella. De hade ordet

¹² Typiskt nog för den rikssvenska scenen är det en journalistiskt verksam person som har bearbetat frågor av detta slag mot historien som fond. Se Anders Ehnmark, *Maktens hemligheter. En essä om Machiavelli* (Stockholm 1986).

¹³ Timothy Garton Ash, *Folket, det är vi* (Kristianstad 1990), s. 312 ff.

i sin makt. Nu fick de ord över makten. Deras mediala plattform underlättade deras ambitioner.¹⁴

”Man säger att det är segrarna som skriver historien”, förklarar Garton Ash när jag träffar honom i Stockholm våren 1991. ”Men när det gäller revolutioner tror jag inte nödvändigtvis att det är sant”, fortsätter han och hänvisar till A.J.P. Taylor som konstaterade på sitt oefterrättliga vis att revolutionärer har annat för sig än att skriva historia – och när de försöker blir det fullt av vita fläckar. Möjligen är det just i sådana här lakuner eller bristsituationer som en samtidsmedveten historiker kan finna sin uppgift – sin uppsjö av frågeställningar.

Garton Ash gjorde mig uppmärksam på hur snävt yrkeshistorikern har definierat sin metodiska arsenal. Vanligen har tillgången till ett arkiv – en samling exklusiva, helst obearbetade handskrifter, brev, PM, dagboksanteckningar, skeppslistor, räkenskaper, vad det nu kan vara – ansetts som höjden av lycka för en fackhistoriker. Då skriver man sin avhandling i lugn och ro. Då får man sina tjänster i behård konkurrens. I den anglosaxiska världen grasserar PhD-raseriet med förödande verkningar.¹⁵ Men de mest framstående engelska historikerna hade aldrig någon PhD.¹⁶ Tänk efter, vad skulle en PhD-student kunna skriva om revolutionerna i Öst? Ingenting. Det skulle ta ett par decennier för honom att samla allt nödvändigt källmaterial. Under tiden skulle det allmänna intresset försvinna och hans egna intryck av de omvälvande händelserna förblekna. Hans nyfikenhet på saken skulle bli just – akademisk. ”Men”, säger Garton Ash när jag för problemet på tal, ”en sådan inställning bortser från den egna upplevelsen, de egna observationerna på ort och ställe, det material som ligger i luften och som jag själv inte skulle ha fått tag på annat än som medlevande, som en i mängden.”

Här – på nytt – ser vi alltså hur historikern återtar något av sina gamla funktioner. Blir kanske inte i första hand den kylige betraktaren,

¹⁴ Undantaget är Östtyskland: Christa Wolf blev ingen Vaclav Havel. – Det är möjligt att intelligentsans ledande roll i den öst- och centraleuropeiska samhällsomvandlingen redan är överspelad. De som nu tar över, gissar Michael Howard, är en kombination av svartarbörshajar och tidigare apparatjiki, ett slags ”Balzac-figurer vilka la grunden till välstånd i Västeuropa och Förenta Staterna. De kommer att vara avgjort impopulära bland dem som saknar deras tvetydiga talanger, och deras verksamhet kommer att få folk att undra om det inte låg någonting i socialismen trots allt”, *London Review of Books* 25.10.1990.

¹⁵ David Cannadine, ’British History: Past-Present-Future’, *Past & Present* 116 (1987), s. 169–99.

¹⁶ Påpekar Christopher Hill; en av mina verkliga favoriter och en historiker som har den goda smaken att publicera sin mödor inom genren ”half popular”: *A Nation of Change and Novelty. Radical Politics, Religion and Literature in Seventeenth Century England*, (London 1990) s. 246 f.

historiens lidelsefria överdomare. Utan en intellektuell bland andra intellektuella, diktare, journalister – en historieskrivare i lika hög grad som en historieforskare.¹⁷

Vad källkritiken gav historiestudiet var ett hantverk. Och det är ingen tvekan om att det behövs hantverksskickliga historiker. Men hantverket är en metod, produkten måste ha konstnärlig kvalitet också. Det är därför fångslande att se hur även en traditionell weibullian som Birgitta Odén – Akademiker av finländsk klass – börjar tala om historieskrivning som en konstform.¹⁸ Det kan, menar jag, vara ett viktigt korrektiv inte bara mot specialiseringen och PhD-raseriet, där källmaterialet får bestämma frågeställningarna och inte tvärtom, utan också mot en lust att popularisera sig till ytlighetens gräns.

Konstnärens krav på sanning och uttrycks kraft, i kombination med journalistens snabbhet att registrera och vara näsvis i onödan, kunde möjligen vara en hållpunkt för en samtids- och samhällsmedveten historiker, som eftersträvar en verklig dialog med sin publik och som inte står främmande för de djärva synteserna och helheterna.

¹⁷ Ang. de negativa följderna av historikernas professionalisering, se allmänt inledningen till Thorsten Nybom & Rolf Thorstendahl, *Historievetenskap som teori, praktik och ideologi* (Stockholm 1988).

¹⁸ Birgitta Odén: 'Vad kan vi veta om en försvunnen värld?', Alvar Ellegård (red): *Kan vi lita på vetenskapen? En bok om vetenskapen och sanningen* (Stockholm 1989), s. 177 f.

Till fotnotens lov

MAX ENGMAN

I en diskussion om historikern och samhället bör det finnas en företrädare för en traditionell forskarroll; jag har tilldelats uppdraget att hålla talet till fotnoten. Alldeles oberoende av hur bra den här rollen passar mig personligen, kan det anses lämpligt eftersom jag företräder en tidsskrift som under de senaste åren publicerat omkr. 750 fotnoter per år.

Inledningsvis en Tes: det fanns tidigare en relativt enhetlig historikerroll som splittrats genom fackets, samhällets och mediernas utveckling. Vi har fått en åtskillnad, som i praktiken ofta är en motsättning mellan vad som kunde kallas historieforskare och historieförmedlare.

Med historieforskare avser jag personer som skapar ny kunskap och redovisar den enligt de av skråret mer eller mindre allmänt accepterade reglerna, d.v.s. ofta, men inte alltid i tjocka monografier med mycket noter och i uppsatser i vetenskapliga serier. Forskarna undervisar vanligen vid ett universitet, tjänstgör vid ett arkiv eller motsvarande. Historieförmedlaren kan vara historieforskare i den ovan angivna meningen, men verkar dessutom eller främst på offentlighetens scen, uppträder i radio, TV och dagstidningar m.m.

Vad den knappast speciellt originella tesen går ut på är att de här två kategorierna numera vanligen utgörs av olika personer och att klyftan mellan dem vidgas i allt högre grad till skada för båda parter, men kanske främst för den större eller mindre allmänhet som är eller kunde vara intresserad av historia.

Mediernas avintellektualisering

Man kan kanske säga att det alltid funnits mer och mindre samhällstillvända historiker och att detta inte är något nytt. Vissa tendenser har emellertid accentuerat skillnaden.

Den s.k. bildade allmänheten finns inte längre i den form den en gång fanns. Det är svårt att veta hur många av Svenska litteratursällskapets 2–3 000 medlemmar som fann de överlånga franska citat som Carl von Bonsdorff fyllde sina böcker med i början av seklet njutbara eller förståeliga. Författaren och utgivaren utgick från att läsaren kunde franska. En breddning av läsekretsen – om en sådan verkligen har ägt rum – är välkommen, men en annorlunda publik ställer också andra krav.

Vi har, också inom kultursektorn, fått en allmän snuttifiering där det i allmänhet inte finns plats för dryftande eller argumentering. Det betraktas som olämpligt att säga att en del frågor faktiskt är komplicerade.

Vi har också fått en tendens till aktualisering: allt sker i realtid, det skall vara instant history, historikern bör vara på plats i jämbredd med reportern, på sin höjd steget efter. Vanligen kräver ordentliga svar åtminstone eftertanke, ibland forskning, men eftersom forskning tar tid betraktas resultaten lätt som passé då de framläggs.

Med aktualitetsinriktningen följer en modeinriktning. Som ett uttryck för detta kan man nämna historia om Tredje världen. När man i Finland slutligen hade byggt upp en viss expertis var det inte längre intressant för medierna, trots att u-länderna och deras problem finns kvar, sannolikt svårare än tidigare. Ett annat exempel är ropen på finlands-svensk historia för ett antal år sedan. Gösta Ågren hann smida så länge järnet var varmt – med *Vår historia*, som inte hör till hans bättre verk. När ny forskning publicerades var medierna intresserade av annat.

Mediernas teknik har blivit en tvångströja; t.ex. TV arbetar med en så tung apparat att den får bestämma programmets innehåll; allt offras för bildens krav. Det som inte passar in i den skåliga stela massmediala formen eller finns på bild existerar inte. Det avgörande är ibland att "en expert" finns i studion vid en reserverad tidpunkt för att utföra den ritual som anses höra till koreografin för en viss typ av program (x antal sekunder talande experthuvud i närbild) – vad ifrågavarande säger spelar inte någon större roll och har ibland ringa anknytning till resten av programmet som är uppbyggt kring det visuella.

Medierna päglas av en dyrkan av spontanitet. Det är helt i sin ordning om man vill göra gatugallupar med frågor som "Tycker ni om ärtsoppa" och "Vill ni ha x som president", men rent idiotiskt om man diskuterar komplicerade frågor. Spontanitet kan åstadkommas om intervjuaren har kunskaper och förmåga att föra ett samtal med uppföljningsfrågor. Vidare har just intervjuformen blivit dominerande – finns det faktiskt inga andra diskurser än dialogens – som dessutom sällan är en verklig dialog? Det är svårt att tänka sig att radiopubliken – eller tidningsläsarna för den delen – inte skulle kunna ta del av en längre sammanhållen framställning. Vart tog radioföredraget och understreckaren vägen?

Ett annat uttryck för samma sak är att kulturredaktörerna numera uppträder mycket mera i spalterna själva än tidigare. Det de skriver om är ofta ren pseudoinformationen, referat av den ena "pressinfon" efter den andra. Spalterna fylls med triviala aktualiteter som mycket snabbt förlorar sin aktualitet, i den mån de överhuvudtaget haft någon. Kultur definieras också allt oftare i medierna som enbart konst och s.k. skönlitteratur. Fack- och samhällslitteratur har definierats bort på ett sätt som inte blir mindre inskränkt för att en del av konsten är t.ex. rockmusik. Likaså dominerar egna reportage och en överexploatering av vissa "kändisar" som slits ut eftersom läsarna snabbt lär sig förutse vad de kommer att säga.

Professionalisering

Det ovanstående är fullt av klagomål över andra – är då allt historieforskarna gör bra och är det otacksamma läsare, sensationslystna journalister, egotrippande redaktörer och andra som inte förstår hur bra och nödvändiga historikerna egentligen är?

Det är klart att historieforskarna får ta på sig sin del av skulden för den klyfta som finns. Historikerna skriver ofta illa och lyckas bara på det sättet förstöra många utmärkta ämnen. Många föredrar sin studerkammare och att skriva för varandra. Alltför många historiker är i grunden ointresserade av människor och enligt mitt sätt att se handlar historien slutligen om människor, inte om politiska linjer, idéer eller tabeller. Strukturer utan människor är precis lika ointressanta som människor utan strukturer är obegripliga. Historikerskrået innehåller kanske också alltför många personer som sökt sig till det för att de vantrivs i sin samtid; ändå är historia som bara finns till för sig själv, utan anknytning till samtiden, förutom en omöjlighet, också ett farligt självbedrägeri. Som Sven-Eric Liedman konstaterade nyligen är den historiker som anser att historien bara handlar om det förflutna i själva verket historielös.

Den åtskillnad eller klyfta jag ovan partiskt beskrivit från en sida är sannolikt ett resultat av en förändrad situation. Jag tror inte att vår tid är ytligare än tidigare tider, möjligen att dess ytlighet har en speciell massmedialt snuttifierad form. Sverker Sörlin har träffande konstaterat: "Det finns ett akademiskt kretslopp som sluter sig alltmer. Det finns ett massmedialt kretslopp, där ytligheten och upprepningen breder ut sig. Det olyckliga sker att kretsloppen glider isär."

Vi har på samma gång fått en breddning av publiken och en specialisering av kunskapen. Dessutom har det skett en professionalisering som kunde sammanfattas i termerna journalistutbildning och forskarkarriär. Som Bernard Shaw noterade är alla yrken sammansvärjningar mot lek-männen. Den olyckliga följden är att vi får journalister som i värsta fall inte kan annat än journalistiskt hantverk och alltså saknar egen erfarenhet av hur ny kunskap skapas och på vilken bas kunskap på olika områden egentligen vilar. Å andra sidan har vi fått forskare som aldrig gjort annat än forskat och har en lindrigt sagt förvriden uppfattning om sin egen betydelse och om vad resten av världen sysslar med.

Skolan utgör en ytterst viktig förmedlingskanal som jag inte går in på i detta sammanhang. Dock kan man säga att det allmänna resonemanget om professionaliseringen stämmer in också här. Tidigare var det vanligt att skollärare forskade och en inte obetydlig del av forskarkåren rekryterades ur lärarskåret. I många äldre universitetslärares karriärer fanns en ibland t.o.m. ganska lång tid som gymnasielärare. Idag är detta ovanligt.

Utmaningar

Det är oroväckande att denna uppdelning skett, eftersom det efter en tid av ahistoriskhet eller åtminstone historiskt ointresse nu finns ett starkt ökande intresse. Det kan vara att skäl stanna upp för hurudant intresse.

På kulturens och historiens område finns en betoningen av historien i form av något urgammalt som bestämmer hur det skall gå. Kriget i Persiska viken sågs explicit eller implicit som upprepning av korstågen. Det var ett sätt att göra skeendet till en av historien betingad nödvändighet. Varför är en del av *Suomalaisuuden Liittos* nyfennomaner så intresserade av att den svenska invandringen till Finland placeras så sent som möjligt? Det är den gamla tanken om att dom som var först har ett samband med landet på ett sätt som andra inte har. Som tankestruktur är detta jämförbart med den diskussion som förts i Sydafrika om vem som kom först, de svarta eller de vita. Trots sin skenbara historiskhet, är tänkesättet ohistoriskt. Historien är inte en fråga om att mäta längdhopp, utan har mer att göra med människovärde.

Samma synsätt kommer fram i flyktingdebatterna. Det är på något sätt historiskt givet att människor skall stanna där de är. Ändå är historien full av politiska och levnadsstandardsflyktingar. USA och Sibirien är befolkade av sådana. I den diskussion om begreppet Mellaneuropa som startade med Milan Kunderas essä kom man mycket snabbt från en diskussion av begreppet Centraleuropa till en diskussion av om Ryssland hörde till Europa – och de flesta besvarade med historiska argument frågan nekande. Alla ville höra till Centraleuropa och då Ryssland inte hörde till Europa, upphörde Östeuropa att existera.

Man kan också iakta hur upplösningen av det tidigare Östblocket har lett till ett ivrigt letande i "historiens soptunnor". Nynationalismen, som ofta ter sig påfallande gammal, kommer att prägla mycket av diskussionen under de kommande åren.

Man kan alltså förutse ett ökat behov av historia och uttryckligen av kritisk historia. Historikerna borde ha lärt sig av den lilltyska skolan, imperie- och kolonialhistorikerna, manifest destiny-historikerna, Lebensraum-historikerna vilken farlig substans de handskas med. Historiens verkliga potential ligger i själva verket inte i att dra upp det slag av långa linjer som legitimerar dagens politik, utan historikernas förmåga att röra sig i tiden, att vända på perspektivet, att visa att historien som sådan inte legitimerar någonting, att det finns många tolkningar, bl.a. motpartens. Historikern bör likaväl visa motbilder och alternativ. Genom att visa på kontraster till nutiden, att kartlägga de oförverkliga alternativen, visa upp förlorarnas perspektiv, kan historien bli emancipatorisk, genom perspektivförskjutningarna slå håll på nuets tyranni.

För ett par decennier sedan var det viktigt att betona traditioner och kontinuiteter mot uppfattningar att social ingenjörskonst kunde åstad-

komma vad som helst, att som motkraft visa på svårföränderligheten. Med nydeterminismen om hörnet, är det dags att betona föränderligheten, alternativen, den fria viljan, också i dess begränsningar. Det är dags att uppträda som upplysningstidens historiker, betona förnuftet och argument i stället för folkkaraktärer och blinda krafter. Kort sagt, om historikern tidigare gjorde en insats genom att tala som Edmund Burke är det idag dags att ta upp Tom Paines roll. För den skull behöver man inte ge avkall på ett av de centrala kraven inom professionen, att förstå olika och även motstridiga hållningar.

Resonemanget kan förefalla irrelevant i vårt land där vi på senare tid haft konsensus också i historieskrivningen: borta är debatten svenskt-finskt och vänsterdebatten från sextiotalet. Vi har få eller inga debatter om stora skiljelinjer och historiska stridsfrågor, mest är de, som i samhället i övrigt, kakdelningsdiskussioner om resursfördelning. I vår nationella historiebild har vi kommit till ett harmoniskt landskap, det finns plats för alla. Klubbekrigarna och Klas Flemming, konstitutionella och undfallenhetsmän, rödgardister och skyddskårister, Ryti och Paasikivi är alla lika nödvändiga stämmor i den fuga som kulminerar i den bästa av världar: Finland 1990.

Med den kris vi uppelver i den ekonomiska sfären kommer konsensus knappast att förbli normaltillstånd och är det inte på andra håll. Som det ser ut idag kommer det att krävas ett ganska långt tidsperspektiv innan man i de tidigare östblocksstaterna kommer att betrakta de kommunistiska insatserna som ett nödvändigt och välgörande inslag i nationens utveckling.

Vad bör göras?

Historieforskarens första plikt är att skapa ny kunskap och göra den räntabel, därav fotnoten, monografin och den vetenskapliga tidskriften, vilka inte bara gör den nya kunskapen kontrollerbar utan genom sin redovisning och fackdebatt ger möjlighet att gå vidare.

Man har diskuterat om historisk kunskap är kumulativ, alltså om utökat vetande består av ny kunskap i form av nya fakta eller om det egentligen är fråga om ett ständigt nytolkande, att historien alltså är vad man kunde kalla paradigmatiskt, att nytt vetande bara kan nås genom nya insikter och sätt att granska det förflutna. Enligt min mening är det fråga om ett både-och. Den kumulativa, faktasamlade delen är viktig, men det är en ganska futill sysselsättning utan ständigt reflekterande över både vad man egentligen sysslar med och omtolkning av skeendena.

Forskningens uppgift är heller inte enbart att kartlägga vita fläckar, utan i frågor som de som i Finlands historia symboliseras av årtalen

1809, 1917, 1939 blir forskningen aldrig färdig. Ett reflekterande över nationens ödesfrågor måste ständigt stå på dagordningen.

I prioriteringen av forskningsämnen och -inriktningar är en argumentering som utgår från en ofta odefinierad "samhällsrelevans" eller "aktualitet" tvivelaktig eller rent av farlig. Som kriterium för forskningsprioritering är det tvivelaktigt redan för att få forskare som skapar ny kunskap hinner hänga med opinionens svängningar – och vem vill ha gårdagens tidning? Det kan också leda till en bortrationalisering av hela forskningsgrenar, vilket höll på att drabba medeltidsforskningen i Finland. Man kan argumentera för att helt oberoende av aktualiteter bör det i Finland ständigt finnas en vital forskning om t.ex. kolonisations- och migrationsförlopp, den svenska stormakten, det ryska rikets sammansättning, nationalitetsfrågor och första världskrigets slutskede och efterspel – helt enkelt på grund av den betydelse dessa frågor har för vår historia.

I övrigt är det viktigt att valet av ämnen och metoder är så mångsidigt som möjligt, helt enkelt för att ingen kan förutse behovet av ny kunskap. Om ett personligt exempel tillåts, inledde jag för ett antal år sedan forskning kring upplösningen (likvideringen) av kejsardömena efter första världskriget, ett tema som en del kolleger och andra betraktade som tryggt irrelevant och akademiskt. När jag för ett år sedan i Kaugas föreläste om saken och bl.a. redogjorde för hur arvtagarstaterna delade upp det österrikisk-ungerska järnvägsnätet hade de närvarande baltiska historikerna inga svårigheter att inse att frågan kunde ha en viss "relevans".

Givetvis bör historieforskarna följa med sin tid och låta den, också medvetet, påverka deras val av metoder och ämnen; detta bör dock inte ske på smala "journalistiska" kriterier, utan på ett djupare plan. Idag finns det två områden där jag tror att det alldeles speciellt är möjligt att finna en publik, få respons och säga något väsentligt. Ett är den moderna socialhistorien, som på ett fascinerande sätt gett inblickar i individens öden i ett strukturellt perspektiv. Oberoende av om det varit från om "history from the bottom up", mentalitetshistoria eller "den vanliga människans historia" har denna mångskiftande forskningsinriktning öppnat helt nya forskningsfält (privatliv, sexualitet, könshistoria, brottslighet m.m) som också visat sig tala direkt till en bred läsekrets.

Ett annat är det komparativa greppet. Härmed avser jag både systematiska jämförelser och framställningsteknik. De systematiska jämförelserna har redan tillfört historieforskningen en mängd viktiga insikter, både metodiskt och faktiskt. Jämförelserna ger perspektiv på nationell historia och nya insikter. Det hävdas ofta att historien sysslar med det unika, men det är bara genom jämförelser man kan konstatera vad som faktiskt är unikt. Komparationer är svåra för att de kräver enheter som är jämförbara, men också tillräckligt olika för att vara intressanta. Jäm-

förelser av nationella historier, särskilda händelser, utvecklingsprocesser m.m. kan vara oerhört givande, inte bara för forskarna utan för en större publik. De motverkar automatisk nationell insnåvdhet och kan samtidigt bidra till att göra avlägsna kulturer lättare att greppa och begripa.

Man bör inte heller fränse från de djärva parallellerna över tid och rum. När Christopher Hill förliknade dissidenterna i Östeuropa med de olagliga religiösa församlingar som uppstod i södra England 1640–1641 hävdade han inte något samband, men parallellen är slående för att den visar på en likhet i situationen, den osäkerhet, de flytande gränser och den radikaliserings som följer på stora omvälvningar och en etablerad auktoritets söndervittring och sammanbrott. Man kunde också peka på hur diskussionen om Spaniens nedgång på 1600-talet dykt upp i diskussionen om Storbritannien på 1950- och 1960-talen. Här är det kanske inte fråga om metod utan om fantasi, associationsförmåga och bred beläsenhet, förmåga att relektera över det som sker i det som synes ske, egenskaper som sällan finns hos specialisten.

Slutsatsen måste bli att forskarna bör vara forskare; d.v.s. specialister på områden som inte behöver väljas enligt dagsaktuella relevanskriterier. Oberoende av ämnesval och specialisering ligger det i själva historieämnets natur att historikern bör vara både specialist och generalist, specialist för att föröka vårt kapital av vetande, generalist för att kunna reflektera över detta vetandes betydelse. Det behövs både djupborring och överblick samt en beredskap att på båda fronterna delta i samhällsdebatten. Man kan kanske också minnas Henrik Tikkanens aforism att bara stora experter kan ha grundligt fel.

Till medierna

Goda historieforskare är en nödvändighet, men i dagens mediavärld krävs det dessutom att en del av också blir historieförmedlare, d.v.s. kommunicerar direkt med den stora publiken. Implicit innebär detta en plädering för popularisering. Personligen har jag mycket svårt att överhuvudtaget acceptera begreppet popularisering inom historia – en humanist bör skriva så att det inte behövs några förmedlande led.

På många områden har specialiseringen dock gått så långt att en popularisering blivit nödvändig: på vissa områden, som t.ex. ekonomisk historia och demografi, är metoderna så tekniska att de inte utan förmedling öppnar sig för icke-specialisten. Det är inget argument mot dessa forskningsgrenar, men väl ett argument för en aktiv förmedling. Viktigare är dock kanske frågan om historikerna har råd att bortse från den potentiella masspublik som finns t.ex. framför TV-rutorna. Serien "The Civil War", ett program huvudsakligen bestående av samtida stillbilder och musik, autentiska miljöer och talande historiker, sågs av 40 miljoner amerikaner, något fler än Förenta Staternas folkmängd 1865.

Televisionen är dock ett tidskrävande och svårt medium som måste läras som vilken annan framställningskonst som helst. En rimlig mängd historiker borde lära sig denna och andra sätt att kommunicera med en masspublik. Att själv popularisera ger säkert bättre resultat än att överlåta detta åt professionella förmedlare.

Historikerna har ju trots allt och oberoende av mediaklimat tillfredsställelsen att efterfrågan på den, låt vara tvivelaktiga, tryggheten från de drivankaren de kastar i tidens hav är ändlös, eller för att uttrycka det med Lorenz von Numers ord:

Varje generation, varje samhällsgrupp eller nation har behov av att arrangera, färglägga, omtolka det förflutna för sin självkänslas och sin intellektuella bekvämlighets skull. Vilket som bekant innebär att det merkantilt motiverade borgerskapets "bakåtbilder" måste göras om, liksom marxismens, adelsmytens, bonderomantikens, arbetarörelsens, för att nu inte tala om välfärdsstatens terapeutiska bludder. Vi utvecklingsstörda primater söker alla självberättigande och hemkänsla i tillvaron, denna vår korta och ångestfyllda organiska förnimmelseprocess.

Den historiska kunskapens betydelse

HEIKKI YLIKANGAS

Vilken betydelse har historisk kunskap? Frågan har länge och intensivt dryftats bland forskarna. I sökandet efter svar har tankegångarna gått i olika riktningar och banor. En extrem nihilism representerar uppfattningen att man inte kan lära sig något annat av historien än att man inte kan lära sig något av den. Andra tolkningar är mindre drastiska. Vanligen hänvisar man till tesen att historien är mänsklighetens minne. Därmed kan frågan om vilken nytta man har av historien besvaras genom en jämförelse med människans minne. Enligt denna uppfattning har man samma nytta av historien som människan har av sitt minne.

Är historien mänsklighetens minne?

Problemet är dock inte fullt så här enkelt. Med begreppet minne avses i princip ett individuellt minne, en enskild människas minne. Människans minne är ett och odelbart. Där rör sig inga olika strömningar. Det kan inte på samma sätt utgöra ett slagfält för motstridiga krafter som den skrivna historiens arena. Historiker hör till olika skolor, vilket innebär att de representerar olika uppfattningar om vad som i sista hand bestämmer historiens gång. Historieforskningen kännetecknas därför i särskilt hög grad av ett drag, som inte är särskilt karakteristiskt för minnet, d.v.s. att historisk kunskap är *kontroversiell*, beroende av historikerns skoltillhörighet. Endast beträffande händelser och företeelser på en grundläggande nivå, sådana som kan verifieras med belägg i källorna, föreligger en viss grad av samstämmighet. Däremot ger redan fastställdhet av mera omfattande företeelsers existens upphov till menings-skiljaktigheter, för att inte tala om försök att förklara dem. Det är ännu möjligt att med någon grad av enighet och överensstämmelse beskriva slaget vid Tannenberg 1914, medan förklaringen av första världskrigets utbrott däremot splittrar historikerna radikalt. Motströmmar av detta slag ryms inte i människans sinne. Det mänskliga psyket har en holistisk gestalt och en inriktning mot helheter, som underordnar delarna i sin tjänst. Därav följer att liknelsen om historien som mänsklighetens minne haltar på ett betänkligt sätt.

Förhållandet ändras inte även om man skulle understryka att det är fråga om mänsklighetens *kollektiva* minne. Minnet är något individuellt. Ett kollektivt minne kan endast avse att något är känt; det är alltså en annan sak än minne.

Historiens legitimeringsvärde

Om vi sedan utgår från den andra av de ovan citerade maximerna, att det inte är möjligt att lära av historien, måste man ställa sig frågan varför historia då skrivs och dessutom som vetenskap. Som svar erbjuder sig omedelbart en hänvisning till att historien *tillfredsställer en osjälvisk mänsklig nyfikenhet*. Vi vill helt enkelt och enbart veta, hur det var förr och hur vi kommit till det läge där vi nu befinner oss.

Det här är säkert riktigt. Den omständigheten att historieforskning stöds med offentliga medel, liksom även att den kallas vetenskap, förefaller dock att antyda att historien behövs också för andra ändamål än enbart för att tillfredsställa människans nyfikenhet. Den tillmäts kanske i alla fall ett *nyttovärde* av något slag. Ifall avsikten enbart skulle vara att tillfredsställa nyfikenheten, skulle den kanske bättre tillgodoses genom journalistik, särskilt undersökande journalistik, än av torr historieforskning.

Vilken är då denna tänkta nytta, om det överhuvudtaget finns en sådan? För mig ter det sig uppenbart, att den nytta historieforskningen producerar döljer sig i dess ofantligt stora *legitimationsvärde*. Historien hör till de mest användbara motiveringar med vilka en samhällsrörelse framhåller sitt berättigande. Man anser att historien visar att såväl religiösa rörelser som politiska partier har rätt och t.o.m. att samhällsideologier är riktiga. Det är överhuvudtaget svårt att finna en riktning som skulle ha råd att förkasta den legitimation som historien kan stå till tjänst med. Detta är så uppenbart, att politisk officiell eller inofficiell övervakning starkast gäller just historien. I totalitärt styrda stater vidtar myndigheterna ofta åtgärder för att förhindra att olika skolor uppstår. Man vill beröva de oppositionella krafterna den legitimation som en fri forskning skulle erbjuda *också* dem.

Forskarens plats

När det förhåller sig på detta sätt, d.v.s. att historieforskningen är till nytta för samhället i första hand och framför allt genom sitt legitimationsvärde, följer då härav, att forskningen alltid riktar in sig på att stöda den politiska gruppering som har makten och starkast utövar makt? Å ena sidan är detta fallet, men det sker troligen utan att forskarna är medvetna om det. Det sker genom att forskarna betraktar den dominerande riktningens världsbild som riktig. De väljer alltså i god tro på en hög abstraktionsnivå sådana tolkningar och förklaringar som följer den politiskt dominerande riktningens uppfattningar.

I historien är det fullt möjligt att på detta sätt böja sig för vinden. När man rör sig uppåt från grundnivån till generaliseringar och från dem vidare till generaliseringar på allt högre nivåer, övergår man samtidigt till ett allt subjektivare område i fråga om slutsatser och tolkningar.

Skillnaden mellan forskaren och journalisten, mellan forskaren och politikern minskar och minskar. Slutligen kommer man till att kampen mellan olika tolkningar äger rum i stort sett på samma arena. Forskaren och icke-forskaren befinner sig mer eller mindre på samma startsträck när det gäller att ge ett svar på frågor som varför socialismen bröt samman i Östeuropa eller hur man skall förklara presidentens exceptionellt starka maktställning i Finland.

Skillnaden växer dock inte samman helt och hållet. Forskarens tolkningar har större tyngd än politikerns och journalistens. Det kan vara värt att ägna denna sida av saken några ord. Först dock en eller snarare två retoriska frågor. Om alltså historieforskningen är till nytta för samhället speciellt genom sitt legitimationsvärde, följer då därav, att det bland forskarna finns många som först väljer skola, givetvis den mest populära av dem, och först därefter sitt ämne? Fungerar en betydande del av forskarna m.a.o. beräknande, *opportunistiskt*?

Enligt min uppfattning är det inte så. Man bör notera, att en tolknings legitimationsvärde är störst då den framförs av en möjligast opartisk och möjligast obunden forskare. Ifall en forskare som öppet verkar inom ett parti framför en tolkning som är gynnsam för partiet, kvitteras den som ett mer eller mindre politiskt ställningstagande. Denna forskares framtidsutsikter är därefter närmast beroende av hans framgångar på det politiska fältet. Han duger inte längre för den uppgift för vilken han ursprungligen rekryterades, alltså för att producera en forsknings-sanktionerad legitimation av partiets ståndpunkter. Partiet börjar fin-kamma fältet för att finna en forskare bättre lämpad för legitimerarens självförbrännande uppgift.

Partiet finner vad det är ute efter då det hittar en forskare som inte hör till dess egen anhängarskara, men trots det representerar för partiet positiva tolkningar. Därmed är det i forskarnas eget intresse att en så stor del av dem som möjligt bevarar sin politiska obundenhet. Med andra ord visar det sig att förklaringsförsök som är möjligast uppriktiga och motiveras av sökandet efter den rena sanningen, också i det långa loppet är ett tillvägagångssätt som bäst tjänar forskarnas fördel — låt vara att alla tolkningars samhällliga nytta realiserar endast genom deras legitimeringsvärde.

I praktiken är det inte så lätt att följa en sådan linje, som ter sig idealistisk, men samtidigt överensstämmer med forskarnas gruppintressen. En politiskt dominerande gruppering riktar och kan genom många mellanhänder rikta ett hårt förenhetligande tryck på avvikande tolkningar. Den negativa offentlighet som lätt vidläder alla slag av oliktankande är det mest effektiva styrningsinstrumentet för att placera in forskarna i en och samma fålla. Slutresultatet blir att forskningens huvudströmning följer den vid respektive tidpunkt starkaste politiska grupperingens önskemål.

Är historieforskningen en broms för utvecklingen?

Hur man än närmar sig problemet kommer man alltid fram till att forskningen böjer sig och följer den politiska huvudströmningen. Om alltså historieforskningen i huvudsak legitimerar den makthavande politiska grupperingens ställningstaganden, följer då inte härav, att historieforskningen framför allt är ett stabiliseringsinstrument, en motkraft mot reformsinnad samhällelig aktivitet?

I regel är detta säkert fallet, men det gäller alla humanistiska och samhällsvetenskaper. Man kan fråga sig om det överhuvudtaget är möjligt att komma loss från denna rollfördelning. Är det möjligt för historieforskningen att i större utsträckning än vad som nu är fallet övergå till att tjäna samhälleliga reformsträvanden?

Det är nog möjligt, men knappast med forskarnas egna krafter och ansträngningar. Ifall man önskar att vetenskapen skall tjäna också reformkrafter, måste den samhälleliga maktutövningen demokratiseras så att den tillåter en jämbördig konkurrens mellan olika skolor. Forskningen kan inte demokratisera maktutövningen, men en demokratiserad maktutövning kan dra nytta av forskningen också på det sättet att denna även tjänar strävanden att förändra rådande förhållanden och inte bara att stabilisera dem.

Också kunskapspolitik har följder

WALTER FORTELIUS

Historiens kändaste historiker är tveklöst Erich Maria Remarques fiktiva folkskollärare i *På västfronten intet nytt*. Gubben Kantorek, som från småstadens trygghet hejar på sina elever att frivilligt rycka ut i första världskriget, kan rentav ses som en allmän uppfattning av vad en historielärare är – och följaktligen också av vad Historia är.

Det är intressant att notera att två krav på förhand måste godtas för att uppfattningen skall bli begriplig; kravet att i viss mån leva som man lär samt (vilket intresserar oss mera i detta sammanhang) kravet att utlärard historia bör återge verklighet. Så som fortsättningen av romanen visar är det ju uttryckligen oförenligheten i Kantoreks framställning av kriget och livet i löpgravarna som ger huvudpersonen känslan av att ha blivit lurad och riktar hans avsky mot den bedräglige lektorn.¹

Motiveringen för nidbilden av Läraren utgör utgångspunkten för denna artikel om historikern i samhället och kan formuleras på följande sätt: Den sannolikt allmännaste bilden av historikern (och historia) härstammar från skolundervisningen och dess kärna består i uppfattningen att historieundervisning är en morallära som demonstreras med sanna historiska exempel.

Tanken är inte helt oriktigt tänkt. Tvärtom kan man hävda att denna inställning till historia alltid varit förhärskande och att senare tiders tillägg (upplysningfilosofins undervisningsprogram förverkligat i nationalistisk skolundervisning) endast berör morallärens innehåll – inte alls syftet med historieundervisningen.

Enligt detta synsätt framstår det fullt följdriktigt att historieundervisningen legitimerar status quo genom att använda sig av officiella värderingar. Lika följdriktigt tar maktkritik lämpligen sats från den hypermoraliska beskyllningen: "Lögn! Historien utspelas på ett helt annat sätt än ni påstår". Synsättet förklarar också hur lärda som tvistar om en så ytterst osäker kunskap som den historiska likväl kan gå ut med tvärsäkra påståenden om sann och falsk kunskap. Säkerheten gäller de värderingar genom vilka historien skall genomlysas och inte sanningsvärdet i de utbytbara demonstrationsexemplen.

Vidare är det självklart att om historia är morallära så måste den historiska kunskapen vara relevant också för förklaring av nutid och fram-

¹ Det är den här aspekten i Kantoreks undervisning som gör det befogat att behandla klassläraren som historiker. Glorifieringen av kriget framställs ju som riktig historia.

tid. I så fall blir historikerns roll i samhället att ständigt demonstrera dessa kopplingar och uttolka deras innebörd.

Det brann ljus i det lilla rum, där gamle Porteus sitter och läser till långt in på småtimmarna. När jag knackade på ytterdörren kom han traskande som vanligt, med pipan i munnen och fingrarna i en bok, för att veta var han var.

Sett på det sättet kan historikersamfundet aldrig förenas av en speciell politisk värdering, för samtidigt som dessa ständigt växlar i både tid och rum kan de alla ständigt legitimeras av en kunnig historiker. Det som förenar historiker blir endast övertygelsen att världen kan förstås och förklaras med hjälp av historisk kunskap. Men eftersom morallärer är samhällsbevarande är det naturligt att tyngdpunkten i historieundervisningen blir konservativ.

Positivt sett samlar den konservativa historiesynen kunskap på ett meningsfullt sätt. Och då denna kunskap ständigt kan upprepas, specificeras och förbättras av nya historiker har historiesynen i tiden formats till historikersamfundets stora tradition. Denna maktlegitimerande tradition utgör mänsklighetens traditionella sätt att se historien och stöds av det tidlösa historikersamfundets historieskrivning.

Han är mycket gästfri på det rätta sättet, alltid beredd att ta emot en och prata vid alla tider på dygnet, har alltid dryckesvaror till hands. (...) [det gör gott att ibland få komma] till en ungarlsatmosfär (...) den överlägsna Oxfordkänslan av att ingenting betyder något utom böcker och poesi och grekisk skulptur, och att ingenting som är värt att tala om har hänt sedan vandalerna härjade Rom – ibland är också det en lisa.

Negativt sett medför maktlegitimerande synpunkter på historien ofta ovilja eller oförmåga att se vissa historiska realiteter. Detta tar sig bland annat uttryck i okänslighet för andra former av mänskligt lidande än de makthavandes. Och eftersom denna historiesyn är den rådande har den också metodologiska följder.² Det är rent av möjligt att en sådan enögdhet uppfattas som en nödvändighet av karriärinställda historiker. Det är

² På seminariet "Historikern och samhället" gav Lena Törnblom ett exempel på en liknande idé genom att påpeka att "i början av 1500-talet skrev Olaus Petri sin regimkritiska *Svenska krönika* – och vi vet ju alla hur det gick för Olaus Petri och detta historieverk, som var ett huvudbevis i rättegången mot honom".

skäl att hålla i minnet att konsekvent medmänskliga synpunkter på historien varit ovanliga bland framgångsrika finländska akademiker sedan Edward Gyllings dagar. Det vill säga sedan den tid då tanken att historieanalys skulle användas till att hjälpa orättvist behandlade människor, såsom torparna, var i omlopp.

Metoden: vad tyckte farfar om detta?

Fortsättningen blir knepigare. Historikersamfundet är nämligen i allmänhet också överens om att historievetenskapen bör eftersträva en sann historia och att utlärnningen av historia bör ha detta mål i sikte.

Vi fäster blicken på grundundervisningen i historia, skolundervisningen som lär ut en objektiv historia trots att ingen vet hur den ser ut.³ Som bekant är resultatet av den orimliga målsättningen att man samtidigt försöker lära ut sann kunskap om historien och hur eleverna skall tänka historien. Slutresultatet är därför givet, vi lär oss av de av våra historielärare som gör undervisningen begriplig genom att tolka historien med hjälp av sina egna värderingar. Vad vi lär oss är sedan en helt annan sak.

[Vi] befinner oss på gemensam mark när det gäller oanständiga historier. Det är det enda moderna han bryr sig om, fastän de, som han alltid påminner mig om, inte är moderna. Han är ganska pryd av sig, berättar alltid en historia liksom beslöjat. (...) Gubben Porteus har fotografier av väggmålningar i Italien som kan få en att hicka.

Men målet var ju sann kunskap, inte vissa värderingar. Hur skall problemet lösas? Kanske så här: Om historia huvudsakligen är morallära bör historieundervisningen i främsta hand riktas på att uppmärksamma eleverna på detta faktum. Undervisningen gäller då främst vilka olika synen på historien som återspeglas i historieskrivningen och vilka följder vissa sätt att se på historien har för historieanalysen.

I praktiken kunde ett sådant program t.ex. förverkligas genom att historieundervisningen tog fasta på den nationalistiska historiens nyckelpunkter. För Finlands del skulle det bli helt traditionella frågor typ

³ Ett historieverk man motser med spänning är en utredning av förhållandet mellan akademiker och lärare inom historikersamfundet. Ytligt betraktat tycks ju relationen vara den att "akademikern" sagt "problemet är olösligt", klappat "läraren" på huvudet och flytt fältet. I Finland har problemet säkert att göra med utkristalliseringen av en "objektiv historievetenskap" ur lärostolen för historia och moral under 1800-talet. Rainer Knaps tackas för sistnämnda synpunkt.

de svenska korstågen, klubbekriget, förryskningspolitiken i storfursten-dömet, inbördeskriget – frihetskriget, självständigheten o.s.v.. Undervisningen skulle bestå i att framföra hur historiker vid olika tidpunkter uppfattat dessa frågor⁴ (och oundvikligen också spekulationer om varför uppfattningarna har varierat). Metoden kunde enkelt utsträckas till vilket område⁵ och vilken fråga som helst. Slutligen skulle en sådan undervisning på ett tacknämligt sätt understryka att också moderna historiker ohjälpligen tolkar historien genom sin samtids föreställningar.

Betraktat strikt analytiskt ser idé- eller mentalitetshistoria ut att bestå i att historikern jämför sin samtids uppfattningar (eller mera krasst uttryckt; sina egna uppfattningar) av en förfluten tid med en annan tids uppfattningar av samma förflutna tid under det att självuppfattningar av denna förflutna tid också beaktas.⁶ Enkelt eller hur? I synnerhet när man därtill håller i minne att kunskapsförmedling är en kvalitativ konst och inte en kvantitativ, såsom alla som läst tre böcker väl vet.

Är det en rimlig förhoppning att se en dylik skolundervisning? Kanske inte. Redan bland akademiker är frågorna om de historiska värdena eldfångda. Vi minns väl historikerfejden om Heikki Ylikangas omvärdering av klubbekriget.⁷ Så här i efterhand kan tvisten sammanfattas i att det var helgerån att skriva en historia där varken Klas Fleming eller Jaakko Ilkka omstrålas av en nationalistisk hjältegloria. Den

⁴ Historiografisk idéhistoria som historieundervisningsprogram finns färdigt uppdragen i läroböcker för studenter i det pluralistiska Indonesien. Som exempel kan nämnas Soedjatmoko, M. Ali, G.J. Resink & G. McT. Kahin (eds.), *An Introduction to Indonesian Historiography* (Cornell University Press 1965, Ithaca) och H. Soebadio & C.A. du Marchie Sarvaas (eds.), *Dynamics of Indonesian History* (North Holland Publishing Company 1978, Amsterdam).

⁵ Också vid popularisering av idéhistoria i massmedierna kunde perspektivet enkelt begagnas. På detta friare fält slås man av hur t.ex. god science-fiction, som alltid bygger på ett eller flera kristallklara historieanalytiska koncept, kunde utnyttjas. För att ta ett självsvåldigt exempel: den mäterliga demonstrationen av innebörden i det faktum att vatten förenat medan land skiljt åt i historisk tid i Matti Klinges *Muinaisuutemme merivallat: kuvitettu historiallinen luonnos* (Otava 1989), sv. *Östersjövalden: ett illustrerat historiskt försök* (Söderström 1989). Denna åskådliggörande är speciellt förkrossande för den allmänna "nationalistiska geografibilden", där moderna gränser åtminstone implicit projiceras tillbaka till en forntid bortom historien. Historiestudenten noterar med förtjusning användbarheten i den analysmetod som ekonomiska historiker utarbetat för att förstå Östersjöhandelns struktur.

⁶ Carl Fortelius tackas för den här synpunkten.

⁷ Den hätska fejden har lämnat mera väluppfostrade spår i de historiska tidskrifterna, men argumenteringen och det stundom uppdykande emotionella övertrampen avslöjar också här hur hårt uppskruvad sinnestämningen var. Se *HAik* 1978, s.68-82, *HTF* 1978, s. 323-339, 371-376, 449-451, *HAik* 1979, s. 230-235, *HAik* 1980, s.74-75, 99-127.

rådande nationalistiska historiesynen har nämligen enbart brottats med problemet att förse bägge kontrahenter med hjältegloria.

Är förhoppningen om en dylik historieundervisning då helt orimlig? Måhända inte. Antalet historiografiska och idéhistoriska historieböcker har ökat kraftigt⁸ under de senaste åren. Under 1980-talet gavs systematisk undervisning i dessa ämnen vid bland annat den svenska lärostolen i historia vid Helsingfors universitet och vid Uleåborgs universitet upprättades en professur i idéhistoria. Kanske är det så att när det av ideologitaktiska hänsyn dominerade 1900-talet går mot sitt slut så öppnas nya möjligheter för återupplivandet av en sanningssökande historievetsenskap?

Han läser aldrig en modern bok, vägrar att lära sig titlarna på dem, ser aldrig åt någon annan tidning än The Times och talar med stolthet om för en att han aldrig har varit på bio.

De vises sten – ett kommunikationsproblem

Från idétaktik kommer man lämpligen in på ämnet offentlig historia eller historikern i massmedierna, en mycket viktig fråga för historikern i samhället.

Ur en idealistisk synvinkel är det mera som förenar än skiljer vetenskapare och journalister. Bägge grupper är arvtagare till den positivistiska drömmen om spridandet av sann kunskap. Detta demonstreras enkelt genom det faktum att "järnregeln" för god journalism, som kräver att frågorna; vad, var och hur⁹ besvaras i nämnd ordning, liksom regelns mera utdrygade form; vad, var, när, hur och varför är lika tillämpbar inom vetenskapen.

⁸ Som exempel vill jag nämna Pekka Ahtiainen et al, *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta* (WSOY 1990), Jukka-Pekka Pietiäinen, *Onnellinen Sisyfos ja muita kirjoituksia 1980-luvulta* (Valtion Painatuskeskus 1990) och Päiviö Tommila, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia* (WSOY 1989), vars idéhistoriska program ypperligt framgår vid en jämförelse med Risto Alapuro et al, *Suomalaisen sosiologian juuret* (WSOY 1973). Slutligen vill jag nämna Juha Sarsila, *Historian väärennöksiä ja väärentämisen historiaa. Johdatus motiivitytölogiseen tarkasteluun*, (Tampereen yliopisto. Historiatieteen laitoksen julkaisuja 13, Tampere 1987), ett verk där redan företalet klargör dess idéhistoriska betydelse i 1980-talets Finland. Den historiker som gör en täckande sammanställning av böcker kring idéhistorisk historiografi i Finland utför en viktig kulturgärning.

⁹ Frågan "hur?" är synnerligen intressant då varje skicklig yrkesutövare med hjälp av den kan besvara frågan "varför?" utan att uppge de värderingar som svaret egentligen kräver.

Men det finns också grundläggande skillnader mellan journalister och vetenskapare som ständigt gör sig påmind. Journalisten arbetar under ständig tidspress medan vetenskaparen i princip bör kunna ta sig den tid som behövs för sitt arbete. Av vetenskaparen förväntas framförallt sanningsenlighet medan journalister avkrävs klarhet, "lättfattlighet", i sin framställning. Där journalisten kan skapa sin karriär genom att hinna först med en nyhet men sällan vinner pris för en noggrann kontroll av braskande uppgifter kan vetenskaparen skada sin karriär genom att lägga fram sensationella rön ifall den grund de vilar på senare visar sig vara bräcklig.

Däremot finns det ingen egentlig skillnad mellan grupperna då det gäller relationen till myndigheterna, bägge grupper är i sista hand helt beroende av samhällets maktägande för sin utkomst. Få nyheter eller moraliskt vägledande berättelser från dessa grupper får offentlighet innan de passerat genom ett stort antal mellaninstanser.

Samtidigt drabbas bägge grupper (men främst journalisten) av en censurform vid sidan av den politiskt betingade. Många av de förändringar ett budskap genomgår innan det når offentligheten i form av ett radio- eller TV-program, en artikel eller en bok beror helt enkelt på att någon i den långa osynliga kedjan av editörer som förmedlar budskapet har "förbättrat" det genom ett personligt tillägg. Alla som sökt offentlighet känner väl till de många märkliga förändringar ett budskap kan genomgå innan de når allmänheten. Detta är en ofta förbisedd egenskap av masskommunikationssamhället.

Jag är rätt förtjust i hans Oxfordsätt att säga "odrägligt", och det roar mig, år 1938, att finna någon som protesterar mot en radio i huset. Porteus travade fram och tillbaka på sitt vanliga frånvarande sätt, med händerna i kavajfickorna och pipan i munnen, och så gott som omedelbart hade han satt i gång och pratat om någon lag mot musikinstrument som stiftades i Aten på Perikles tid.

Inom huvudgrupperna journalister och vetenskapare finns sedan undergrupper såsom redaktörer och fackhistoriker med egna speciella motståndningar. Dessa kan belysas genom att studera en välkänd roll för historikern i massmedierna; expertuttalanden i samband med telegramnyheter. Själva kombinationen leder till en konventionell uppfattning av historikern i nyheterna som ett orakel som drygar ut dagens nyhet med att på under en minut besvara frågor i stil med: Vad tänker stormaktsledarna?, Bli det världskrig? Är islam en ond religion? Vad händer det i Baltikum?

"Det är sant ty så säga vi alla!"

Denna arbetsfördelning döljer en intressant motsättning, nämligen att nyhetsredaktören har övertagit rollen av läraren av moralhistoria men avstått den svåra rollen att förutspå framtiden med hjälp av historiekunskap till fackhistorikern.

Det är rätt uppenbart att telegramnyheterna har erhållit en tilläggsfunktion till sitt ursprungliga syfte, som är att tillhandahålla näringslivet relevanta uppgifter om händelser som kan påverka handel och investeringar. D.v.s. informera om krig, (flyg)olyckor, katastrofer, terror, strejker, parlamentsval (vann högern eller vänstern?), handel och börs-kurser samt slutligen också den fråga som antagit en ekonomisk betydelse framom andra: Miljöförstöringen.

Denna nya funktion demonstrerades speciellt tydligt i början av kriget vid Persiska viken då idén om att telegramnyheter skall sändas en gång i timmen definitivt slog igenom i Finland. I dag vet vi alla att idéns genomslagskraft till stor del berodde på det amerikanska TV-bolaget Cable News Network, d.v.s. CNN, men det kan ändå vara värt att dröja ett ögonblick vid frågorna om vad denna idé är och varför den är så slagkraftig.

Telegramnyheternas nya funktion är en blixtnedervisning i historia (i en ofta godtycklig form) som klart konkurrerar med skolans historieundervisning.¹⁰ Jag är faktiskt beredd att med stöd av fem års erfarenhet i att skriva telegramnyheter på Rundradions Text-TV hävda att alla nyheter som är begripliga är fotade på ett påstående om hur man bör förstå historia. Nyhetsframställningen är betraktad ur det perspektivet en modern form av moraliserande historieundervisning där det klart framgår vad som är rätt och vad som är fel.

En viktig och angelägen roll för historikern i massmedierna i dag skulle därför vara att fästa uppmärksamhet på det faktum att blixthistorian som "tolkar" nyheterna till sin kvalitet ofta är en mycket dålig historia som i sista hand baseras på samma grumliga uppfattning om historia som den som lärs ut i grundskolan.

Historikern i massmedierna borde driva en målmedveten upplysningskampanj för att fästa allmänhetens uppmärksamhet vid att nyheternas historiska bakgrunder är en del av den förhärskande mänskliga traditionen av hur historiska händelser skall förstås, inte historieanalys.

Men eftersom telegramnyheternas (moralhistorians) funktion är att undervisa hur händelser bör uppfattas skulle en sådan målmedveten upplysningskampanj tyvärr motarbetas av en betydande del av nyhetsredaktörerna. En seriös framställning av den osäkra historievetenskapen skulle ju beröva dessa redaktörer ett av deras viktigaste arbetsredskap,

¹⁰ Urban Fellman tackas för den här synpunkten.

de överhistoriska historieanalyserna som inte kräver något som helst studium av aktuella historiska händelser.

Låt oss ännu återvända till det som, med rätt eller orätt, kommit att uppfattas som själva symbolen för slarvigt underbyggda nyheter, CNN. TV-bolaget inrymmer en intressant möjlighet för ambitiösa fackhistoriker.

Den otroliga framgången för Ted Turners bolag kan förklaras av CNN:s kombination av blixtsnabba nyhetssvep från hela världen – en gång i timmen dygnet runt – och lanserandet av en ny form av nyheter; rikligt med utrymme till världens statsmän att i direkta TV-sändningar tala till varandra - och naturligtvis till CNN:s tittare.

Den kanske mest geniala idén i CNN är detta sätt på vilket nackdelen med dygnet runt nyheter har vänts till en fördel. Sändningar dygnet runt skapar obönhörligen tomrum. Detta tomrum har CNN fyllt genom att ge politiker möjlighet till ocensurerade inlägg. Men dessa politiker utgör bara den ljusstarkaste delen av lösningen. Den som sett CNN har kanske undrat över varför en så stor del av sändningstiden fylls av oändliga paneldebatter där experter uttalar sig i de mest varierande frågor. Man behöver inte undra, bland det billigaste som finns är experter som erbjuds direktsänd offentlighet i TV.

Här finns med andra ord en möjlighet för debattglada historiker. Den nyaste mediaformen har lika rymligt med tid som radion för den som lyckas övertyga mediets ägare att han har något att säga. Om historikerna lyckas övertyga herrarna över denna framtida form av massmedia att de är värda att lyssna på, kan de axla ett viktigt samhällspolitiskt ansvar. Helt enkelt genom att sprida kunskap om vad historisk kunskap är och hur den kan användas samt hur den inte kan användas – på sina egna villkor.

Till slut, mitt under det han sade något, insköt jag "Säg mej, Porteus, vad anser du om Hitler?"

"Hitler?, Den där tyska figuren? Käre vän! Jag anser ingenting om honom. (...) Jag kan inte se något skäl att fästa avseende vid honom. En ren äventyrare. Såna människor kommer och går. Efemära, rent efemära. (...) Käre vän! Det finns inget nytt under solen."

Jag försökte förklara för honom vad jag hade upplevt när den där lilla karlen höll sitt föredrag, och vad för slags vision jag hade fått av onda tider som stundar, men han ville inte lyssna. Upprepade bara att det inte finns något nytt under solen. Till slut plockade han fram en bok ur hyllan och läste upp ett stycke för mig om en grekisk tyrann någon gång före Kristus som sannerligen kunde ha varit Hitlers tvillingbror.

Tyvärr kvarstår problemet att en betydande del av redaktörerna inte är intresserade av historia. De hör till den allför stora del av historikerna som är intresserade av att undervisa allmänheten hur den bör tänka. Och utmärkande för denna undervisning är att den så ofta går stick i stäv mot det mesta av vad som kan uppfattas som historievetenskapligt rimliga bedömningar. För att förändra sättet historieanalys används inom massmedierna borde sättet historia undervisas på tänkas om.

Sakkunskapens olidliga lätthet

För att belysa denna koppling skall jag tangera en intressant del av nyhetsövervakningen av kriget vid Persiska viken i TV, historikern som expert på islam. Vi finländare mötte nästan enbart denna form av expertis i skepnad av experter som försökte besvara frågan om sambandet mellan Iraks president Saddam Hussein och världsreligionen islam. En hastigt titt på vårt västra grannland visar att den expertis som uppträdde i Sveriges TV gav betydligt mera nyanserade och kanske också insiktsfullare svar på frågan hur islam kom att vävas in i ett av 1900-talets många krig.

Det finns orsaker till detta. I all korthet kan man konstatera att det åtminstone under de senaste tjugo åren har satsats mycket pengar på kunskap om islam i Sverige. Delorsaker är bl.a. det svenska näringslivets intresse för handel med Mellanöstern och de muslimska invandrarna i Sverige. I Finland har det inte gjorts någon motsvarande satsning på kunskap om islam – och det har fått den rätt självklara följden att det är rätt tunnsått med sådan kunskap.

För att exemplifiera detta kan nämnas att professorn i arabiska, Heikki Palva, i Finland ständigt fick träda fram som expert på modern politisk och militärpolitisk historia i Mellanöstern. I Sverige innehades motsvarande roll av Jan Hjärpe, professor i islamologi, med direkt inriktning på kunskap om islams moderna historia.

En vidare följd av denna skiftande kunskapsprioritering kan beskådas i typen av frågor som dessa experter besvarade. I Finland frågade TV-redaktörer Palva om islam är en ond religion och ifall man kan förvänta sig ett oändligt heligt krig mot västvärlden. I Sverige frågade TV-redaktörer Hjärpe om orsaker till kriget vid Persiska viken. Det är rätt uppenbart att Sveriges målmedvetna satsning på kunskap om Mellanöstern bl.a. har lett till att de finländska och de svenska redaktörerna äger olik mängd kunskap – och därför ställer olika slags frågor.

Ett angeläget ärende för historikern i TV vore att att framhålla att *också kunskapspolitik har följder*. Om det inte investeras i kunskap på vissa områden så hjälper det inte att visa bilder i TV, kommentera och

låtsas att en sådan kunskap ändå existerar.¹¹ Om expertis på dagens Mellanösternpolitik inte finns att tillgå är det faktiskt en dålig lösning att försöka bluffa sakkännedom. Lika angeläget vore det att framhålla att ingen kunskapspolitik i världen kan svara på utmaningen från massmediernas osystematiska behov och bruk av historisk kunskap eftersom verklig expertis enbart följer efter systematisk planering och intensiva studium.

En annan kunskapspolitisk följd kan beskådas i relationerna mellan historiker och nyhetsredaktörer. Medan historiker tenderar att förhålla sig skeptiskt och konservativt (i betydelsen att kravet på kvalitet betonas) till nytolkningar av historia prioriterar redaktörer nyhetselementet i tolkningarna och tenderar att favorisera radikala (i betydelsen enkla och därför ofta mindre väl underbyggda) synpunkter.

Orsaken till denna skillnad kan uttryckas så att redaktören på basen av skolans historieundervisning utgår från att ett nytt historieverk måste innehålla en helt ny historia - varför skulle den annars ha skrivits, allt är ju redan känt.¹² Historikern vet däremot att historien aldrig blir slutskrivnen och tenderar lätt att betrakta sensationella påståenden (i synnerhet om de finns på pärmen) som ett tillåtet försäljningsknep för svårsåld fackhistoria utan direkt relevans för verkets historiska värde.

Eftersom historikern i detta fall faktiskt utnyttjar sin verkliga expertis skulle det vara lyckligt om han kunde föra ut den via nyhetsbolag typ CNN. I direktsända debattglada program kunde han fästa allmänhetens uppmärksamhet på att vetenskapspolitik får följder och på skillnaden mellan historia som kunskapskälla och historia som propaganda.

¹¹ Jag vill påminna om att diskussionen gäller telegramnyheternas "instantmoral". Rundradions journalister har med tiden fått fram ytterst goda bakgrundsanalyser av kriget vid Persiska viken, men det ändrar inte på det faktum att bristen på kunskap under själva kriget återspeglades i bristen på urskilningsförmåga i nyhetsförmedlingen.

Sambandet mellan bakgrundskunskap och urskilningsförmåga kan åskådliggöras med ett konkret exempl. Michael Carpelan (TV-Nytt) ersatte omdömeslöst analys med krigspropaganda under kriget vid Persiska viken, men presterade helt makalösa analyser under det sovjetiska kuppförsoket i slutet av augusti. Genom kuppförsoket kan vidare det faktum att bakgrundskunskap inte automatiskt ökar urskilningsförmågan belysas. Det förefaller som om Finlands utrikespolitiska ledning skulle ha visat sig oförmögen till en realistisk bedömning av kuppens möjlighet att lyckas, trots att dess bakgrundskunskaper måtte vara lika gedigna som Carpelans.

¹² Niklas Kullberg tackas för den här synpunkten.

Jag känner hur det sker. Jag kan se kriget som är på väg, och jag kan se efterkrigstiden, livsmedelsköerna och hemliga polisen och högtalarna som talar om för en vad man skall tänka och tycka. (...) Det finns miljoner andra som jag. (...) alla har de en känsla av att världen har råkat i olag. De känner hur saker och ting brister och sjunker samman under deras fötter.

Valet av verklighet – en fråga om moral

Man kan mena att då t.o.m. den nyaste formen av TV-nyheter (ofta beskylld för att vara direkt kunskapsfientlig) inrymmer så intressanta öppningar för spridandet av en förnuftig bild av historisk kunskap, så borde historiker kanske i högre grad än i dag fråga sig hur de kan utnyttja TV:n – och inte nöja sig med att konstatera olika sätt på vilka TV:n utnyttjar dem.

Sett ur den synvinkeln blir frågan om den historiska expertiskunskapen i massmedierna en enkel moralfråga för historikern i samhället. Han behöver bara välja mellan trohet gentemot ett abstrakt kunskapsideal och möjligheten att personligen lysa offentligt i egenskap av allvetare.

Men ur ett journalistiskt perspektiv ser frågan helt annorlunda ut. Skillnaden mellan redaktören och historikern kan nämligen också framställas så att medan historikerns mål är att nå en riktigare uppfattning om historiska händelser så är journalistens målsättning att påminna mänskligheten om att den utgörs av människor, som alla är unika.

Här står vi slutligen inför en avgörande skillnad mellan journalisten och vetenskaparen. Yrkesmässigt strävar journalisten till att påverka – historikern till att förstå.

God journalistik ser moralen som etik, den är alltid grundad i en utopiskt egalitär samhällsyn och är därför alltid maktkritisk. Dålig journalistik grundar sig på en av någon orsak godtagen samhällshierarki och leder därmed ohjälpligt till irrationell maktlegitimering.

Enligt vetenskaplig tradition är moral liktydigt med normer som skall hindra samhället från att bryta samman i kaos och den moralen har inget med etik att göra. För historikern är normativ morallära ett hjälpmedel för att begripa ett främmande samhälle (och alla samhällen är främmande). Teoretiskt bör historikern inte låta sina egna moraliska åsikter hindra förståelsen av andras. I praktiken blir det den egna moraluppfattningen som dikterar prognosen då historikern griper sig an att på basen av historiska händelser förutspå framtiden. På grund av dessa motstridigheter tiger historievetenskapen gärna om moral.

Och ändå står här den här lärda mannen, som har levt hela sitt liv bland böcker och fördjupat sig i historia till dess att den tränger ut ur varenda por, och han kan inte ens fatta att det sker en förändring. Tror inte att Hitler betyder något. Vägrar tro att ett nytt krig är på väg. I varje fall, eftersom han inte var med i det förra, tänker han inte särskilt mycket på det - han tycker att det var en torftig tillställning jämfört med belägringen av Troja. Inser inte varför man skall bråka om slagorden och högtalarna och de färgade skjortorna. Vilken intelligent människa kan fästa något avseende vi sådant? säger han alltid. Hitler och Stalin kommer att försvinna, men något gamle Porteus kallar "de eviga sanningarna" kommer inte att försvinna. Det är förstås blott och bart ett sätt att säga, att allt kommer att fortsätta exakt så som han lärt sig.

Historikerns målsättning att nå fram till möjligast sanningsenlig kunskap om det förflutna tvingar honom till misstänksamhet mot snabba analogier. De snabba analogierna är igen journalistens specialitet. Enbart tidspressen under vilken journalisten arbetar framtvingar stor förståelse för att den tid som kan ägnas historiska sanningar är ytterst begränsad. Världen rullar vidare och andra frågor pockar på uppmärksamheten. Om historien återbesöks visar tecken på att vara mera invecklad än bilden som givits eller kanske ser ut att förändras vid noggrannare undersökning – det är någon annans problem, tiden tog slut.

Detta problem undgår historikern aldrig. Och därför är det hög tid för historikersamfundet att på allvar ta ställning till vad historieundervisning i dag är och vilka syften den används till. För denna krävande uppgift har historikern beväpnats med ett synbart harmlöst vapen, insikten om den ständiga osäkerheten i all historieanalys.

Gamle Porteus själ, tänkte jag, slutade förmodligen att fungera ungefär vid tiden för rysk-japanska kriget. Och det är förfärligt att nästan alla hyggliga människor, de människor som inte har lust att gå omkring och krossa ansikten med skiftnycklar, är sådana. (...) De kan inte fatta, inte ens när det är mitt för näsan på dem. (...) Men hur är det med den nya sortens människor från Östeuropa, de strömlinjeformade människorna som tänker i slagord och talar i kulor. De är oss på spåren. Dröjer inte länge innan de är fatt oss (...) Och alla hyggliga människor är förlamade.¹³

¹³ Det sena mötet med Porteus återfinns på sidorna 144-151 i George Orwell, *Snappa*

I verkligheten har detta vapen skarpa eggar. All vetenskaplig verksamhet bygger på en kritisk inställning och all framförd kritik pockar på ett svar om hur det då egentligen förhåller sig ifall den rådande föreställningen visar sig ohållbar. Och eftersom all mänsklig tankeverksamhet i sista hand bygger på värderingar måste en värdekritisk vetenskap vara det som banar väg för utveckling.

Vi påminner oss emellertid genast hur effektivt totalitära ideologier i närhistorisk tid har förvrängt värderingselementet i historieanalys till ett stöd för historiecensur.¹⁴ Och vi förvånas inte över att historikern i offentligheten så sällan vill utreda värderingarnas roll för historieuppfattning. Men att på detta sätt lösgöra fackhistoria från "populärhistoria" gagnar faktiskt enbart George Orwells nya strömlinjeformade män från Östeuropa och den snåla blåsten kring gamle Porteus eviga sanningar.

Så kanske tiden ändå blivit mogen att ompröva uppfattningen av hur en strävan efter objektivitet i historieundervisning skall genomföras? Efterkrigstidens kungsprogram att låtsas att problemet är löst har ju inte ha gett önskat resultat. Kunde högre höjder uppnås nu i skymningen, när det är tid för Minervas ugglor att lyfta?

Historikern i samhället styr i dag sin skuta mellan hänsyn till värderingar av två slag, en Scylla som består av den öppna politiska maktens krav och en Charybdis som består av den mindre öppet erkända tidsfrist som massmediernas herrar sätter på historierna. På denna vådliga seglats kan man fromt be till historikernas skyddshelgon Sankt Diogenes om skydd från Poseidons raseri.

efter luft (Rabén & Sjögren 1975, Stockholm). Originalets titel: *Coming up for air* (1939). Susanna Kullberg tackas för uppslaget att sprida ut mötet med Porteus, vilket räddade idén med artikeln.

¹⁴ Lika härresande ologisk som den ökända metoden "jag har en teori och därför är den riktig" är tanken "jag har en värdering och därför är alla andra förbjudna".

Iakttagelser om historikernas placering i olika samhällsfunktioner i dagens Finland

ELJAS ORRMAN

Historikerutbildningen är inte av det slag att den som sådan skulle ge färdigheter för särskilda samhällsfunktioner utanför skol- och högskoleväsendet och några andra s.k. "lärdä ämbetsverk". Med en viss förenkling kan man väl säga att historikernas roll i samhället accentueras i brytningstider; exempel finns såväl från vårt eget land som från utlandet. För Finlands del räcker det med att nämna namn som G.Z. Yrjö-Koskinen, J.R. Danielson-Kalmari, Väinö Voionmaa och Eirik Hornborg. Från utlandet kan nämnas F. Guizots och A. Thiers insatser i Franrikes politiska liv, och från våra dagar den synliga ställning som ett antal historiker intagit i den senaste tidens politiska skeenden i Polen (t.ex. Bronislaw Geremek och Adam Michnik). Det inflytande som historikerna och det historiska synsättet utövar i samhället under normala förhållanden är svårt att bedöma. En viss uppfattning kan man måhända få genom att kartlägga hurudana positioner i samhället som innehas av personer med historikerutbildning.

Som historiker har i det följande klassificerats personer som har slutförda fördjupade studier (motsvarar tidigare laudaturnivå) i något historieämne. Följande ämne har beaktats: finländsk och nordisk historia, allmän historia, politisk historia, social- och ekonomisk historia samt kyrkohistoria.¹ Utanför kartläggningen har lämnats undervisningsförvaltningen och skolväsendet, universiteten och högskolorna jämte Finlands akademi samt arkiv- och biblioteksväsendet liksom även de vetenskapliga samfundet samt olika slag av stiftelser och fonder. Granskningen gör inte anspråk på fullständighet utan har till syfte att ge en helhetsuppfattning om hurudana poster historiskt skolade personer innehar i dagens Finland. Uppgifterna gäller huvudsakligen situationen 1989 och 1990.

Som ett allmänt omdöme om situationen i Finland kan konstateras att det utanför skol- och högskoleväsendet och vissa lärdä verk knappast alls förekommer ämbetsverk och offentliga inrättningar som vid sin rekrytering skulle förutsätta historikerutbildning. I utlandet är situationen

¹ Källmaterialet består av *Finlands statskalender* 1989 och 1990, olika biografiska uppslagsverk samt av bibliografier över laudaturarbeten som utgetts av institutionerna för finsk och allmän historia vid Åbo universitet (Turun yliopisto) samt av institutionen för historisk forskning och dokumentation och Renvall-institutet vid Helsingfors universitet.

åtminstone på sina håll annorlunda. Som ett exempel kan man nämna Förenta Staterna. I utrikesministeriet, Department of State, finns inom Bureau of Public Affairs enheten Office of the Historian som är bemannad med 28 historiker. Också senaten har en motsvarande organisationsenhet, The Historians Office.

Historiker i politiken

Bland riksdagsledamöterna har det i allmänhet funnits några som har universitetsstudier i något historiskt ämne bakom sig. Bland de 1922 valda riksdagsledamöterna fanns åtminstone fyra med historiska studier bakom sig och vid 1939 års riksdag var antalet likaså åtminstone fyra. Även år 1990 var situationen likadan; detta år hade fyra riksdagsledamöter studier i historiska ämnen i sin examen. Två representerade Svenska folkpartiet (Gustav Björkstrand och Ingvar S. Melin) och likaså två Centern (Esko Aho och Tytti Isohookana-Asunmaa). Av dessa fyra hade två bedrivit vetenskapliga studier i historiska ämnen (Björkstrand och Isohookana-Asunmaa). Den likartade utbildningsbakgrunden förefaller inte att utgöra någon förenande länk mellan dessa folkrepresentanter i motsats till vad förhållandet är i fråga om många andra grupper med gemensam utbildningsbakgrund. Inom vissa yrkeskårer kan man rentav förmärka en aktiv strävan att tillförsäkra sig så många riksdagsmandat som möjligt, vilket tyder på existensen av en av utbildningsbakgrund betingad korporativ samhörighet som gör sig gällande även över partigränserna; detta gäller t.ex. juristerna som 1990 var företrädare med 23 representanter i riksdagen.²

Fr.o.m. början av 1970-talet utgör ministrarnas politiska sekreterare ett viktigt och synligt inslag i det politiska livet. Drygt 250 personer har innehaft denna position. Av dessa har fyra haft historikerutbildning (centerpartisterna Esko Aho och Paula Tuomikoski samt socialdemokraterna Veikko Laakso och Hannu Tapiola).³

Historikerna i förvaltningen

Av de statliga förvaltningsgrenarna har utrikesförvaltningen av tradition hållit sig med ett betydande antal historiskt skolade tjänstemän även på de högre posterna.⁴ Vid utrikesministeriet och beskickningarna tjänstgjorde år 1990 minst ett tiotal tjänstemän med en dylik bakgrund. Av ambassadörerna hörde tre till denna grupp (Eva-Christina Mäkeläinen,

² Jfr *Lakimiesuutiset – Juristnytt* 3/1991, s. 32–33.

³ Lars Westerlund, *De politiska sekreterarna i Finland. Regeringens informella samordningsmekanism* (Åbo 1990).

⁴ Arkiv- och kanslibyrån vid utrikesministeriet beaktas inte i detta sammanhang.

Markku Reimaa samt Ulf-Erik Slotte) och av utrikesråden likaså tre (Jaakko Kaurinkoski, Pekka Korvenheimo samt Juhani Suomi). Bland utrikesförvaltningens tjänstemän återfinns nu liksom även tidigare personer med insatser inom historisk forskning (Eva-Christina Mäkeläinen, Markku Reimaa, Alpo Rusi, Ari Sihvola och Juhani Suomi). Strömmen har också gått i motsatt riktning, från utrikesförvaltningen till universitetslärostolar. Sålunda övergick ministern i Rom Herman Gummerus på 1920-talet till universitetsbanan (professor i allmän historia) och under senare tid har Osmo Apunen, Keijo Korhonen och Jukka Nevakivi tillträtt professurer efter tjänstgöring inom utrikesförvaltningen. – Det bör dock framhållas att juristerna och företrädarna för de systematiska samhällsvetenskaperna dominerar inom utrikesförvaltningens tjänstemannakår.

Inom den övriga statsförvaltningen förekommer undantagsvis ledande tjänstemän som har studier i historiska ämnen bakom sig. Detta gäller kanslichefen vid undervisningsministeriet Jaakko Numminen; även bland de konsultativa tjänstemännen vid detta ministerium återfinns en historiker (Paula Tuomikoski). Detsamma gäller ordföranden för statens filmgranskningsbyrå (Jerker A. Eriksson). Chefen för huvudstaben Gustav Hägglund åter har idkat studier i politisk historia.

Även inom ett antal statliga sakkunnigorgan påträffas personer med historikerutbildning. Detta gäller för Regionalpolitiska delegationen (viceordf. Hannu Tapiola), Planeringskommissionen för försvarsinformation (ordf. Kari Hokkanen och gen.sekr. Pertti Alanen), Parlamentariska försvarspolitiska delegationen (ordf. Jaakko Iloniemi), Ordenskapitlet för Finlands vita ros och Finlands lejons orden (medlem Matti Klinge, sekr. Heikki Impola), Delegationen för informationsspridning (ordf. Juhani Suomi), Nämnden för översättning av vetenskaplig litteratur (ordf. Matti Klinge) och Heraldiska nämnden (ordf. Kauko Pirinen).⁵

Inom den kommunala sektorn innehas de ledande positionerna såväl bland tjänstemän och förtroendevalda i främsta rummet av personer tillhörande yrkeskårer, vilkas utbildning har till syfte att ge sådana färdigheter som behövs för att hålla samhällsmaskineriet i gång på ett friktionsfritt sätt. Bland dessa grupper kan nämnas jurister och ingenjörer. Detta illustreras väl av att av närmare 170 stadsdirektörer och biträdande stadsdirektörer var 35, d.v.s. ca en femtedel, jurister och 38 ingenjörer och arkitekter, medan antalet socionomer var 17, och de som innehade examina i statsvetenskaper samt i administrativa och samhällsvetenskaper uppgick till 33. Det oaktat återfinner man inte så få personer med historisk utbildning på ledande kommunala poster. Ett halvt tiotal

⁵ Ställningar som klart står i samband med ifrågasvarande persons huvudtjänst inom förvaltningen har inte beaktats.

av stadsdirektörerna och de biträdande stadsdirektörerna hörde 1990 till denna grupp (Pirjo Ala-Kapee, Vanda; Hannu Tapiola, Kotka; biträdande stadsdirektörer Matti A. Rossi, Uleåborg; Erkki Tuomioja, Helsingfors; Sten-Olof Westman, Vanda). Även bland fullmäktigeordförande finns några historiker som närmast har förankring i undervisningsväsendet (Olle Sirén, Lovisa; Kaarlo Ståhlberg, Itis; Olli Vuorinen, Valkeakoski).

Historiker i media och intresseorganisationer

Inom tidningspressen har historikerna sedan gammalt innehaft en stark position såväl bland chefredaktörer som bland journalistkåren som helhet; under de senaste årtiondena har journalistutbildningen medfört förändringar i detta avseende. Det verkar dock som om de färdigheter som bibringas genom historikerutbildningen allt fortfarande upplevs som värdefulla inom dagspressen. År 1990 uppgick antalet tidningar med minst fem nummer i veckan till sextio. De hade enligt nämnda års statistik kalender sammanlagt 75 chefredaktörer och biträdande chefredaktörer. Av dessa hade åtminstone sju historikerutbildning (Keijo Kulha, bitr., Helsingin Sanomat; Kari Hokkanen, Ilkka; Keijo Korhonen, Kainuun Sanomat; Martti Turtola, Kouvola Sanomat; Mikko Uola, Länsi-Suomi; Tapani Lepola, bitr., Savon Sanomat; Jyrki Vesikanska, bitr., Uusi Suomi). Ett anmärkningsvärt faktum är att flera av dessa är eller har varit aktiva historieforskare (f.d. professorn Korhonen, docenterna Hokkanen, Kulha och Turtola samt fil.lic. Uola). Till denna grupp hör även chefredaktören för den ledande kulturpolitiska tidskriften Kanava, bitr. professor Seikko Eskola. Nästan alla här uppräknade chefredaktörer företräder en borgerlig partiståndpunkt. – En ytlig granskning av dagstidningarnas chefredaktörer som helhet ger vid handen att den domineras av personer med samhällsvetenskapliga examina (pol.kand., kand i samhällsvetenskaper etc.). Antalet chefredaktörer med sådana examina uppgick till 17, bland dem tvenne docenter.

Ett historiskt synsätt inom massmedia representeras även av ett antal kolumnister med anknytning till forskarsamfundet, vilka under längre eller kortare perioder medverkat vid olika tidningar (t.ex. Osmo Jussila, Sune Jungar, Jukka Tarkka, Jorma Tiainen). Vid radio och TV är tre historiker med forskarutbildning verksamma (Voitto Ahonen, Jorma Kallenautio och Kai R. Lehtonen) även om blott en av dem har historiska program på sitt ansvar.

Bland de skönlitterära författarna i dagens Finland återfinns några med historikerbakgrund (Kaari Utrio, Tuure Vierros, Heikki Ylikangas), i vilkas alster de historiska motiven dominerar. – Inom förlags- och bokhandelsbranschen är ett inte helt obetydligt antal historiskt utbildade personer verksamma i uppgifter av olika slag.

Inom intresseorganisationerna och föreningsväsendet spelar utbildningsbakgrunden en mindre roll än inom den offentliga sektorn vid utnämningar och val till ledande poster. Det kan dock ha ett visst intresse att se i vilken mån personer med studier i historiska ämnen innehar mera synliga ställningar i intresseorganisationer och föreningar.

Inom näringslivets intresseorganisationer märks verkställande direktören för Näringslivets Delegation Jaakko Iloniemi med studier i politisk historia. Den historiska sakkunskapen är även företrädd inom Arbetsgivarnas i Finland Centralförbund (Ingvar S. Melin, Markku Mansner) och inom Tidningarnas Förbund (Veikko Löyttyniemi).

Som ordförande och ledande funktionärer i ett betydande antal ideella organisationer påträffas åren 1989 och 1990 historiker. Detta gäller för Arbetarnas Bildningsförbund (1989 ordf. Pirjo Ala-Kapee, gen.sekr. Jussi Pikkujämsä), Kansanvalistusseura (1989 styrelseordf. Aimo Hali-la), Medborgar- och arbetarinstitutens förbund (deleg. ordf. Paula Tuomikoski), Svenska Finlands Folkting (bitr. sekr. Dag Lindberg), Svenska folkskolans vänner (ordf. C.J. Gardberg), Suomen Nuorison Liitto (ordf. Tytti Isohookana-Asunmaa), Suomen Harrastajateatteriliitto (ordf. Esko Aho), Suomen Evankelis-Luterilainen Pyhäkouluhydistys (ordf. Jukka Paarma), Sininauhaliitto (ordf. Esko Koskenvesa), Tapakasvatus (ordf. Patrik Lilius), Suomalaisuuden Liitto (ordf. Erkki Pihkala), Suomi-Seura – Finland-Samfundet (verks.led. Martti Häikiö), Finlands FN-förbund (ordf. Kimmo Kiljunen), Paasikivisamfundet (ordf. Jaakko Iloniemi).

*

Föregående granskning visar att det såväl inom den offentliga som inom den privata sektorn i det finländska samhället finns ett inte helt obetydligt inslag av historisk sakkunskap även om den är tämligen ojämnt fördelad inom olika samhällsfunktioner.

Det är inte inom ramen för institutionella strukturer som den breda allmänheten och samhällsdebatten får ta del av på ett historiskt synsätt grundade tolkningar och slutsatser om olika företeelser i samhällsutvecklingen. I stället är det de enskilda opinionsbildarna som i detta avseende spelar en central roll. Bland dessa återfinns man flera fackhistoriker (t.ex. professorerna Osmo Jussila, Matti Klinge och Heikki Ylikangas), men även från annat håll kommer vägande inlägg ur ett historiskt perspektiv (t.ex. Johannes Salminen). En annan sak är sedan, hur stor genomslagskraft deras inlägg har i konkurrensen med företrädare för annorlunda sätt att analysera och tolka utvecklingen.

GRANSKNINGAR

Finlands fornborgar i ny belysning

Jussi-Pekka Taavitsainen, *Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen*. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 94. 294 s. Helsinki 1990.

De förhistoriska fornborgarna i Finland har fr.o.m. senare hälften av 1800-talet varit föremål för vetenskapligt intresse. Hela beståndet av fornborgar togs redan 1891 upp till granskning av H. J. Appelgren. I sin undersökning om Finlands medeltida borgberg från 1914 behandlade Juhani Rinne även de förhistoriska borgarna, men därefter har de under en lång tid för det mesta behandlats i smärre undersökningar om enskilda borgar. Om ett nyvaknat intresse för denna kategori av fornlämningar vittnar att tvenne doktorsavhandlingar sett dagens ljus inom en relativt kort tidrymd. Jukka Luoto's undersökning om Vanhalinna i Lundo¹ är från år 1984 och Jussi-Pekka Taavitsainens arbete från 1990.

Utgångspunkten för Taavitsainens behandling av fornborgsbeståndet i Finland är de omfattande utgrävningarna på den märkliga fornborgen i Kuhmois, på c:a 6 km avstånd från Pajjanne. Borgen och dess omgivning har varit skådeplatsen för en väpnad kamp, varom vapenfynd invid borgen vittnar. När kampen var till ända övergavs borgen, och den har sedan fått stå i stort sett orörd ända tills arkeologerna på 1980-talet inledde sina utgrävningar, vilket förklarar det exceptionellt rikliga fyndmaterialet. Efter att ha analyserat fyndmaterialet från utgrävningarna samt borgens funktion för lokalsamfundet och Pajjanne-regionen (Päijät-Häme), övergår författaren till att med hjälp av ett omfattande jämförelsematerial undersöka ett antal centrala frågeställningar rörande fornborgarna i Finland. Utanför behandlingen lämnas dock borgarna i kustregionerna, d.v.s. egentliga Finland och Nyland.

De centrala problem rörande fornborgarna som författaren koncentrerar sig på är följande: borgarnas kronologi, deras samband med be-

¹ Jukka Luoto, *Liedon Vanhanlinnan mäkilinna*, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 87 (Helsinki 1984).

byggelsen och samhällsorganisationen, deras militära funktioner samt deras roll i norra Östersjöområdets politiska utveckling.

Fastställandet av tiden för fornborgarnas uppkomst och användning är av största betydelse för förståelsen av samhällsutvecklingen i Finland under järnåldern. Taavitsainen tar upp frågan om borgarnas kronologi till utförlig och mångsidig behandling. Han utgår från iakttagelsen att naturvetenskapliga dateringsmetoder, d.v.s. C14-metoden och termoluminiscensmetoden, systematiskt ger yngre dateringar än tidsbestämningar med hjälp av föremål som tillvaratagits på borgbergen. På ett mycket övertygande och elegant sätt visas att en betydande del av fornborgarnas föremålsbestånd i själva verket härstammar från plundrade brandgravfält och utgjort materialdepåer för vapensmeder; dessa metallförråd avsedda för återbruk består följaktligen av föremål som är betydligt äldre än aktiviteterna på borgarna. Taavitsainen förmår således eliminera diskrepansen mellan de naturvetenskapliga och de arkeologiska dateringsmetoderna. Han kommer till slutsatsen att fornborgarna i Finland hör till korstågstiden och tidig medeltid; de har varit i användning ännu i början av 1300-talet.

De bebyggelsehistoriska frågeställningarna intar en mycket framträdande plats i undersökningen. Man kan fråga sig om det är nödvändigt att i en undersökning om fornborgar utförligt behandla bebyggelseutvecklingen, men fornborgarnas olika funktioner blir förståeliga först när de undersöks med beaktande av de samfund som byggt dem.

Det är främst bebyggelsesituationen i Päijänne-regionen och i angränsande områden i Tavastland samt i Savolax och Karelen som är föremål för författarens intresse. Genom en statistisk analys såväl av lösfynden som av föremålsbestånden i gravfynden visar Taavitsainen, som det vill synas övertygande, att den fasta bebyggelsen i Päijänne-regionen, som hade sin utgångspunkt i Tavastland, konsoliderades först under vikingatid. Genom en analys av de olika typerna av spännen visar författaren även, att denna region under korstågstiden utsatts för ett starkt karelskt inflytande. I Savolax, där det västliga kulturinflytandet dominerat under vikingatid, medför korstågstiden en markant ändring. Nu blir den karelska kulturen helt förhärskande. Dessa resultat är i och för sig inte nya, men Taavitsainens kvantitativa analys ger en betydligt mera nyanterad bild av utvecklingsförloppet än tidigare undersökningar; samtidigt avtecknar sig Päijänne-områdets egenart i förhållande till de omgivande regionerna.

I sin granskning av järnåldersbebyggelsens lokalisering kring Päijänne och i Savolax fäster Taavitsainen stor vikt vid de geografiska förutsättningarna. Han visar övertygande att den fasta bosättningen inom bägge regionerna i regel återfinns på platser, där lera och mjåla förekommer i odlingskiktet. Detta slag av jordmån har synbarligen varit fördelaktigast för järnålderns jordbruksteknik.

Genom att beakta de geografiska faktorernas betydelse för en på agra näringar baserad bebyggelse blir det möjligt att territoriellt avgränsa den bygd som uppfört och underhållet fornborgen i Kuhmois. Det har varit fråga om en ringa bygdegemenskap inom ett snävt område, som ännu vid mitten av 1500-talet omfattade blott 11 byar med ett halvt hundratal hemman.

Författaren har även ambitionen att med hjälp av borgbergen belysa finnarnas samhällsorganisation mot slutet av den förhistoriska tiden. Utgående från utländska, främst svenska, och även finska uppskattningar om de arbetsprestationer som krävts för befästandet av borgberg, kommer han till slutsatsen, att man tidigare haft överdrivna föreställningar om den nödvändiga arbetsinsatsen. Sålunda utgör fornborgarna inte utan vidare vittnesbörd om gemensamma projekt inom ramen för större regioner. Där ett större antal fornborgar förekommer på mycket nära avstånd från varandra, vill Taavitsainen se dem som resultat av flera tidsmässigt åtskilda engångsinsatser, vilka saknar samband med varandra. Rapolaborgens funktion som centralborg för hela Tavastland ifrågasätts. Sålunda är det mycket osannolikt att det i Tavastland skulle ha funnits ett regionalt signaleldsystem med anknytning till fornborgarna.

Taavitsainen företräder en s.a.s. minimalistisk syn i fråga om nivån på finnarnas samhällsorganisation mot slutet av den förhistoriska tiden. Organisatoriskt samarbete har förekommit endast inom ramen för snävt avgränsade lokalsamfund. Som stöd för denna uppfattning kan han anföra vägande skäl. Å andra sidan kan det dock invändas, att tavasternas härnadståg österut till Karelen antyder att det i Tavastland senast vid övergången från förhistorisk tid till medeltid har existerat förutsättningar för mera omfattande samföretag inom större regioner.

I fråga om fornborgarnas militära funktioner avvisar Taavitsainen deras karaktär av tillflyktsborgar med hänvisning till att både folk och ägodelar var i större säkerhet när de var utspridda i flera gömställen i vildmarken än koncentrerade till en enda markant plats. Utgående från en granskning av formerna för krigföring i norra Östersjöområdet under tidig medeltid kommer han fram till följande funktionella indelning av fornborgarna: 1) försvarsborgar, 2) försvararnas baser för motattacker, 3) angriparnas offensiva baser och 4) befästa handels- och hantverkscentra.

Såsom tidigare framgått daterar Taavitsainen Finlands fornborgar till korstågstim och tidig medeltid. Detta gäller borgarna såväl i väster, d.v.s. i Egentliga Finland, Satakunda och Tavastland, som i öster, d.v.s. i Savolax och Karelen. De har sålunda sitt upphov i de oroliga tider då Finland blev skådeplats för expansiva militära aktiviteter såväl från väster som från öster. Användningen av fornborgarna upphör enligt Taavitsainens nya dateringar i början av 1300-talet, då det yttre hotet försvann både i de under svensk överhöghet och under Novgorod lydande om-

rådena. Samtidigt ändrade krigföringen karaktär. På detta sätt får borgbyggnadsaktiviteten i de finska landskapen en naturlig förklaring; de hör till den period, då samhällena såväl vid kusterna som i de inre delarna av Finland utsattes för väpnat hot utifrån.

Taavitsainens undersökning om fornborgarna är en betydande forskningsprestation. Dess största betydelse ligger kanske i det målmedvetna metodiska grepp som genomgående präglar framställningen; sålunda bör de nya synpunkterna om återanvändningen av metallföremålen i gravarna ha följdverkningar långt utöver fornborgsforskningen. Undersökningen ger en till väsentliga delar ny syn på de förhistoriska fornborgarna i Finland. Dessutom innehåller undersökningen mycket värdefulla bidrag till klarläggandet av bebyggelseutvecklingen i de inre delarna av Finland under järnåldern.

Eljas Orrman

Rysk och finländsk opposition – en omaka allians

Antti Kujala, *Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus. Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa* (Summary: Revolution and the Right to National Self-Determination: Russian Socialist Parties and Finnish Radicalism at the Beginning of the Twentieth Century). Historiallisia Tutkimuksia 152. 348 s. Helsinki 1989.

Temat för Antti Kujalas doktorsavhandling, kontakterna mellan oppositionen i Ryssland och Finland, har tidigare behandlats i framför allt William R. Copelands doktorsavhandling från 1973, *The uneasy Alliance*, som rör perioden 1899–1904. Kujalas undersökning behandlar perioden fram till 1907 och är även annars mera bred till sin uppläggning. Kujala har tidigare publicerat en rad studier som hänför sig till ämnesområdet, de mest omfattande inom projektet "Lenin och Finland" där han en längre tid var anställd som forskare. En stor del av första volymen i verket *Lenin ja Suomi* (rec. och diskussion i HTF 1989, s. 319–321, 502–506) är av hans hand. Kujala har skaffat sig en exceptionellt god inblick i den problematik han behandlar. Han känner bättre än någon annan källmaterialet, både det ryska och det finländska.

Avhandlingen redovisar en mängd ny empiri. Kujala kan på flera punkter nyansera och rätta till uppfattningar som framförts i tidigare skildringar av händelseförloppet. Det är många olika aspekter som behandlas: De ryska socialisternas (bolsjevikernas, mensjevikernas och socialistrevolutionärernas) inställning till de konstitutionella, aktivisterna och socialdemokraterna i Finland och vice versa, dessa gruppers inställning till sina ryska samarbetspartners, dessas uppfattning om Finlands ställning i det ryska riket och om den roll Finland och den finländska oppositionen kunde spela i den ryska revolutionen. Tyngdpunkten i avhandlingen ligger på perioden frånorstrejken t.o.m. Sveaborgsupproret, d.v.s. på åren 1905–1906 eller en period som inte tas upp i Cope-lands avhandling.

Genom att bl.a. också Polen och de polska socialisterna ställvis berörs, formar sig avhandlingen också till en framställning på ett mera allmänt plan om de ryska revolutionära grupperingarnas strävanden ifråga om rikets randområden och olika minoritetsfolk inom imperiet.

Avhandlingen är endast till en del att ses som en syntes och sammanfattning av Kujalas inträngande forskningar i ämnesområdet och av det som gjorts av andra forskare. Han hänvisar ofta till sina tidigare publice-rade undersökningar och koncentrerar sig på att mera utförligt behandla sammanhang och aspekter som inte undersökts tidigare. Resultatet är att framställningen ställvis belastas med en mängd detaljinformation – visserligen inte utan intresse – men kanske inte särskilt relevant med tanke på en balanserad helhetsbild.

För mig framstår avhandlingens uppläggning även annars som problematisk. Inledningen, med underrubriken "keskeiset tutkimuskysymykset" (centrala forskningsfrågor) är inte en presentation av frågeställningar utan ett slags sammanfattning, syntes av avhandlingen. Den engelskspråkiga sammanfattningen (18 sidor) som avslutar avhandlingen är till stora delar identisk med avhandlingens inledning!! Man frågar sig vad själva avhandlingen behövs till. Den sista meningen i inledningskapitlet är avslöjande för Kujalas sätt att arbeta: "Jag hoppas att den syntes som jag presenterar i inledningen hjälper läsaren att se det centrala i de saker som framkommer i avhandlingen och att tillika se sakernas helhetssammanhang". Det är uppenbart att Kujala har svårigheter med att till andra förmedla sina unika insikter och att han missuppfattat rollfördelningen mellan författare och läsare.

Mina allvarliga anmärkningar mot avhandlingens uppläggning får inte undanskymma det faktum att enskilda avsnitt representerar empirisk historieforskning av bästa märke. Kujalas källkritiska blick är skarp och den behövs. Lenin-kulten och bagatelliseringen av andra grupper än bolsjevikerna gör enligt Kujala den sovjetiska forskningen som sådan oanvändbar. Men han känner den väl och kan tack vare sina möjligheter att utnyttja också allt annat relevant material i alla fall dra nytta av den.

Han har också kunnat tränga igenom de vilseledande dimridåer som samtida aktörer lagt ut i memoarer o.a. skildringar – som t.ex. när finländska aktivister tigit om sina kontakter till socialistrevolutionärerna.

Det är omöjligt att här ge någon uppfattning om den överflödande rikedom på ny detaljinformation som Kujala redovisar. Men vilka är då några av avhandlingens mest centrala slutsatser? De finländska radikalerna framstod ur rysk synpunkt som dåliga, nationellt egoistiska samarbetspartners. Finländarnas främsta, och länge enda målsättning, var försvaret av autonomi. Man ville ingenting riskera till förmån för en revolutionär omvälvning i tsardömet. De enda undantagen från detta genomgående mönster var aktivisterna under år 1905, som påverkade av revolutionsromantiska föreställningar, då var villiga att dra Finland med i ett uppror och den radikala fraktionen inom röda gardet som 1906–1908 var beredd att villkorslöst gå med i den ryska revolutionära rörelsen.

Finlands tilltänkta och faktiska roll i den revolutionära verksamheten varierade. Fram till slutet på 1905 spelade Finland närmast rollen av en kontaktkanal, möjligen med undantag av året 1905 då det rysk-japanska kriget skapade speciella förutsättningar för ett visst samarbete. Det kortvariga samarbetet mellan Kagalen och bolsjevikerna i Grafton-affären har Kujala behandlat mera utförligt i en tidigare publicerad studie. Från början av 1906 då de ryska myndigheterna stramade åt tyglarna och försvårade allt politiskt arbete hemma i Ryssland, fick Finland en alldeles annan roll. Hos oss kunde den politiska agitationen bland de ryska soldaterna pågå utan ingripande från de finländska myndigheternas sida. Finland fick en speciell roll i förberedandet av den kommande revolutionen.

Den ryska radikala oppositionen accepterade den finländska doktrinen om Finland som en separat stat, vilket var en självklar förutsättning för alla former av samarbete. Men ryssarna hade svårt att acceptera den långt gående lojalism som finländarna av omsorg om sin särställning visade gentemot makthavarna. Det var helt enkelt en mycket omaka allians. Finland saknade en revolutionär tradition och stod med sina jämförelsevis stora medborgerliga rättigheter närmare Skandinavien än Ryssland. Finlands socialdemokratiska parti var det enda lagligt verkande socialistiska partiet i hela imperiet och även det mest moderata av alla.

Rysslands revolutionära rörelse åtnjöt efter revolutionen 1905 stor respekt i Finland – alla förstod att det var revolutionens förtjänst att Finlands autonomi återstälts. Men samtidigt hade behovet av samarbete blivit mindre. T.ex. de konstitutionella, som övertagit regeringsansvaret i Finland, såg inte mera någon anledning att hjälpa fram den ryska revolutionen.

Kujala gör en ingående analys av de olika ryska grupperingarnas in-

ställning i nationalitetsfrågan. Socialistrevolutionärernas decentralistiska inställning och åtminstone i princip accepterade doktrin om nationell självbestämmanderätt var ur finländsk synvinkel en positiv sak. I praktiken var emellertid partiet också i den här frågan splittrat och det saknades inte kretsar som såg kritiskt på minoritetsnationaliteternas separatistiska strävanden. Socialistrevolutionärerna var i alla fall på den här punkten mera samarbetsvilliga än de ryska socialdemokraterna vars organisatoriska centralism inte kunde accepteras av finländarna. På basen av händelserna 1917 har hos oss skapats uppfattningen att bolsjeviker-
nas inställning till olika folks separatistiska strävanden var mera positiv än socialistrevolutionärernas. I början av seklet var, såsom Kujala framhåller, förhållandet det motsatta.

Kujala visar med sin avhandling – liksom han gjort i tidigare studier – att han inom sitt forskningsområde besitter unika insikter. Han har en suverän behärskning av både tidigare forskning och ett omfattande, heterogent källmaterial. Han är en i många avseenden särdeles väl rustad forskare.

Samtidigt vittnar avhandlingen enligt min mening om författarens svårigheter att leva sig in i läsarens situation, och nu tänker jag på en läsare som kanske inte är särskilt inläst på hans tema och som inte med samma entusiasm som Kujala själv haft möjlighet att borra allt djupare. Kujala har mycket att ge som historiker men han kräver mycket av sina läsare. Han borde kräva mindre och i stället ge mera av sig själv som skribent och förmedlare av sina unika insikter.

Sune Jungar

Minoritetsstrategi och gränskamp

Henrik Becker-Christensen, *Det tyske mindretal i Nordlesvig 1920–1932*, I–II, Institut for grænseregionsforskning. 612 s. Åbenrå 1990.

”Genforeningen” är en av de mest centrala händelserna i Danmarks moderna historia. Av alla de nya statsgränser som efter första världskriget konstruerades på basen av doktrinen om nationernas självbestämmanderätt är det tveksamt om någon annan gräns varit föremål för en mera omfattande forskning än den gräns som ”delar Sönderjylland”. Det senaste tillskottet är Henrik Becker-Christensens doktorsav-

handling (Odense), en omfattande studie i två volymer om den tyska minoriteten i Nordslesvig under perioden 1920–1932. Den här boken kan ses som den andra delen inom ramen för ett minoritetsprojekt som Institut for Grænseregionforskning i Åbenrå initierat. År 1989 utkom nämligen Johan Peter Noacks två volymer om den danska minoriteten i Tyskland, *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920–1945*.

Det har förvisso skrivits en hel del om mellankrigsperiodens Nordslesvig (för konsekvensens skull använder jag författarens terminologi), men med ett tema som berör den tyska minoritetens organisation och dess minoritetspolitiska strategier, är Becker-Christensen för denna periods del först på plan. Vad den tyska minoriteten beträffar har forskningens tyngdpunkt av förståeliga skäl hittills legat på perioden 1933–1945. Ändå är just den av Becker-Christensen behandlade perioden mycket central i Nordslesvigs historia, inte minst för att Tyskland inte formellt erkände den nya gränsen förrän år 1955. Det s.k. "gränsrevisionskravet" blev ett förenande tema för den tyska minoriteten. Detta tema går som en röd tråd genom avhandlingen. Medan den första volymen behandlar den tyska minoritetens organisation ("Sammensætning og organisering") är den andra delen nästan fullständigt koncentrerad på utvecklingen kring gränsfrågan ("Grænsekampen").

*

Resultatet av den folkomröstning som delade Slesvig mellan två stater innebar att det danska territoriet förstörades med 10%, och att den danska befolkningssiffran steg med 5%. För många av de tyskar som nu plötsligt fann sig tillhöra en minoritet i ett nytt land hade yrkeskarriären utgjort det enda lockbetet att slå sig ner i Nordslesvig. Det var en generation som hade kommit till Nordslesvig någon gång efter 1864. Den första flyttningsvågen söderut bestod av tyska ämbetsmän, som varken ville eller kunde få anställning hos den danska administrationen. De tyskar som fortfarande bodde kvar år 1925 ansågs tillhöra den "fasta tyskheten". Den organiserade tyskhetens kärna bestod av personer som troget röstade på Slesvigsk parti, men lika lite som en finlandssvensk kan definieras som "en person som röstar på Svenska folkpartiet" är det möjligt att identifiera den nordslesvigiska tyskheten med enbart politiska kriterier. I Nordslesvig anses det märkliga begreppet "sinnelag" vara den viktigaste indikatorn för den nationella tillhörigheten. Beträffande tyskheten görs en distinktion mellan invandrade tyskar och s.k. hemmatyskar ("hjemmetysker"). Sinnelagskriteriet har relevans snarast för den sistnämnda kategorin. H.V. Clausen, som redan i slutet av 1800-talet idkade fältstudier i regionen i syfte att på basen av språknationella kriterier utarbeta en ny statsgräns, gjorde sig lustig över "hjemmetyskarna". Han menade att de gjorde ett misslyckat försök att vara någonting som

de egentligen inte är. På 1920-talet förändrades denna ironiska inställning till förvåning, eftersom "hemmetyskarna" fortsättningsvis ansåg sig vara tysksinnade, trots att de enligt danskarna borde vara lika danska som de själva. De talade danska eller plattyska, de hade danska namn, men de "kände sig" som tyskar.

Becker-Christensen hävdar att nyckeln till förståelsen om den nationella tillhörigheten i Slesvig är sinnelaget. Han konstaterar dock att detta sinnelag manifesteras på många olika sätt. Den mest lojala tyskheten hade en klart borgerlig profil och var fast förankrad i "Schleswiger Wählerverein" (som i val ställdes upp som "Slesvigsk parti"). Ur sinnelagssynvinkel är det även uppenbart att socialdemokraterna, som i internationalismens namn snabbt smälte samman med det danska socialdemokratiska partiet och röstade danskt, tillhörde tyskheten, liksom även de kyrkliga aktivister, som deltog i tyska gudstjänster men inte aktivt stödde den minoritetspolitiska verksamheten.

När det gällde organisationsstrukturen hade tyskarna ett exempel på nära håll: "Wir lehrnen von der dänischen Volkstumsarbeit von 1864—1920". Under senare hälften av 1800-talet hade tyskarna uppfattat danskarna som "en stat i staten", och det var den målsättningen den tyska minoriteten nu gjorde till sin: "att leva en tysk vardag i ett danskt samhälle". Eller som Becker-Christensen beskriver den tyska minoritetsstrategin under 1920-talet: att bevara tyskheten ända tills den dag en gränsrevision skulle kunna aktualiseras.

Valet av minoritetsledare föll på prästen Johannes Schmidt. Under den tyska tiden hade han hållit en försonlig linje gentemot de dansksinnade. Han hade, som många andra vid den tiden, inspirerats av republiken Österrikes nyblivne statsschef Karl Renners och övriga austromarxisters idéer om kulturautonomi. En sådan lösning kunde han ha tänkt sig, men en gränsförflyttning var enligt honom orättfärdig. Schmidt var under hela perioden tyskarnas enda representant i folketinget, men de sociala och politiska skillnaderna inom minoriteten var alldeles för stora för att alla helhjärtat skulle kunna stöda Schmidt's ledarskap. Speciellt i fråga om gränsrevisionen stötte han ofta på hårt motstånd. Det s.k. "Kongeåfolket" ansåg att tyskarna inte kunde kräva någonting annat än den gamla gränsen vid Kongeå, och så öppen varken kunde eller ville Schmidt vara.

*

Under de första åren kom gränsfrågan i skymundan för arbetet med att upprätta en fungerande organisation. Inom främst undervisning- och kultursektorn kom den danska statsmakten den nya minoriteten till mötes. I den nya liberala skollagsstiftningen gjordes t.ex. i princip upprättandet av kommunala tyska skolor möjligt. Redan från början insåg

tyskarna att en tysksinnad undervisning var en förutsättning för att tyskheten skulle upprätthållas till den dag en gränsrevision aktualiserades. Inom "Deutscher Schulverein für Nordschleswig" (grundad 1920) frukade man att kommunala skolor visserligen skulle vara tyskspråkiga, men inte tysksinnade. Inställningen ledde till att privatskolorna kom att utgöra ryggraden för det tyska skolväsendet.

För det kyrkliga livets del beslöt den danska statsmakten att tyska präster automatiskt skulle finnas endast i städerna. Det här beslutet upprörde den tyska landsbygdsbefolkningen. Det tyska missnöjet gav upphov till frikyrkan Nordschleswigsche Gemeinde der evangelisch-lutherischen Landeskirche Schleswig-Holsteins. Som namnet visar var banden till kyrkan söder om gränsen mycket starka. Den slesvigholsteinska kyrkan betraktade de facto den minoritetstyska frikyrkan som sin "utlandsförsamling" (på samma sätt som den danska kyrkan uppfattade den danska församlingen i Flensburg som sin "utlandsförsamling").

I det jordbruksdominerade Nordslesvig var jordägandet en väsentlig faktor för fastställandet av nationella styrkeförhållanden (en parallell till Svenskfinland är inte avlägsen). Med tilltagande oro bevitnade minoritetsledarna hur allt flera tysksinnade bönder sålde sina gårdar till dansksinnade och drog söderut. Tanken på att söka finansiell hjälp från Tyskland väcktes. Auswärtiges Amt var dock fullt upptaget med att förbättra relationerna till Köpenhamn, och ville inte öppet stöda den tyska jordkampen. Det flöt dock in så mycket kapital att tyskarna år 1926 kunde grunda Kreditanstalt G. Vogelgesang. Den tyska kreditanstalten togs emot mycket negativt i danska kretsar, den ansågs utgöra ett offensivt instrument i nationalitetskampen (det var väl det som var meningen!), och som en omedelbar dansk motreaktion grundades Sönderjysk Hypotekteslånefond.

Becker-Christensen påpekar att "folk i allmänhet vill syssla med idrott och nöjen, när seriösa personer uppmanar till bildning och religion". Det gällde således för de minoritetspolitiskt medvetna tyskarna att förhindra den tyska ungdomen att smälta samman med den danska i ungdoms- och idrottsföreningar o.dyl. Förutsättningarna var goda, eftersom det hade grundats en hel del tyska föreningar redan före 1920. Inom nöjessektorn underlättade den danska statsmakten de tyska kulturpolitiska strävandena genom att t.ex. inte belägga tyska evenemang med nöjesskatt.

*

Eftersom Tyskland aldrig erkände den nya gränsen fick gränsrevisionskravet ständigt näring. Från Berlins horisont var den nordslesvigiska frågan dock ett marginellt problem jämfört med t.ex. Saar och den tyska minoriteten i Polen. Tyskland hade haft en "officiell" nationalitetspoli-

tik ända sedan 1880-talet, när Verein für das Deutschtum im Auslande grundades. I början av 1920-talet togs även det s.k. "nya utlandet" med i verksamheten, som samtidigt övertogs av Auswärtiges Amt. Största delen av det ekonomiska understödet gick slesvigtyckarna förbi, dels för att de övriga tyska minoriteterna prioriterades och dels för att det för Tyskland var viktigt att så fort som möjligt förbättra relationerna till Danmark.

Wählerverein gick aldrig ut med någon preciserad linje i fråga om gränsrevisionen. Under 1920-talets första hälft talade man om att "självbestämmanderätten för hela det tyska folket måste uppfyllas". Kongeåfraktionen talade dock hellre om den "historiska rätten", och ville helt slopa talet om självbestämmanderätt. För att behålla sin ledarroll började Schmidt i sina tal framhålla linjen "Slesvig åt slesvigarna", d.v.s. tala mera för regionens bästa utan uttalat nationalistiskt innehåll. Schmidt behöll sin plats i folketinget, och inspirerad av framgångarna kom den regionalistiska strategin allt mera i förgrunden. Han ansåg att det bästa sättet att lösa Nordslesvigs ekonomiska problem var ekonomisk "Anschluss" med Tyskland. Den nya strategin fick även Kongeårörelsen att vådra morgonluft: man menade att konsekvensen skulle bli ett återuppriktande av Kongeågränsen – först ekonomiskt, sedan även politiskt och statsrättsligt.

Schmidt börjar även uppenbarligen själv förlora tron på att kravet på självbestämmanderätt mera skulle kunna leda fram till målet om gränsrevision. Han ansåg nu att en, som han sade, "etnisk majoritet", aldrig skulle kunna uppåtdas genom en ny folkomröstning. Schmidt's idéer liknade allt mera de tankar som hans motståndare formulerade redan i början av 20-talet: i valrörelsen 1932 kom Wählerverein med ett förslag om att flytta tullgränsen till Kongeån, ett krav som bör ses mot bakgrunden av att väljarföreningen fått konkurrens av nationalsocialistiska sympatisörer. Den här kampen skulle Wählerverein slutligen förlora. För den yngre generationen tyskar representerade "gubbarna" i Wählerverein en svunnen tid, och många tysksinnade ungdomar anslöt sig hellre till DNSAP (Danmarks national Socialistiske Arbejder Parti). Becker-Christensen avslutar på ett logiskt sätt sin redogörelse vid en brytningstid, när en yngre generation väljer en ny väg som än så länge leder mot ett okänt mål. Becker-Christensen, som med historikerns rätt blickar förbi sin tidsavgränsning, kan inte motstå frestelsen att låta det sista kapitlet bära titeln "Före stormen".

*

Sammantaget har Becker-Christensen skrivit ett värdefullt översiktsarbete om den tyska minoritetens i Danmark första decennium. Frågan är dock om inte arbetet hade tjänat på en mera preciserad problem-

formulering, och framför allt en mera renodlad framställning, både teoretiskt och substansmässigt. Man får en känsla av att författaren suttit vid arbetsbordet med en diger materialhög, som till varje pris skulle in mellan pärmarna. Av den eller någon annan anledning både sväller och svävar avhandlingen ut lite för mycket. Just som översikt är den första volymen om organiseringssträvandena efter 1920 mycket värdefull, men man kan fråga sig om avhandlingens vetenskapliga ambition skulle ha förlorat på en nedskärning av dessa närmare 300 sidor. Avhandlingens röda tråd är trots allt det tyska gränsrevisionskravet. Här pekar Becker-Christensen på många intressanta frågeställningar, som gärna kunde ha utvecklats och fördjupats. Bitvis kopplar Becker-Christensen skickligt sitt resonemang till den samtida storpolitiken, i synnerhet Tysklands utrikespolitiska strävanden under 1920-talet, men bitvis blir framställningen allt för fixerad vid Johannes Schmidt.

Förhoppningsvis skapar de nya förhållandena öster om den forna järnridån förutsättningar för en intensifierad forskning angående relationerna på 1920-talet mellan "rikstyskarna" och tyskarna i det "nya utlandet". Becker-Christensen har i flera avseenden antytt det fruktbara i en dylik problemställning. De sista orden om Genforeningen och dess europeiska motsvarigheter är knappast skrivna på länge.

Tom Gullberg

Tyskarna i Finland 1918

Reino Arimo, *Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918* [Tyskarnas militära verksamhet i Finland 1918], Studia Historica Septentrionalia 20. 210 s. Rovaniemi 1991.

Det finns numera en rätt omfattande litteratur om den tyska insatsen i Finland 1918. De politiska aspekterna belystes tidigt av Yrjö Nurmio och har senare tagits upp av Hannu Rautkallio i en något oformlig avhandling och av Manfred Menger i en monografi på tyska. Kungaäventyret har åter skildrats av Anders Huldén. Den militära insatsen har emellertid inte fått en systematisk behandling. Denna brist har nu rättats av generalmajor Reino Arimo i en bok som koncentrerar sig enbart på detta tema, d.v.s. de tyska militära förbandens och officerarnas insatser i Finland; boken tar sålunda inte upp jägarrörelsen eller de tyska officerare som inträdde som reguljära officerare i

den finländska armén. Arimo har för sin undersökning kunnat använda kopior av de tyska förbandens och stabernas krigsdagböcker. Kopiorna anskaffades till krigsarkivet i Helsingfors på 1930-talet och utgör numera ett unikt material eftersom originalen gick förlorade under bombningarna av Berlin under andra världskriget.

Arimo har gått grundligt till verket och belyser sitt tema koncist på ett sätt som påminner läsaren om att författaren är officer. Framställningen är överskådligt och klar om också någon gång präglad av väl sammanträngda militära lakonismer såsom "specialkurser skulle anordnas för sanitetsofficerare, liksom även för hästkosmeder". Huruvida det här är Arimo eller generalstabschefen von Redern som talar i sin PM om den finländska arméns organisering framgår inte. Arimo tillåter sig i onödan några föraktfulla kommentarer om de röda, då det av de tyska rapporter han citerar framgår att tyskarna fick lov att omvärdera de rödas stridsförmåga. Likaså hade en blick på det allmänna försörjningsläget och självförsörjningsgraden ha visat att lantarbetarstrejkerna 1917 omöjligt "till stor del" kan ha varit skyldiga till det svåra försörjningsläget 1918. Dylika fåtaliga skönhetsfel ändrar på intet sätt på det faktum att boken är viktig och bygger på grundlig forskning.

Arimo ger alltså en bra överblick över den tyska militära insatsen, planering, truppdispositioner, stridsinsatser, utbildning och annat bistånd till den finländska armén m.m. Boken fyller en lucka eftersom en motsvarande översikt hittills saknats, men enligt recensentens mening ligger bokens främsta betydelse på ett annat plan. Den visar konkret och i detalj hur beroende Finland var eller snarare gjorde sig av Tyskland sommaren och hösten 1918. På det politiska och ekonomiska planet har detta varit känt, inte minst i form av valet av en tysk furste till kung och de ekonomiska avtal som skulle ha bundit det finländska näringslivet ifall av en tysk seger i världskriget. Nu får vi samma process belyst också för den militära sektorn.

Tyskarna spelade ett spel som finländarna inte var medvetna om. Det var inte fråga om en osjälvvisk hjälp åt den lagliga regeringen eller för att Finland skulle kunna utvidga sitt territorium med Ostkarelen, utan om stormaktspolitik. Den tyska insatsen tog sikte på kampen mot ententen och på att trygga tyska efterkrigsintressen. När det passade tyskarna att samarbeta med bolsjevikerna gav de garantier för hur den finländska regeringen skulle komma att handla utan att tillfråga denna.

För tyskarna var den finländska armén viktig och efter Mannerheims avgång i maj 1918, som ju var ett resultat av att senaten valde den tyska orienteringen, underställdes den finländska armén målmedvetet tysk ledning. Olämpliga personer som generalstabschefen Procopé tvingades avgå eller sköts åt sidan från den faktiska makten såsom överbefälhavaren general Wilkman. När processen var slutförd stod den finländska armén helt under von der Goltz, "Der deutsche General in Finnland",

och överste von Redern, "Chef des deutschen Generalstabes in Finnland", som också bestämde inom den finländska generalstaben.

Genom omkr. 100 strategiskt utplacerade tyska officerare – av K.J. Ståhlberg, som på denna punkt hade samma åsikt som Mannerheim, betecknade som kontrollkommissarier – vid staber och förband stod den finländska armén, från slutet av juli också sjöstridskrafterna och kustförsvaret, helt under tysk ledning. Denna ledning koncentrerades med tiden så att den via egna kommandolinjer löpte direkt till Ludendorff. Också utbildningen av den nya armén leddes av tyskar vilka införde en preussisk disciplin – något som får ett försiktigt ogillande av Arimo på grund av att denna var oförenlig med folkkaraktären. Man kan instämma med honom att tillsammans med det tyska inflytande som kom via jägarna kom tyska influenser i arméns första organiseringskede att präglade den finländska armén för lång tid framöver.

Tyskarna gjorde sitt bästa för att deras vasallstats armé skulle vara så slagkraftig som möjligt, men de tyska officerarna konstaterade vid flera tillfällen att den finländska armén var i det närmaste oanvändbar utanför Finlands gränser. De betraktade med rätta expeditionerna till Östkarelen som amatörmässiga. I de tyska planerna för ett angrepp på Petrograd tilldelades den finländska armén helt följdriktigt endast en biroll norr om Ladoga.

Arimo har otvivelaktigt gjort forskningen en stor tjänst genom att så ingående redogöra för den tyska militära insatsen och samtidigt avväga dess betydelse för Finlands historia och militärhistoria. Hans bok belyser på sitt sätt hur svårt det var för det nyligen självständiga Finland – liksom f.ö. för ententen och bolsjevikerna – att tänka sig en självständighet annars än under en stormakts beskydd. Detta och den troskyldighet ledande politiker visade kom att leda till en situation där landet endast med tvekan kunde betecknas som självständigt. En sådan ställning uppnåddes först efter det tyska nederlaget och regleringen av förhållandet till Rådssryssland.

Max Engman

Agrarförbundet och det självständiga Finland

Juhani Mylly, *Maalaisliitto – keskustapuolueen historia 2. Maalaisliitto 1918–1939* [Agrarförbundets – centerpartiets historia 2. Agrarförbundet 1918–1939]. Kirjayhtymä. 477 s. Ill. Hämeenlinna 1989.

Docent Juhani Mylly har i sin forskning i hög grad specialiserat sig på agrarförbundets och agrarpolitikens historia. Han har bl.a. undersökt agrarförbundets tillblivelse och partiets säkerhetspolitik under perioden mellan världskrigen. I själva verket utgjorde redan *Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka I–II* (1978, 1983) ett betydande förarbete till en andra del av agrarförbundets historia: i detta verk behandlade författaren sakkunnigt och mångsidigt opinionsbildningen inom partiet, interna och regionala fraktioner, ideella influenser samt det politiska beslutsfattandets vardag. De välvilligt mottagna böckerna närmade sig på många plan en heltäckande partihistoria.

Mylly har alltså haft de bästa förutsättningar att ta vid där Ilkka Hakalehto slutade.¹ Detta framgår också av slutresultatet. Andra delen av agrarförbundets historia är även i internationell jämförelse framstående och ett grundläggande arbete inom vår politiska historia.

Myllys ögonmått har varit att skriva en heltäckande historia över partiet. I centrum för undersökningen står åtta ämnesområden: agrarförbundets agerande i finländsk politik 1918–1939, partiets organisationshistoria, partipressen, riksdagsgruppen, understödet, partiideologin, de internationella kontakterna och partiets ställning i samhället. Undersökningens infallsvinkel bestäms av partiets handlande, de politiska strukturerna och den politiska kulturen. Forskningsgreppet är till stor del traditionell politisk historia, men de talrika frågeställningarna och det sätt på vilka de länkas till samhälleliga och sociala förändringar höjer Myllys verk till det ledande skiktet inom vår partihistoriska forskning.

Brytningsskedet 1917–1919 då Finland blev självständigt utgjorde en språngbräda för agrarförbundets senare framgångar. Partiets modiga framträdande i självständighetsfrågan, det radikala jordprogrammet och den inrikespolitiska försoningslinjen lade grunden för valsegern hösten 1917. Med sina 26 riksdagsmandat växte agrarförbundet till ett medelstort parti. Då partiet genom inbördeskrigets utgång kom att tillhöra segrarna och socialisterna tillfälligt försvann från partikartan ökade partiets specifika vikt ytterligare och samtidigt dess understöd; partiet representerade nästan ensamt "folkets röst".

¹ Ilkka Hakalehto, *Maalaisliitto – keskustapuolueen historia 1. Maalaisliitto autonomian aikana 1906–1917*. Rec. i *HTF* 1989, s. 328–332.

Å andra sidan ökade kriget i betydande grad också böndernas klass- och självkänsla. Ur den motsättning mellan industrierna och landsbygden som ingick i agrarförbundets ideologiska grundval uppstod tolkningen att den ofördärvade bondeklassen, som tänkte på landets bästa, hade räddat Finland från "de rödas skräckvälde". Denna tolkning uppväckte obestridligt en kraftkänsla, stolthet och politisk aktivitet som ytterligare underblästes av kampen för demokrati och republik. Mylly förklarar ytterst agrarförbundets skarpa ställningstagande för ett republikanskt styrelseskick med "det ideologiska arvet": partiets hela tillblivelse och existens vilade på en radikaldemokratisk grund. Då demokratin i början av 1930-talet låg i vågskålen var det fördelaktigt att hänvisa just till detta demokratiska arv och till att man hade slagit vakt om det under författningkampens stormiga år. Man torde inte nog kunna betona en hur stark hörnsten för den egna identiteten kampen för republiken och senare demokratin utgjorde för agrarförbundet.

"Under brytningsskedet 1917-19 då Finland blev självständigt flyttade Agrarförbundet politiken från ungdomsföreningarnas estrader till den nationella huvudscenen. Alkio och hans skaror trippade inte längre i sidotrapporna utan bullrade in rakt genom huvuddörren och förde sina åskådare med sig." Så fartfyllt leder Mylly läsaren fram till den mäktiga valsegern 1919. Antalet riksdagsmandat ökade till 42, och valframgångarna skulle upprepas på 1920-talet. Partiets inflytande ökade i samma grad. Det kom att inta en avgörande ställning då det gällde att utveckla det agrara Finland.

Under de ekonomiskt och politiskt kritiska tiderna i början av följande årtionde sviktade partiets understöd, men som en garant för det demokratiskt-republikanska systemet var det samtidigt med om att säkra förutsättningarna för den samhällsfred och det välstånd som rådde före kriget. Partiet gav landet två presidenter, deltog s.g.s. oavbrutet i regeringsarbetet och var på så sätt med om att reglera den samhälls-ekonomiska utvecklingen.

Mylly utreder på ett förträffligt sätt bakgrunden till agrarförbundets inflytande. Bakom den synliga politiska verksamheten verkade Santeri Alkios, partiets "själs", idéer. Han betraktade agrarförbundet som en politisk folkrörelse, som en folkbildningsrörelse och en försvarare av landsbygdens livsvillkor och befolkning. Mylly konstaterar att målen var vittfamnande och idealen högt ställda, men att de samtidigt vann stor genklang inom partiet.

Myllys analyserar föredömligt partiets organisationsmaskineri och -idé som i början av självständighetstiden byggde på den ovan skildrade uppfattningen. Samarbetet mellan ungdoms- och lantmannaföreningarna, Pellervörörelsen, och nykterhetsorganisationerna var partiets kraftreserv. Att bedriva politik var inte ett självändamål. Målet var att mångsidigt utveckla landsbygden och att samhälleligt väcka bönderna

till ett levande arbete för eget och samhällets väl. Om detta lyckades skulle också valarbetet sköta sig självt.

Agrarförbundet var visserligen organiserat som ett massparti och enligt Mylly började hela partiet i slutet av 1920-talet anpassa sina steg efter detta. Att öka understödet på landsbygden i söder, där understödet var lägst, gick inte av sig självt, med hjälp av enbart entusiasm. Det krävde ansträngningar som var möjliga endast om man skapade ett effektivt organisationsmaskineri. Förebilden hämtade man från det socialdemokratiska partiets organisation - inom de övriga finska partierna verkade ju organisationerna under perioderna mellan valen för det mesta endast på pappret.

På ett sätt som inte är så vanligt hos oss sammankopplar Mylly partiets ekonomi med verksamhetsförutsättningarna: organisationernas svällande ekonomi, som i hög grad baserade sig på lotteriintäkter, skapade under senare hälften av 1920-talet materiella förutsättningar för en utvidgad organisationsaktivitet. Samtidigt blev partiorganisationernas verksamhet på alla plan också effektivare. Detta ledde till att tanken på ett modernt massparti blev allt mera dominerande. Man slog medvetet in på denna väg, fastän detta inte i så hög grad fick ske på folkrörelseidéns bekostnad. Partiets hierarki förblev vid i den bemärkelsen att det inte var särskilt lätt att styra fotfolket och att tidningarna inte var ensriktade språkrör för partiledningen. Partiets i stort sett jämnstarka maktcentra på olika håll i landet bidrog också till detta resultat.

Mylly jämför agrarförbundets allmänna ideologi med de övriga europeiska bondepartiernas idévärld under mellankrigstiden. Den inhemska agrarförbundsideologin anknöt klart till den demokratiska "agrarismen", som var det centrala ideologiska inslaget hos bondepartierna i Europa. De tänkesätt som utkristalliserade sig inom Gröna internationalen ledde till kamp för bondens äganderätt på landsbygden mot spekulation och kollektivering. Nationalismen var också en gemensam nämnare (i Finland förklädd till äktfinskhet) liksom försvaret av demokratin mot diktatursträvandena, förespråkandet av kooperation och fredsiden samt avvisandet av militarism.

Den demokratiska bondeagrarismen var typisk för bondepartierna i de länder som befann sig i en jordbruks- eller agrar-industriell fas av den ekonomiska utvecklingen. I takt med industrialiseringen och kommersialiseringen hade utvecklingen i Västeuropa redan en längre tid varit på väg mot en demokratisk producent-agrarism och Finland började i slutet av 1920-talet röra sig i samma riktning och med samma resultat. Agrarförbundet orienterade sig mot kulturbygderna i södra Finland, där det kommersiella jordbruket redan var relativt utvecklat. Samtidigt utvecklades agrarförbundet till ett allmänt parti för jordbrukarna, inom vilket en välmående storbonde från södra Tavastland skulle verka i bästa samförstånd med en småbrukare från mellersta eller norra Finland.

Motsättningen ledde förutom till en ekonomisk intressekonflikt också till att olika värdesystem stötte ihop. Mylly anser att schismen mellan de riktningar som fått namn efter J. E. Sunila och Kyösti Kallio ytterst återspeglade denna motsättning, fastän han inte heller bortser från den maktkampstolkning eller de temperamentskillnader som har betonats av den tidigare forskningen. Det nya producenttänkande Sunila representerade mätte förhållandena närmast utgående från jordbrukets produktionssiffror och i allmänhet utgående från den ekonomiska utvecklingen. Det strävade till att göra den ekonomiska synvinkeln till den dominerande inom partiet i stället för den samhällligt-politiska. Kärnan i den uppfattning Kallio representerade låg inte i den traditionella bonde-agrarismen, men enligt denna var en vidare samhällligt-politisk värderingsgrund fortfarande viktigare än en ekonomisk. Mylly framhåller att krisen i början av 1930-talet på nytt framhävde det samhällliga synsättet som ett rättesnöre för agrarförbundets politik.

Mylly anser att agrarförbundets betydelse för utformningen av Finland under mellankrigstiden särskilt betonades på fyra sätt. För det första hade partiet ett stort inflytande då grunden till den s.k. första republiken lades åren 1918-22. För det andra var partiet en central faktor då agrar-Finland skapades. För det tredje intog agrarförbundet en nyckelroll då högerradikalismen stoppades på 1930-talet och för det fjärde utjämnade partiets försoningspolitik den skarpa samhällliga tudelningen och skapade förutsättningar för den nationella försoningen i slutet av 1930-talet.

Samtliga nämnda faktorer utövade ett betydande inflytande på den samtida historiska verkligheten. Mylly anser dock att agrarförbundets roll som förverkligare av försoningspolitiken hade den största betydelsen på lång sikt. Fastän de samhällligt-ekonomiska "bottenströmmarna" och de andra politiska grupperingarna lämnade sina egna – till stor del ännu outredda – bidrag till utvecklingen, måste man instämma i Myllys bedömning. Den försoningspolitik Alkio krävde och förverkligade för att läka såren efter 1918 var inte ett diktat, ett "krav" på försoning från vänsterns sida, utan en jämlikt utsträckt brodershand från bonden till arbetaren. Den utsträckta handen kunde tas emot i slutet av 1930-talet då det också fanns andra förutsättningar för samförstånd. Den rödgröna regeringskoalitionen var å andra sidan viktig ur två synvinklar: den innebar försoning i förhållande till det förflutna och utgjorde ett handslag med tanke på framtiden. Under vinterkriget skulle också försoningens säkerhetspolitiska tyngd vägas.

*

Myllys insats för agrarpartiets historia har varit berömvärd. Han förmår skilja det väsentliga från det oväsentliga och koncentrerar sin uppmärk-

samhet på det förra. Han rör sig på många plan och får sitt tema att "leva", vilket är ett kännetecken på god historieskrivning. Partiet blir inte ett ansiktslöst väsen, utan framstår som en levande organisation sammansatt av människor med mänskliga behov och brister som har haft inflytande på hela samhällets funktion och utveckling. Mylly förmår samtidigt vara en analytisk utomstående iakttagare och en forskare som empatiskt fördjupar sig i agrarförbundets tankevärld och dess uttrycksformer. Utgående från Myllys undersökning inväntar man med spänning de följande delarna av agrarförbundets historia.

Ari Uino

Utrikesförvaltningens historia

Jukka Nevakivi, *Ulkoasiainhallinnon historia 1. 1918-1956* [Utrikesförvaltningens historia 1. 1918-1956] Utrikesministeriet. 328 s. + noter. Helsinki 1988.

Under de senaste åren har flera förvaltningsgrenar låtit skriva sin historia. Utrikesministeriet har hittills saknat ett historieverk, även om den intresserade har kunnat konsultera Juhani Paasivirtas arbete om Finlands diplomatrepresentation och handläggningen av utrikespolitiken från självständigheten till vinterkriget (1968) och Jukka Nevakivis uppsats om Finland i Zarah Steiners antologi om världens utrikesministerier (1982). Sedan några år föreligger den första delen av utrikesministeriets historia som täcker åren 1918-1956 av samme författare.

Utgivningen av arbetet åtföljdes av publicitet kring avbrytandet av författarens kontrakt om en andra del; publiciteten gav förvisso inte någon antydning om att diplomatiska tillvägagångssätt skulle höra till ifrågavarande ministeriums specialiteter. Vid läsningen av boken är det svårt att förstå uppståndelsen. Vad ministeriet har fått är ett välskrivet och grundligt förvaltningshistoriskt arbete som ger en allmän utrikespolitisk bakgrund, men huvudsakligen koncentrerar sig på administrativa grundfakta. Som historiker och tidigare tjänsteman inom utrikesförvaltningen har Nevakivi haft unika förutsättningar att få grepp om utrikesförvaltningen, dess sätt att fungera, administrativa rutiner, rekrytering av tjänstemän m.m. I allt framträder ett säkert grepp och framställningen är klar också för den icke-invigde. Med tillfredsställelse konstaterar man att Nevakivi lyckats framställa administrativa frågor på ett både adekvat och intressant sätt samt att han inte fallit för frestelsen att för-

sköna ministeriets historia, som av allt att döma innehåller mer än genomsnittet av blundrar och uttryck för mänsklig svaghet; de flesta fallen har dock hänsynfullt förvisats till noterna.

Nevakivis framställning är mycket mångsidig. Han redogör för de ständiga omorganisationerna, om vilka man undrar om de berodde på smidighet eller svårigheter att finna en form för ministeriets arbete, och den i allmänhet svaga rapporteringens kvalitet. Vidare finner man uppgifter om så mångskiftande frågor som attachéerna, beskickningsbyggnader, löneförmåner, uniformstrågan, patriarkalismen och sändebudscentreringen vid beskickningarna, kontinuiteten bland kanslipersonalen m.m. Eftersom själva utrikespolitikens substans behandlas mycket kortfattat, blir boken i rätt hög grad en handbok över ministeriets administrativa historia och organisation under olika tider. Allt som allt ger Nevakivi en mångfasetterad och fyllig bild såväl av ministeriets verksamhet och verksamhetsförutsättningar som av dess interna kulturhistoria.

Finlands utrikesförvaltning fick sin början i och med självständigheten. I mitten av december 1917 överfördes den siste ministerstatssekreteraren Carl Enckell att bereda utrikesärenden. Han placerades emellertid redan i slutet av januari 1918 som de facto chargé d'affaires i Petrograd, där han sedan fick gömma sig i ett par månader innan han underjordiskt kunde återvända till Finland i maj. Den 10 januari grundades ett utrikeskansli vid senaten och från detta utvecklades först en expedition för utrikesärenden och senare utrikesministeriet. Utrikesförvaltningen fick sin början genom de emissarier som sändes ut för att utverka erkännade av Finlands självständighet och som i många fall stannade utomlands som sändebud eller inofficiella representanter.

I inledningsskedet ville en betydande opinion, företrädd främst av socialdemokrater och agrarer att lantdagen skulle ha strikt kontroll över utrikespolitiken. Förutom misstro mot tjänstemannavälde hyste man också i december 1917 misstro mot den hemliga diplomati som ansågs ha förorsakat världskriget. Resultatet blev att lantdagen fick ett utrikesutskott, men inbördeskriget medförde att den kom att stå helt på sidan om utrikespolitiken våren 1918. Agrarerna föreslog senare t.o.m. att beskickningscheferna skulle vara ansvariga inför lantdagen, men genom den lag om utrikesförvaltningen som stadfästes i juni 1918 ställdes parlamentet på sidan om utrikespolitiken och -förvaltningen på ett sätt som kan sägas ha blivit bestående, även om budgeträtten gav riksdagen möjlighet att ingripa.

De administrativa modellerna för den nya förvaltningsgrenen söktes huvudsakligen i Skandinavien. I början fanns en betydande opinion som skulle ha föredragit att förvaltningsgrenen byggdes upp enligt konsulatssystemet, d.v.s. med få beskickningar kompletterade av konsulter

som närmast skulle ha tillvaratagit näringslivets intressen. Ministeriet fick tre avdelningar, den politiska, den handelspolitiska och arkivavdelningen, som även skötte administrativa frågor och under sig hade en rätt självständig pressbyrå. De funktioner som senare fått egna avdelningar, såsom juridiska, protokolls- och administrativa avdelningarna handhades alltså ursprungligen av tre avdelningar, som 1938 vuxit till sju. NF-ärendena handlades först vid juridiska, senare vid politiska och slutligen vid en egen avdelning, vilket på sitt sätt beskriver inställningen till Nationernas förbund. Ministeriets kanslichef intog ursprungligen en märklig ställning som koordinatör, han var inte egentlig chef för tjänstemännen, men inte heller viceutrikesminister; senare förstärktes hans ställning.

I början var man orolig för bristen på traditioner inom utrikesförvaltningen. Ministeriet och beskickningarna fick endast fem tjänstemän från statssekretariatet, som ju inte var någon beskickning, utan en del av föredragningsordningen för finska ärenden, och två från den ryska utrikesförvaltningen, från vilken finländarna varit mer eller mindre utestängda. Aktivisterna, som besatt en betydande erfarenhet av verksamhet utomlands, var relativt gamla och visade sig, trogna sina konspirativa traditioner, olämpliga som tjänstemän. Nevakivi gör en belysande jämförelse med Norge som 1905 kunde överta en stor stab av tjänstemän med erfarenhet av utrikes- och konsularförvaltning. Den period som behandlas omfattar fyrtio år, men är ändå inte längre än att några tjänstemän hann vara med om den i dess helhet. Till veteranerna hörde två av de tidigare tjänstemännen vid statssekretariatet, Carl Enckell och Reinhold Sveto. Kontinuiteten kom till synes då de två utrikesministrarna på 1940-talet, ibland tillsammans med försvarsminister Walden, avhandlade ärenden på ryska.

Ministeriets första tjänstemän var också en brokig samling. Personalen handplockades, tjänsterna lediganslogs inte och det fanns inga kompetenskrav. Allvarligare var kanske att tjänstemannakåren efter de stormiga åren 1917-1919 var splittrad i anhängare av den tyska orienteringen och monarki respektive av ententen och republik. På ett olyckligt sätt kom detta till synes i splittringen inom den finländska delegationen vid fredskonferensen i Paris 1919. Snart tillkom språkstriden som reducerade de svenskspråkigas andel, särskilt starkt under Svinhufvuds presidentperiod.

De första åren visade f.ö. också en del förbluffande drag såsom en beskickning i Ukraina och konsulat i Arkangelsk och Murmansk, vilka måste stängas på grund av bolsjevikernas framryckning. Mindre god publicitet fick den finländska utrikesförvaltningen genom att den hjälpte Ludendorff att fly från Berlin med ett falskt finländskt diplomatpass. År 1920 kommenderade ministeriet, d.v.s. närmast utrikesminister Holsti, för första och sista gången i ministeriets historia trupper, eftersom

den expedition som försökte ta Petsamo direkt underlydde ministeriet. Holsti fick också ett, som den senare historien visar, unikt misstroende-votum av riksdagen 1922 för sin randstatspolitik.

Under förkrigstiden stod statsministrarna i rätt hög grad vid sidan om utrikespolitiken och presidenterna var heller inte så aktiva som de blev efter Kallio. J.K. Paasikivi var landets första president med personlig erfarenhet av utrikesförvaltningen. Under dennes tid uppstod även praxis att chefen för politiska avdelningen är presidentens speciella förtrogna och kanal till ministeriet. 1920- och 1930-talen var tider av starka utrikesministrar. Nevakivi ger särskilt Aarno Yrjö-Koskinen och Antti Hackzell högt betyg; båda var liksom majoriteten av utrikesministrarna under mellankrigstiden också tjänstemän vid ministeriet. Holstis andra period som utrikesminister på 1930-talet får inte en lika positiv bedömning som hans insats för ministeriets uppbyggnad i början av dess historia.

Boken är fösedd med utmärkta och väl tryckta illustrationer, liksom även av överskådliga organisationsdiagram. Däremot är det märkligt att noterna placerats sist utan de enkla hjälpmedel (sidangivelser o.a.) som skulle göra det mycket lättare för läsaren att använda boken. Man kan också bara förundra sig över varför boken saknar register, litteraturförteckning, förteckningar över förkortningar och illustrationer samt register. Eventuellt är avsikten är att de skall ingå i andra delen, men den kommer uppenbarligen att låta vänta på sig.

Max Engman

Samhällshistorisk festskrift

Matti Peltonen (red.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta* [Vardag och brytning. Undersökningar rörande slutet av kejsartiden i Finland]. Finska Historiska Samfundet. 472 s. Helsinki 1990.

Professorn i social och ekonomisk historia vid Helsingfors universitet Hannu Soikkanen fyllde 60 år den 4 augusti 1990. Till födelsedagen hade forskare huvudsakligen ur den yngre generationen sammanställt en högtstående festskrift med studier rörande slutet av kejsartiden till sin kollega och lärare.

Man kan säga att Soikkanen fått en värdig festskrift. Redaktionen har satt ned mycken möda på planeringen, genomförandet och bokens ytt-

re. Trots att det är fråga om en uppsatssamling med flera författare är boken tematiskt mycket enhetlig. De enskilda uppsatserna kompletterar varandra på ett träffande sätt. I detta avseende skiljer sig den av Matti Peltonen redigerade festskriften till sin fördel från de flesta alster i genren.

Bokens författare försöker kasta "nytt ljus" över det moderna finländska samhällets födelseprocess i slutet av autonomins tid. Boken består huvudsakligen av socialhistoriska undersökningar på mikronivå. Med mikronivåns hjälp har man försökt greppa en mera omfattande, till synes väl känd helhet genom ämnen som vid första anblicken ter sig obetydliga och vardagliga: "Osedlig klädsel", "Gift sade doktor Lybeck", "Kaptenens flygel" m.fl. I boken bereder vardagen under kejsartidens slut vägen för händelserna i Finland åren 1917- 1918.

Författarna försöker angripa tidens sysslor och händelser från tre håll. Först undersöks motsättningar och kollisioner mellan gammalt och nytt, tro och vetande, allmoge och bildad klass i den sena kejsartidens Finland. Det andra temat är sociala konflikter och slitningar, från små konkurser och demonstrationer till sammandrabbningarna och revolutionen år 1917. Till sist presenteras de alternativ och lösningar - reformer, innovationer, rörelser - med vilka man försökte undvika kollisionerna. Alla dessa ämnen behandlas såväl ur landsbygdens som stadens, såväl ur centrum som randområdenas perspektiv.

Bokens gemensamma nämnare är mentalitet och brytning. Man har inte velat behandla industrialiseringen och organiseringen vid sekelskiftet som en process på makronivå som omfattar hela nationen. Härmed har man velat undvika en bild som "utslätar" de "skenbara" kontinuiteternas historiska utveckling. Man har alltså valt forskningsämnen som behandlar små frågor, enskilda personer, reformer som blev på hälften och vardagens spänningar som stannat i de stora politiska händelsernas skugga. På det här sättet har man försökt ta distans såväl till "färdiga" teorier som till högkulturens toppar och statslivets höjdpunkter.

Författarnas målsättning har varit att påvisa, att inte ens de mest oansenliga sidorna av människans liv är obetydliga i den historiska utvecklingens helhetsfält: "I brytningssituationer kan också det lilla bli en nyckel till något större och erbjuda en utblick över företeelser och betydelser som man inte tidigare uppmärksammat." Just här döljer sig det tidlösa i *Arki ja murros*. I bokens till sakinnehållet och även stilistiskt, rent av essäistiskt, högtstående "spånor" framträder den enskilda människan med sina glädjeämnen, sorger och bekymmer. Samhället och historien behandlas inte som struktur, utan som mänskligt handlande. En sådan infallsvinkel visar på ett levande sätt hur litet, om överhuvudtaget, människan själv med sina attityder har förändrats under decenniernas gång och hur likartade problem varje generation i sin tur ställs inför.

Festskriften förtjänar beröm inte bara för sättet att förverkliga temat,

utan också för att den innehåller ett belysande kapitel om själva festföremålet, om Hannu Soikkanen som historieforskare och lärare, samt en bibliografi över hans skriftliga produktion, talrika recensioner och medverkan i radio- och televisionsprogram.

Arki ja murros visar hur en festskrift, eller överhuvudtaget en uppsatssamling med flera författare när den är som bäst kan erbjuda en givande läsoplevelse såväl vetenskapligt som estetiskt, ifall man offrar tid och möda på redigering och författande. Uppsatsförfattarna har haft en klar helhetsbild och ett behov av att föra fram egna synsätt.

När man läser boken kommer spontant att tänka på de tidigare utgivna *Kansa liikkeessä* (1987, rec. i *HTF* 1988, s. 67-70), *Talous, valta ja valtio* (1990, rec. i *HTF* 1990, s. 539-545) och *Historia nyt* som likaså kom ut ifjol. Tillsammans visar de att det i Finland har uppstått eller håller på att uppstå en ny samhällshistoriskt orienterad forskargeneration, som försöker granska det förflutna inom de koordinater som bildas av samfund, individ och kultur. När man granskar böckerna märker man, att de inte präglas av ett enda dominerande behandlingssätt eller grepp på historien. Forskarna söker s.a.s. medvetet sig själva på ny grund. Tron på de alltomfattande teorikonstruktionerna har lidit skeppsbrott.

En målsättning för denna forskargeneration är att överbygga den lärostolsindelning som fjättrar historieämnet. Den röda tråden har åtminstone hittills varit en uppbyggande kritik som t.o.m. tagit upp egna uppfattningar och utgångspunkter - diskussionen har inte förts med en "obarkad björkklabb" i beredskap. Tiden får utvisa om denna öppenhet kommer att överleva den hårda och karga kamp om en plats i solen som ohjälpligt ansluter sig till den vetenskapliga världen och vetenskapssamfundet.

Pekka Ahtiainen

FRÅN FÄLTET

Historiska föreningen 1990

Historiska föreningens verksamhet har under det sjuttiosjätte verksamhetsåret fortgått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin sjuttiofemte årgång. Föreningen har under året sammankommit till två möten, sju föredrags- och diskussionsaftnar samt företagit en höstpromenad. Deltagarantalet vid föreningens möten och programarrangemang har varierat mellan 11 och 31 personer. Under 1990 har en insamling för att förkovra föreningens fond, Fonden till Gunnar Mickwitz minne, avslutats.

21. 2 Docent Krister Wahlbäck: *Finlands vinterkrig: tre kontrafaktiska resonemang.*
28. 3 Fil.dr John Westerholm: *Ålands bebyggelse på 1700-talet i helfigur.*
26. 4 Pol.kand. Nina Edgren: *Tulenkantajat och det moderna – uppfattningar om modernitet och avantgardism i det sena 20-talets Finland.*
23. 5 Cand.mag. John Lind: *Jarl Gallén och frågan om Finlands medeltida östgräns.*
26. 9 Fil.lic. Beatrice Moring: *Kustbygd i förändring 1650–1950. Presentation av ett samnordiskt forskningsprojekt.*
- 24.10 Fil.mag. Minna Sarantola: *Peter den stores 200-års jubileum i Ryssland år 1872.*
- 21.11 Fil.mag. Henrik Meinander: *Idrottshistorisk forskning i Norden: traditioner och trender 1970–1990.*

Föreningens medlemsantal var vid verksamhetsårets utgång följande (föregående års siffra inom parentes: Aktiva medlemmar 224 (217), understödande medlemmar 287 (305). Totalantalet medlemmar uppgick till 511 (522).

Föreningens intäkter i form av medlemsavgifter har i sin helhet överförts till *Historisk Tidskrift för Finland*, utgörande medlemmarnas prenumerationsavgifter. Kostnaderna för föreningens ordinarie verksamhet (möteskostnader, kontorsutgifter och representation) har täckts av de frivilliga stödavgifter de aktiva medlemmarna erlagt i samband med medlemsavgiften.

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil.mag. Dag Lindberg, viceordförande fil.lic. Henry Rask, sekreterare hum.kand. Derek Fewster, ekonom fil.kand. Pertti Hakala, ledamot fil.mag. Carola Sundman, ledamot fil.mag. Henrik Meinander, ledamot fil.lic. Beatrice Moring.

Historiska föreningen utger Historisk Tidskrift för Finland. Tidskriftens redaktion har under året bestått av ansvarige redaktören professor Max Engman och redaktionssekreteraren fil.mag. John Strömberg. Tidskriftens ekonom har varit fil.kand. Pertti Hakala och kanslist hum.kand. Petra Hakala.

Utgivningen av tidskriften finansieras genom anslag av Finlands Akademi, Svenska litteratursällskapet i Finland och Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska. Under året har tidskriften även mottagit specialunderstöd av Thure Galléns stiftelse och Oskar Öflunds stiftelse.

Henrik Meinander

Historiska samfundet i Åbo

Samfundets årsmöte hölls den 19 februari. Närvarande var 29 medlemmar. Följande styrelse valdes för år 1990: ordförande prof. Sune Jungar, viceordf. fil.dr Börje Colliander, styrelsemedlemmar prof. Max Engman och fil.lic. Rolf Nummelin. Under året har fil.lic. Marianne Liljeström fungerat som sekreterare och fil.mag. Arja Nuora som kassör. Samfundet hade vid utgången av år 1990 2 hedersmedlemmar och kallelse till möten har utgått till 52 personer.

Samfundet har under året haft följande verksamhet:

- 19.2 Doc. Åsa Ringbom, *De åländska kyrkorna berättar*
- 13.3 Prof. Bill Widén, *En rätthistorikers (Heikki Ylikangas) syn på några väckelseledare*
- 28.3 Doc. Stellan Dahlgren (Uppsala), *Johan Claesson Risingh som kolonialist och merkantilistisk tänkare i stormaktstidens Sverige*
- 26.4 Doc. Hans Norman (Uppsala), *Vad blev det av svenskar och finnar i Nya Sverige?*
- 10.9 Prof. Alexander Loit (Stockholm), *Nationella rörelser i Baltikum från 1860-talet till idag*
- 3.12 Arkivchef, docent Jüri Kivi mäe (Tallinn), *Rewriting Estonian history*

Marianne Liljeström

Riksarkivet 1990

År 1990 hade hundra år förflutit sedan invigningen av riksarkivets byggnad, vilket uppmärksammades bl.a. genom biträdande professor *Ville Lukkarinen*'s tvåspråkiga historik *Valtionarkiston satavuotias rakennus. Riksarkivets hundraåriga byggnad*. 96 s. Helsingfors 1990.

Riksarkivet mottog år 1990 27 hyllmeter handlingar tillhörande bl.a. följande arkivbildande myndigheter, inrättningar och organ:

Centrala ämbetsverk och motsvarande myndigheter:

Finska sjömanshemföreningen och -stiftelsen, arkivet 1923–1971 (0,6 hm); *Lots- och båkstyrelsen*, handlingar 1884–1920 bl.a. rörande fartygen "Murtaja" och "Saturnus" (0,4 hm); *Polisvapendepån*, handlingar 1934–1970 (3,9 hm); *Socialstyrelsen*, förvaltnings- och välfärdsavdelningens ritningar (9353 st); *Socker-Central-Kommittén*, handlingar 1916–1922 (2,5 hm); *Statens biblioteksbyrå*, tillskott (0,3 hm);

Domstolar:

Högsta domstolen, tillskott (1,0 hm);

Distrikts- och lokalmyndigheter:

Biblioteksinspektören i Helsingfors distrikt, tillskott (0,4 hm); *Kymmene länsstyrelse*, mantalslängder 1972–1973 (6,2 hm); *Lapplands länsstyrelse*, mantalslängder (1,0 hm);

Församlingar och religiösa samfund:

Helsinge församling, huvud- och kommunionböcker 1866–1877 (0,3 hm);

Skolor och läroanstalter:

Andra Svenska Lyceum, tillskott (1,5 hm); *Helsingfors sjöfartsinstitut*, arkivet 1865–1988 (7,7 hm); *Svenska Aftonläroverket*, tillskott (0,6 hm);

Som gåva eller deposition har riksarkivet mottagit 134 hyllmeter privat arkivmaterial, bl.a. följande arkiv och handlingar:

Privatpersoner, släkter, gårdar:

Kommerserådet *Paavo Aarnios* arkiv; *Mikko* och *Pekka Angervos* korrespondens med släktingar under åren 1940–1944; tillskott till ambassadör *Åke Backströms* arkiv; general *Oscar Enckells* brev och övriga handlingar 1924–1948; *Berndt von Haartmans* anteckningar som fogats till släkten *Gripenbergs* arkiv; tillskott till släkten *Hällströms* arkiv; pro-

fessor *Kyösti Järvinens* korrespondens och koncept; släkten *Järvinens* arkiv; lektor *Taimi Laurilas* korrespondens och fotografier 1889–1989; riksförlikningsman *Keijo Liinamaas* tal och anteckningar 1966–1980; tillskott till marskalk *Gustaf Mannerheims* och släkten *Mannerheims* arkiv; skolrådet *Martti Erik Miettinen*s korrespondens och manuskript samt material rörande laestadianismen 1908–1985; delar av släkten *Paa-volainens* arkiv 1882–1990; fil.dr *Maija Rajainens* korrespondens och koncept 1917–1977; tillskott till professor *Pentti Renvalls* samling; tillskott till släkten *Sibelius* arkiv; tillskott i form av anteckningar och brev 1900–1965 till minister *Väinö Tanners* arkiv; korrespondens mellan *Rakel* och *Urho Toivola* 1920–1987 som fogats till deras arkiv; släkten *Örn-Carlsons* arkiv; tillskott till samlingarna *Biographica* och *Topographica*;

Föreningar, organisationer och övriga samfund:

Finland-DDR-samfundets arkiv jämte material som tillhört *DDR-Kulturcentrum* 1956–1990; tillskott till *Fadderortsförbundet Finland-Sveriges* arkiv; tillskott till *Finlands turistförbunds* arkiv; tillskott till *Finska Folkhögskoleförbundets* arkiv; *Finska Konstnärsföreningen*, delar av arkivet; *Finska Missionssällskapets* arkiv 1859–1966; tillskott till *Historian Ystäväin Liittos* arkiv; föreningen *Kvinnliga Akademiker i Helsingfors* arkiv 1920–1987; tillskott till föreningen *Laidunyhdistys* arkiv; *Mannerheim-stiftelsens* protokoll 1951–1988; tillskott till *Privatskolornas pensionskassas* arkiv; *Soldathemsförbundets* r.f. arkiv 1919–1971; tillskott till *Taidetta kouluhins* r.f. arkiv; scoutkåren *Toimen Tytöts* r.f. arkiv 1910–1985; *Utbyteskommittén mellan Finland och Förenta Staterna inom undervisningssektorn*, tillskott till arkivet;

Vetenskapliga och genealogiska materialsamlingar och manuskript:

Tillskott till *Finska Kyrkohistoriska Samfundets* r.f. arkiv.

Antalet forskarbesök i riksarkivet var 1990 27.152 (1989 28.315). Antalet framtagna arkivenheter var 30.681 (1989 33.888). Till andra arkiv och bibliotek utlånades 8.051 (9.469) enheter handlingar och mikrofilmer, och till riksarkivet inlånades 792 (876) enheter. Bibliotekets accessioner uppgick till 1.468 nummer.

Pertti Hakala

Åbo Akademis bibliotek

Handskriftsavdelningen har under 1990 fått motta gåvor och depositioner av bl.a. nedannämnda personer och institutioner:

Personer:

Benita Ahlnäs-Boström, Borgå, tillägg till Kerstin Söderholms samling; Karmela Bélinki, Helsingfors, tillägg till KB:s samling; Allan Bergenwall, Åbo, material med anknytning till AB:s släktböcker; Lydia Bergqvist, Vasa, tillägg till LB:s samling; Solveig Blomgren, Åbo, tillägg till Sven Blomgrens samling; Jörn Donner, Helsingfors, tillägg till JD:s manuskriptsamling; Harri Edgren, Helsingfors, tillägg till HE:s samling; Karl-Erik Forssell, Åbo, tillägg till K-EF:s samling; Ann-Mari Franck, Helsingfors, tillägg till Hornborgska släktarkivet; Gertrud Holmberg, Åbo, tillägg till Einar Holmbergs samling; Anders Huldén, Grankulla, Karl-Johan Huldén, Åbo, tillägg till J. J. Huldéns samling; Lars Huldén, Borgå, tillägg till LH:s samling; Märtha Krohnberg, Esbo, samling emigrantbrev; Bo Lönnqvist, Helsingfors, manuskript till BL:s artiklar; Ethel Marnila-Bergenström, Esbo, samling frontbrev; Tore Modeen, Helsingfors, tillägg till TM:s samling; Carl O. Nordling, Lidingö, Sverige, brev till och från Fredrika Schauman; Disan von Rettig, Helsingfors, tillägg till von Rettigs samling; Karl-Gustav Sandelin, Åbo, Petter Johan Sandelins predikomanuskript; Bengt af Schultén, Helsingfors, tillägg till slakten af Schulténs samling; Anna-Liisa Sysiharju, Helsingfors, material med anknytning till John Silén; J. O. Tallqvist, Helsingfors, tillägg till J-OT:s samling; Nils von Veh, Helsingfors, tillägg till NvV:s samling; Lars Westerlund, Åbo, tillägg till LW:s samling; Barbara Winckelmann, Helsingfors, Lilli von Wendts samling.

Föreningar och institutioner:

Airisto segelsällskap i Åbo r.f., Åbo, tillägg till föreningens deposition; Kemiska sällskapet i Åbo, Åbo, tillägg till samling; Riksarkivet, Stockholm, Sverige, tillägg till Alma Söderhjelm's samling; Släktföreningen af Hällström, Helsingfors, släktföreningen af Hällströms arkiv; Sydvästra Finlands scoutdistrikt, Åbo, föreningshandlingar, deposition; Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala, Sverige, brevkopior ur Ernst Beckmans samling i UUB; Åbo Konstmuseum, Åbo, tillägg till Axel Haartmans samling; Åbolands svenska Marthadistriktsförbund, Åbo, tillägg till samling.

Donationer till Bildsamlingarna:

Bengt Carpelan, Åbo, fotografier; Inga Granit, Korpo, kort; Anna-Lisa & Bertel Grannas, Åbo, negativ; Marianne & Bo Holmberg, Åbo,

fotoalbum, fotografier; Anders Huldén, Helsingfors, fotoalbum, fotografier, negativ; Linnéa Kronelds dödsbo, Pargas, fotografier, negativ, vykort; Richard Pettersson, Åbo, fotografier; Björn Sirén, Åbo, glasnegativ, fotografier, vykort; Birgit Sovelius, Åbo, fotografier, postkort, planritning; Berit Sumelius, Åbo, fotografier, album, negativ, planritningar.

Catherine af Hällström

Medarbetare i detta nummer:

Pekka Ahtiainen, fil.lic., forskare, Helsingfors; *Anders Björnsson*, redaktör, vetenskaplig medarbetare, Sveriges Riksradio; *Max Engman*, fil.lic. (disp.), professor, Åbo Akademi; *Walter Fortelius*, fil.stud., Helsingfors; *Tom Gullberg*, fil.kand., Åbo Akademi; *Pertti Hakala*, fil.kand., forskare, Riksarkivet, Helsingfors; *Catherine af Hällström*, t.f. avdelningsföreståndare, Åbo Akademis bibliotek; *Sune Jungar*, fil.dr, professor, Åbo Akademi; *Matti Lackman*, fil.dr, docent, Uleåborgs universitet; *Marianne Liljeström*, fil.lic., assistent, Åbo Akademi; *Henrik Meinander*, fil.mag., assistent, Helsingfors universitet; *Eljas Orrman*, fil.dr, överinspektör, Riksarkivet, t.f. biträdande professor, Helsingfors universitet; *Timo Soikkanen*, fil.dr, överassistent, Åbo universitet; *Ilja Solomeshch*, hist.-kand., forskare, institutet för språk, litteratur och historia vid Karelen vetenskapscenter; *Ari Uino*, fil.dr, docent, Helsingfors universitet; *Heikki Ylikangas*, fil.dr, professor, Helsingfors universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av följande bidrag i detta nummer: uppsatser av Matti Lackman, Timo Soikkanen, Ilja Solomeshch och Heikki Ylikangas (övers. Max Engman) samt recensioner av Pekka Ahtiainen (övers. Max Engman) och Ari Uino (övers. John Strömberg).

PUBLIKATIONER UTGIVNA AV FINSKA HISTORISKA SAMFUNDET

Kimmo Ikonen

J.K. PAASIKIVEN

*poliittinen toiminta
Suomen itsenäistymisen
murrosvaiheessa*

Panu Pulma (red.)

*Den problematiska
FAMILJEN*

Yrjö Kaukiainen:

Sailing into Twilight. Finnish Shipping in an Age of Transport Revolution, 1860-1914. Studia Historica 39. Pris i bokhandeln, c:a 150,-

Panu Pulma (red.)

Den problematiska familjen. Pris i bokhandeln, c:a 110,-

Kimmo Ikonen

J.K. Paasikiven poliittinen toiminta Suomen itsenäistymisen murrosvaiheessa. Pris i bokhandeln, c:a 120,-

Försäljning: Tiedekirja, Kyrkogatan 14, 00170 Helsingfors, tel. (90) 63 51 77. (Finska Historiska Samfundets och Svenska litteratursällskapets medlemmar får 40 %:s rabatt i Tiedekirja). Akademiska bokhandeln och Suomalainen Kirjakauppa.

Innehåll

Historikern och samhället	169
Max Engman: En Törnestic. HTF:s första år	171
Timo Soikkanen: Kjelléns geopolitik. En förtigen bakgrundsfaktor i självständighetspolitiken	199
Matti Lackman: Jägarnas eftertrupps hemkomst 1918–1919	213
Ilja Solomeshch: De ryska specialorganen och den finska frågan 1914–1917	234
Historikern och samhället:	
Anders Björnsson: Historikern i samhället	246
Max Engman: Till fotnotens lov	256
Heikki Ylikangas: Den historiska kunskapens betydelse	264
Walter Fortelius: Också kunskapspolitik har följder	268
Eljas Orrman: Iakttagelser om historikernas placering i olika samhällsfunktioner i dagens Finland	281
Granskningar:	
Jussi-Pekka Taavitsainen: Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference of the Hillfort of Kuhmoinen. Av Eljas Orrman ...	286
Antti Kujala: Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus. Venäjän socialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa. Av Sune Jungar	289
Henrik Becker-Christensen: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920–1932, I–II. Av Tom Gullberg	292
Reino Arimo: Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918. Av Max Engman	297
Juhani Mylly: Maalaisliitto – keskustapuolueen historia 2. Maalaisliitto 1918–1939. Av Ari Hino	300
Jukka Nevakivi: Ulkoasiainhallinnon historia 1. 1918–1956. Av Max Engman	304
Matti Peltonen (red.), Arki ja murros. Tutkielmia Keisariajan lopun Suomesta. Av Pekka Ah-tiainen	307
Från fältet	310

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Berggatan 6 A 9, 5 vån. 00100 Helsingfors

Prenumerationspris 1991: Mk 100,– Postgiro 952 63-7

Lösnummerpris: Mk 35,– Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14, Helsingfors) samt genom redaktionen.